

David Fernbach

Marx och politiken – Teori och praktik

Översättning: Eva Rappe, Sven E Olsson

1978

Innehåll

Förord	1
Kapitel I: 1848 års revolution.....	2
Från filosofi till politik	2
Historisk materialism och vetenskaplig kommunism	6
Kommunisternas förbund	11
De taktiska problemen.....	16
Den tyska revolutionen.....	19
Den nationella frågan	25
Splittringen i Kommunisternas förbund	27
Kapitel II: Exilåren.....	33
Reaktionen segrar	33
Klasser och Staten	34
England.....	40
Indien, Kina och imperialismen	43
Ryssland, Europa och Amerika	46
Kapitel III: Den första Internationalen och tiden därefter	50
Det Internationella Arbetarförbundet	50
Den tyska socialdemokratin	56
England och Irland	59
Pariskommunen	62
Marx och Bakunin	71
Problemet reformism	77
Polen och Ryssland	83
Sammanfattning	86
Litteraturförteckning	88

Förord

Ursprungligen publicerades denna text som tre fristående inledningar till de tre engelska volymerna av Marx politiska skrifter i Pelicans *Marx Library*. De skrevs emellertid som en enda text och bara några små förändringar har behövts göras inför översättningen till svenska. Kapiteluppdelningen följer här den ursprungliga texten men den är ganska naturlig med tanke på Marx egen politiska praktik: två huvudperioder av organisatorisk verksamhet åtskilda av en tid av relativ politisk isolering under det reaktionära 1850-och början av 1860-talet. Syftet med dessa texter var att hjälpa människor att läsa Marx själva snarare än någon av hans uttolkare genom att placera in Marx viktigaste politiska texter i deras historiska och teoretiska sammanhang och att ange några av de viktigaste problemen som uppstår vid en sådan läsning. Detta är fortfarande mitt syfte nu när min text är publicerad som en egen bok. Jag skulle ha föredragit om min text kunnat ges ut tillsammans med det urval av Marx politiska skrifter som den ursprungligen skrevs till, men tyvärr har detta helt enkelt inte varit möjligt. Jag gör naturligtvis inget anspråk på att ha skrivit något ”banbrytande” arbete och skulle vara mer än glad om denna lilla bok lyckas underlätta för sina svenska läsare att finna vägen till (och igenom) Marx.

När detta väl är sagt skulle jag vilja beröra en särskild fråga som åter och åter igen har tagits upp i recensioner och debatter efter det att Pelican-utgåvan först kom ut. Det är frågan om Marx förståelse av imperialismen. Många människor läxade upp mig för att ha hävdat att Marx aldrig lyckades ”utveckla en teori om det sätt på vilket metropolerna och kolonierna är förbundna av kapitalismen i ett förhållande som i grunden förändrar bådas utvecklingsväg.” Denna kritik var speciellt tydlig från det (pro-moskovitiska) brittiska kommunistpartiets — CPGB — sida, vars representanter t o m vid några tillfällen samtidigt lyckades hävda att imperialismen började först efter Marx död och att Marx under sin levnad redan hade angivit dess viktigaste drag. Ett annat inslag i deras argumentation, var de ständiga försöken att göra definitionen av imperialismen så snäv som möjligt, för att kunna förneka att stater med centralt planerade ekonomier, som Sovjetunionen, skulle kunna praktisera någonting sådant.

För att förebygga varje missförstånd infogade jag en fotnot i inledningen till den tredje volymen, publicerad ett år efter de två första (kap. III not 160 i denna utgåva), något som bara ytterligare har intensifierat tvisten. Hur väl jag än inser värdet av kritik, framför allt från äldre och mer erfarna kamrater, måste jag i denna fråga bestämt stå fast vid vad jag har skrivit. För det är av grundläggande betydelse i dagens värld att kapitalismen inte homogent har spridits ut över jordklotet, varigenom de utvecklade länderna har visat de underutvecklade bilden av deras egen framtid. Snarare har exploateringen av den tredje världen uppvisat en helt an-norlunda bana än de första kapitalistiska ländernas och denna process hade redan påbörjats under Marx egen tid, även om Marx, trots sin analytiska förmåga och sin sympati med förtryckets offer överallt där de uppenbarades, ännu inte kunde gripa den.

I alla tre världsdelarna Asien, Afrika och Latinamerika har bara Japan lyckats följa den europeiska vägen — och nästan ett sekel har nu gått sedan Marx dog. Än idag är det en öppen fråga om länder som Iran och Brasilien skall slå in på samma väg. Vare sig det är till det bättre eller sämre, går således den avgörande ekonomiska klyftan i dagens värld inte mellan en relativt homogen internationell bourgeoisie och ett likaledes homogent internationellt proletariat, utan mellan de rika nordliga länderna och söderns fattiga länder. Det är bara genom att acceptera detta faktum, och inte undertrycka det som moskoviterna och trotskisterna försöker göra, som marxister kan hjälpa till med förverkligandet av en enhetlig kommunistisk planet.

London i maj 1976

Kapitel I: 1848 års revolution

Från filosofi till politik

Karl Marx föddes i Trier, i det dåvarande preussiska Rehnlandet, den femte maj 1818. Hans föräldrar var av judiskt ursprung men hade övergått till den preussiska statskyrkan medan Marx ännu var ett barn. Den franska upplysningens ideologi hade fått ett starkt fäste i Rhenlandet, som hade varit anslutet till Frankrike mellan 1798 och 1815. Genom sin far och sina lärare fick Marx en uppfostran i liberal och humanistisk anda.

Det Tyskland Marx växte upp i var fortfarande ett underutvecklat land i jämförelse med sina västliga grannländer. Det var till övervägande delen agrart. Produktionen i städerna dominerades ännu av hantverkssystemet och den moderna industrin gjorde sitt första inbrott bara i den norra delen av Rhenlandet. De tyska städerna hade vuxit föga, om överhuvudtaget något, sedan 1500-talet och den totala befolkningen i städerna i hela Tyskland var bara hälften av Paris innevånarantal. Den ekonomiska underutvecklingen återspeglades i Tysklands politiska struktur. Tyskland hade inte upplevt någon borgerlig revolution och var fortfarande uppdelat i 39 stater, de flesta absolutistiska, förenade under den heliga alliansens (Preussen, Österrike och Ryssland) beskydd.

Trots underutvecklingen var inte den tyska historien statisk. Den franska revolutionen hade väckt starka demokratiska känslor bland hantverkarna och de intellektuella skikten i de tyska städerna. Dessa känslor hade inte helt utrotats av erfarenheterna av Napoleons ockupation och kunde fortfarande inspirera folkliga uppror. 1813 års befrielsekrig, även om det utkämpades under preussisk ledning, skapade entusiasm för Tysklands enande, smälte samman med de demokratiska strömningarna och ledde till bildandet av de hemliga sällskapen kända som *Burschenschaften* (studentföreningar). Fastän begränsade till universitetet blev deras demonstrationer, särskilt den vid Wartburgfestivalen 1813, en brännpunkt för den nationellt-demokratiska rörelsen. 1819 tillkännagavs i Karlsbad repressiva åtgärder, dikterade av den heliga alliansen, för att undertrycka rörelsen. Den flammade dock upp igen 1830 efter Julirevolutionen i Frankrike och undertrycktes därefter på nytt.

Både inom textil- och järnindustri skedde på 1830-talet en snabb industriell utveckling, som drog fördel av de teknologiska framsteg som gjorts i England under de gångna 60 åren. På 1840-talet följde ett omfattande bygge av järnvägar. Den nordtyska tullföreningen (*Zollverein*) hade tillkommit under preussiskt beskydd 1834 för att dämpa borgerliga krav på ett nationellt enande. När den kapitalistiska utvecklingen framskred började i Preussen, särskilt i Rhenlandet, liberala krav på en konstitution att höras och de intensifierades efter Fredrik Wilhelm IV:es trontillträde. Den tyska befolkningen hade vuxit med 50 % mellan 1816 och 1846, trots en kontinuerlig utvandring till Amerika, och det förvärrade situationen på landsbygden, särskilt i Preussens östliga provinser. Böndernas skyldigheter gentemot feodalherrarna ökades i södra och västra Tyskland. På 1840-talet började en depression inom jordbruk och handel att orsaka oroligheter på landsbygden och i städerna. Så blev de ekonomiska, politiska och ideologiska faktorer formade, som skulle smältas samman i 1848 års revolutionära konjunktur.

En paradoxal effekt av tysk underutveckling utmärkte det intellektuella livet; ett område där Tyskland utan tvekan var långt framskridet. Från tiden för den franska revolutionen och framåt genomgick den tyska filosofin en säregen "överutveckling" och frambringade Kants, Fichtes, Schellings och Hegels mäktiga idealistiska system. De tyska intellektuella var på sin nationella historiska efterblivenhet tvingade att, som Marx uttryckte det, "tänka vad andra hade gjort".¹ Denna påtvingade abstraktionsförmåga i tänkandet gjorde vid denna tidpunkt

¹ *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*. Einleitung, MEW 1 s. 385.

den tyska filosofin unik i fråga om syntetisk räckvidd, kulminerade i Hegels systematiska integration av naturvetenskaperna, logik och samhällsteori.

1836 påbörjade Marx sina universitetsstudier i Bonn men påföljande år flyttade han över till Berlin. Han hade ursprungligen tänkt studera juridik men hans teoretiska intresse drog honom snart till filosofin. Till sin död 1831 innehade Hegel tjänsten som professor i filosofi vid Berlins universitetet, men redan vid decenniets mitt var hans arv omstritt, då ”vänster-” eller unghегelianerna avfyra de sin första salva mot ortodoxin genom publiceringen av David Strauss *Jesu liv*.² Genom de säregna tyska omständigheterna — politisk och ekonomisk efterblivenhet kombinerade med teoretisk överutveckling — kom den hegelska filosofin, med sina tvetydiga politiska implikationer och sin interna spänning mellan system och metod, att under det kommande decenniet erbjuda ett område för politiska strider som inte kunde utkämpas på klasskampens offentliga arena.

”Högern”, de ortodoxa hegelianerna, kämpade för konservatismen genom att försvara Hegels *system*, vilket under slagordet ”det verkliga är det förnuftiga” erbjöd en legitimering för det existerande, särskilt den kristna religionen och den preussiska monarkin. Vänsterhegelianerna använde Hegels dialektiska *metod* för att kritisera existerande institutioner som oförnuftiga och därigenom ”icke-verkliga”, dvs de hade överlevt sin historiska funktion och väntade på att bli förändrade. De genomkämpade sålunda på nytt, om än i mer sofistikerade termer, de slag mot religion och absolutism som den franska upplysningen hade utkämpat under föregående sekel. Snarare än att förneka religionens sanning på dess egen grund, sökte unghегelianerna att förklara religiösa föreställningar i termer av en annan verklighetsnivå, som i första hand var etikens. 1841 uppnådde Ludvig Feuerbach, vad som unghегelianerna ansåg vara en definitiv tillintetgörande av religionen med sin bok *Kristendomens väsen*.³ I den förändrade han Hegels idealism till en radikal humanism genom att ersätta det abstrakta subjektet i Hegels filosofi med den mänskliga arten och förklarade religionen som människans alienation i förhållande till sina egna möjligheter och sitt eget väsen och hennes underordning under hennes egna skapelser. I Preussen och i de andra absolutistiska staterna i Tyskland var religionen den naturliga utgångspunkten för rationalistisk kritik eftersom staten och den traditionella sociala ordningen fortfarande grundade sin legitimitet på religionen. Marx kastade sig ivrigt in i religionskritiken och hans doktorsavhandling, som fullbordades 1841 uppfattades som ett anti-religiöst arbete.⁴

Marx närmade sig politiken under överinseende av sin unghегelianska kollega Bruno Bauer, som med boken *Den kristna staten* övergick från religionskritik till en uttryckligen politisk kritik. Sommaren 1841 förenade sig Marx med Bauer i Bonn och arbetade ett tag med honom på en misslyckad tidningsplan. Han hoppades också att erhålla en plats bredvid Bauer på universitetet. Emellertid, när Bauer några månader senare avskedades från Bonn på grund av sin omstörtande verksamhet, var detta en händelse som samtidigt grusade Marx egna förhoppningar om en akademisk karriär. Marx första politiska artikel publicerades i februari 1842 i den unghегelianska tidningen *Anekdoter*. I en kommentar till den preussiska censuren, visade Marx på censur-systemets inneboende motsättningar och försvarade i liberal och rationalistisk anda yttrandefrihet och en fri press.⁵

Under 1842 blev Marx i allt högre grad inblandad i den nyligen grundade *Rheinische Zeitung* och blev slutligen utnämnd till dess redaktör. *Rheinische Zeitung*, som utkom i Köln, representerar en kortlivad allians mellan de unghегelianska filosoferna, som redan var på väg mot radikalismen, och Rhenlandets liberala bourgeoisie, som var otåliga över att den nya kungen underlät att stadfästa den sedan länge utlovade konstitutionen. I *Rheinische Zeitung* ägande

² *Das Leben Jesu*

³ *Das Wesen des Christentums*.

⁴ MEW Ergänzungsband 1

⁵ MEW 1 s. 3-25

sig Marx åt de aktuella politiska frågorna inom ramen för en liberal opposition, ty han trodde fortfarande på den ”otacksamma och smärtsamma uppgiften att erövra politisk frihet steg för steg.”⁶ Det var medan han arbetade på *Rheinische Zeitung*, som Marx för första gången kom i kontakt med franska socialistiska och kommunistiska idéer, som kommit i omlopp i Tyskland 1842 genom Moses Hess propaganda⁷ och publiceringen av Lorenz von Steins bok *The Socialism and Communism of Contemporary France*. Men Marx hållning till fransk kommunism var fortfarande extremt försiktig. När Hess blev attackerad för artiklar han hade skrivit i *Rheinische Zeitung*, skrev Marx på ledarplats att ”*Rheinische Zeitung*. . . kan inte ens teoretiskt ta de kommunistiska idéerna på allvar i sin nuvarande form och kan ännu mindre önska överväga möjligheten av deras praktiska förverkligande.” Emellertid medgav han att ”sådana skrifter som de av Leroux, Considérant och framför allt Proudhons inträngande arbete kan kritiserar först efter långa och ingående studier.”⁸

Mer betydelsefullt för Marx utveckling var att han som redaktör för *Rheinische Zeitung* praktisk konfronterades med ”den sociala frågan”. Tidigare hade Marx — på ett idealistiskt sätt — uteslutande sysselsatt sig med religion och politik; områden där han helt enkelt hade kunnat tillskriva konflikter mellan människor deras idéers sanning eller falskhet. Nu kom Marx för första gången i kontakt med materiella intressekonflikter genom den Rhenländska lantdagens inskränkande av de gemensamma timmerrättigheterna och nödlidandet bland Moseldalens vinodlare orsakad av tullföreningen. Marx kritiserade den Rhenländska lantdagen för dess partiska klasslagstiftning⁹, men trodde fortfarande att politiskt förnuft skulle kunna lösa sådana konflikter och att förutsättningarna för detta var yttrandefrihet och en fri press.¹⁰ Emellertid, som Marx senare själv medgav, var det de problem dessa frågor gav upphov till som först avlägsnade honom från den unghегelianska filosofiska kritikens huvudfåra och förde honom till den historiska materialismens teori.¹¹

*

Med förbudet mot *Rheinische Zeitung* i mars 1843 upphörde förhoppningarna att Preussen skulle uppnå frihet och demokrati i form av en konstitutionell monarki. Unghegelianerna rörde sig nu i olika riktningar. Några utvecklade allt mera radikala teoretiska synsätt t ex Bruno och Edgat Bauer och Max Stirner, men höll sig på betryggande avstånd från praktisk-politisk verksamhet. Andra, särskilt Arnold Ruge¹², Moses Hess, Karl Marx och Friedrich Engels, började söka efter medlen att omvandla ”kritiken av vapnen”, till ”vapnens kritik”.¹³ I detta syfte lämnade Ruge och Marx Tyskland i oktober 1843 för att bege sig till Paris, där Hess redan bodde. Där planerade de att utge en tidning, *Deutsche-Französische Jahrbrücher*. Flyttningen till Paris nödvändiggjordes inte bara av den preussiska censuren. Som titeln på tidningen antyder, hoppades Marx och hans vänner att kombinera sina filosofiska erfarenheter med den franska politiska teorins framsteg. På så sätt skulle de erhålla de vägledande principerna för den radikala revolutionen, som de nu ansåg vara nödvändig i Tyskland.

Under år 1843 hade Marx blivit en ivrig anhängare till Feuerbach, som det året hade

⁶ MEW 27 s. 410.

⁷ Moses Hess var vid denna tid framför allt påverkad av Fourier, den utopiske franske socialisten, och skulle snart bli en av grundarna av den tyska ”sanna socialismen”. Han blev senare medlem av Kommunistiska förbundet, även om han aldrig accepterade Marx och Engels vetenskapliga kommunism.

⁸ MEW 1 s. 108. Pierre Leroux var saint-simonian och Victor Considérant var fourierist. Om Saint-Simon, Fourier och Proudhon se nedan.

⁹ Rhenlandet, en av den preussiska monarkins åtta provinser, hade ett eget parlament. Dessa lantdagar var emellertid dominerade av aristokratin och hade inte mer än rådgivande makt.

¹⁰ MEW 1 s. 172-199.

¹¹ MEW 13 s. 7-12.

¹² Arnold Ruge kom emellertid inte att följa Marx till kommunismen. 1848 representerade han det Radikaldemokratiska parti i Frankfurtdörsamlingen och senare blev han nationalliberal.

¹³ MEW 1 s. 385.

fullbordat sina ståndpunkter genom utgivningen av *Vorläufige Thesen zu Reform der Philosophie*. Feuerbach hade redan tidigare ansett att den religiösa föreställningen om Gud som subjekt och människan som predikat bara måste vändas upp och ned för att det verkliga förhållandet skulle uppenbaras. I de ”provisoriska teserna” hävdade han att denna ”transformationsmetod” var medlet att kritisera all spekulativ filosofi (t ex den tyska idealismen), eftersom den inte var någonting annat än religion i världslig förklädnad. Feuerbachs kritiska nyckelbegrepp var *Gattungswesen* eller artvarelse, vilket han använde för att beteckna summan av mänsklighetens kollektiva makt. Först i fråga om staten och politiken, sedan om den kapitalistiska ekonomin, försökte Marx använda sig av detta begrepp i två större texter skrivna 1843 och 1844.

Marx skrev sin Kritik av *Hegels statsuppfattning* sommaren 1843. Han hade nyligen gift sig med Jenny von Westphalen, som han hade varit förlovad med i sju år, och skulle snart flytta med henne till Paris. I denna text angriper Marx Hegels beskrivning av förhållandet mellan staten och det civila samhället (den omgivande ekonomiska sfären) som ett typexempel på spekulativ filosofi. För Hegel var det civila samhället de materiella behovens sfär, medan staten var den högre förnufts sfären där de materiella intressekonflikterna förlöstes. Med Feuerbachs humanism som utgångspunkt hävdade Marx att det civila samhället, inte staten, var den sfär där människan levde sitt verkliga liv som ”artvarelse” och det ”förnuft” som styrde staten beskrev människans verkliga förhållande i en upp- och nedvänd form. Långt ifrån att på ett förnuftigt sätt lösa ekonomiska konflikter, hävde sig statsbyråkratin över människans sanna existens som en förtryckande kraft.

Redan i denna kritik såg Marx att lösningen av motsättningen mellan staten och det civila samhället krävde den förras upplösning i det senare. Denna ståndpunkt kom senare att infogas i hans vetenskapliga kommunism. Men vid den här tidpunkten hade Marx fortfarande bara en vag uppfattning om klassmotsättningarna. Han ansåg att den allmänna rösträtten skulle medföra den förtryckande statens undergång och befrielsen av människan som ”artvarelse”.

Han insåg ännu inte att privategendomens upphävande — dvs kommunismen — var denna frigörelses väsentliga villkor.

Emellertid ledde Feuerbachs artvareledoktrin lätt i riktning mot kommunism och Marx tog snabbt detta steg. Marx omvärdering av kommunismen kom strax efter det att han flyttat till Paris. Där kunde han själv studera franska socialistiska och kommunistiska tendenser och han kastade sig in i diskussioner med medlemmar i den franska arbetarrörelsen. I de klassmedvetna parisiska arbetarna fann Karl Marx lösningen på problemet han hade analyserat i *Kritiken av Hegels statsuppfattning*. Hans första omnämnde av proletariatet sker i Inledningen, publicerad i *Deutsche-Französische Jahrbücher*, till en planerad utgåva av detta manuskript. Här förklarar Marx att den enda klass som kan genomföra en radikal revolution i Tyskland (dvs en som skulle kunna förverkliga den feuerbachska humanistiska filosofins målsättningar) är ”en klass med radikala bojar, en klass inom det borgerliga samhället som inte tillhör detta, en klass som har en universell karaktär därför att dess lidande är universellt och som inte fordrar *särskild gottgörelse* därför att den orätt som är begången mot den inte är en *särskild orätt* utan k. . . . denna samhällets upplösande kraft är proletariatet.”

Med sin vistelse i Paris 1843-44 övergav Marx sin tidigare tyska filosofiska inriktning. Han inte bara fortsatte sina studier i fransk politisk teori — vid ett tillfälle tänkte han skriva den revolutionära franska grundlagens historia — men började också, under inflytande av sina kontakter inom den proletära rörelsen, att läsa engelska ekonomer som analyserat det borgerliga samhällets ”anatom”. I den första text som Marx ägande åt den ekonomiska teorins och kommunismens problem, försökte han, för första och sista gången, att integrera detta nya ämne med den feuerbachska humanismen.

I manuskripten från 1844 tillämpade Marx Feuerbachs ”transformationsmetod” på politisk

ekonomi och kritiserade det borgerliga ekonomiska systemet och dess apologeter för att vända upp och ned på det verkliga förhållandet mellan arbete och kapital. Istället för att kapitalet är den ekonomiska processens subjekt och arbetet dess predikat är det i själva verket mänskligt arbete, människans naturliga aktivitet som art-varelse som är främmande för henne själv eller alienerat, och omvandlat till kapital som förtrycker arbetaren. Kommunismen är i dessa termer definierad som återerövrandet av människans alienerade produktiva förmåga och sålunda som den samhällsform som är i överensstämmelse med människan som art-varelse.

Dessa manuskript anses ofta som ett tecken på att Marx nått de grundläggande teserna i hans mogna teori. Det är naturligtvis sant att synen på kapital som "främmande arbete" förebådar Marx senare mervärdeanalys och att Marx här för första gången erkänner kommunismen som de samhälleliga motsättningarnas lösning. Emellertid låg den avgörande brytningen i Marx teoretiska utveckling längre fram i tiden. I Manuskripten ägnade sig Marx inte åt den borgerliga ekonomiska teorins deskriptiva innehåll utan kritiserade som omänsklig den verklighet den beskrev och de ideologer som accepterade och rättfärdigade denna verklighet. I *Kapitalet* kritiserade Marx emellertid inte längre det kapitalistiska samhället bara på basis av externa humanistiska kriterier utan kritiserade borgerlig ekonomisk teori för dess ofullständiga syn på den kapitalistiska ekonomin. Han visade hur den kapitalistiska ekonomins verklighet innehåller inneboende motsättningar som framkallar dess kriser. Och även om Marx redan 1844 accepterade en kommunistisk lösning av det kapitalistiska samhällets motsättningar, kritiserade han dåtida kommunistiska tendenser representerade av Blanqui och Cabet, därför att deras politik grundade sig på den girighet och avund som kapitalismen själv skapade, snarare än på en förvandling av dessa "själviska" motiv. Inte långt därefter accepterade Marx att den "själviska" klasskampen var historiens drivande kraft som skulle komma att leda till kommunismen, och kritiserade Blanqui och Cabet av helt andra skäl.

1845 års manuskript förebådar naturligtvis Marx framtida intressen och de innehåller utan tvivel viktiga insikter, som Marx senare integrerade i sin historiematerialistiska teori. Ändå föregriper de inte en ny teoris födelse, utan representerar Marx sista anhalt inom den "tyska ideologins" fält som han senare kom att kalla den; ett desperat men ohållbart försök att förena den politiska ekonomins och kommunismens verklighet med Ludvig Feuerbachs humanistiska filosofi.

Historisk materialism och vetenskaplig kommunism

Innan det teoretiska brott som ledde Marx till att utarbetat' den historiska materialismens teori närmare utreds, är det nödvändigt att introducera Friedrich Engels, som, med Marx egna ord, "hade på en annan väg. . . anlänt till samma resultat."¹⁴ Engels föddes 1820 i Barmen, Westfalen, en kalvinistisk fabriksägarfamilj. Han genomgick inte någon' formell högre utbildning, men utmärkte sig redan mycket ung genom religionskritiska artiklar och pamfletter som ofta var mycket satiriska till formen.

Från oktober 1841, kort efter det att Marx hade lämnat Berlin, gjorde Engels ett års militärtjänst där och gav sig ivrigt in i den unghegelianska filosofins våldsamma strömmar. Han blev, liksom Marx, en hängiven anhängare av Feuerbach. I november 1842 reste Engels till England för att arbeta i sin familjs bomullsaffärer. Där kom han i direktkontakt med både arbetarklassens misär och den engelska fackföreningsrörelsen, chartisterna. I England samlade Engels material för sin bok *Arbetarklassens läge i England 1845*.¹⁵ I den framförde han, klarare än vad Marx ännu hade gjort, tesen att p g a sina materiella levnadsvillkor skulle industriarbetarklassen utgöra den kommunistiska revolutionens bärare. I september 1844 reste Engels till Paris. Han var där några veckor tillsammans med Marx och fann att det rådde en

¹⁴ MEW 13 s. 11.

¹⁵ Engelsk översättning av Florence Kelley 1887.

stor överensstämmelse mellan deras teoretiska utgångspunkter. Samarbetet fortsatte oavbrutet från denna tid och framåt.¹⁶

Marx och Engels första gemensamma arbete var en bok med titeln *Den heliga familjen*, ett polemiskt arbete riktat mot de verbalt radikala men idealistiska och apolitiska unghegelianerna Bruno och Edgar Bauer samt Max Stirner. Boken är på många sätt ett övergångsverk mellan Marx ungdomsskrifter och den historiska materialismens teori. Den bär vittnesbörd om att ha skrivits för snabb publicering. Ganska snart efter att ha avslutat *Den heliga familjen* flyttade Marx till Bryssel efter att på den preussiska regeringens begäran ha utvisats från Paris för sin verksamhet bland exiltyskarna (tidningen *Vorwärts*). Våren 1845 besökte Engels Marx i Bryssel och de två påbörjade en intensiv studieperiod. De reste tillsammans till England för att forska vidare i politisk ekonomi. Frukterna av detta arbete var *Den tyska ideologins* två volymer skrivna 1845-46 men publicerade postumt först 1932.

Den tyska ideologin innebär att Marx och Engels kommer fram till den historiska materialismen, den teori som skulle styra allt deras senare arbete. Det måste understrykas att den materialistiska historieuppfattningen inte dök upp fix och färdig i sina skapares hjärnor. Under de två decennier som ligger mellan *Den tyska ideologin* och *Kapitalet* skulle Marx allmänna samhällsteori modifieras på betydelsefulla punkter. *Den tyska ideologin* är t ex inte fri från en viss evolutionism och framställer de produktionsätt som har utmärkt den mänskliga historien som en linjär, om än dialektisk, utvecklingskedja. Inte desto mindre utgör själva stommen i *Den tyska ideologin*, trots alla sina ofullkomligheter, ett radikalt brott med unghegeliansk filosofi i allmänhet och feuerbachsk humanism i synnerhet. Vilka förändringar den nya teorin än skulle genomgå, lades dess grundval i *Den tyska ideologin* genom ett ”epistemologiskt brott”,¹⁷ precis som i alla nya vetenskaper, som etablerat ett fullständigt nytt perspektiv på förståelsen av historien. *Den tyska ideologin* är uttryckligen presenterad som en omfattande kritik av samma ”moderna tyska filosofi”¹⁸ som Marx och Engels tills helt nyligen själva hade accepterat som sin egen teoretiska utgångspunkt. Den historiska materialismens grundläggande teser finns utlagda i bokens första kapitel, som särskilt är ägnat en kritik av Ludvig Feuerbach, Marx egen tidigare rådgivare och unghegelianismens nestor.

Marx inleder *Den tyska ideologin* med att kritisera unghegelianerna för att bara ha försökt förändra medvetandet, ”att förklara världen på ett annat sätt”.¹⁹ Unghegeliansk filosofi, som utgick från religionskritiken hade kritiserat de dominerande metafysiska, politiska, juridiska och moraliska begreppen genom att visa på deras religiösa ursprung. Men den glömde att den bara ställde begrepp mot andra begrepp och att den inte bekämpade den verkliga, existerande, världen. I detta avseende hade *Deutsche-Französische Jahrbücher* säkert varit mindre skyldig än de ”kritiska kritikerna” Bruno och Edgar Bauer, vilka Marx nyligen hade attackerat i *Den heliga familjen*. Men Marx går vidare och kritiserar Feuerbachs sammanblandning av kommunism med humanism. Därmed lämnar han också sin egen ståndpunkt i *Ekonomisk-filosofiska manuskripten*. ”Feuerbachs hela deduktion. . . går bara så långt som till att bevisa att människorna behöver och *alltid har behövt varandra*” medan att vara kommunist ”i den

¹⁶ Frågan har ofta rests om Engels skrifers exakta ställning i förhållande till Marx egna. Vad gäller deras politiska skrifter kan vi säga att även om Engels åsikter ibland något avviker från Marx så utarbetade de två en väldigt nära arbetsfördelning från 1846 till Marx död, i vilken Marx i allmänhet överlät till Engels internationella och militära frågor. Marx och Engels inte bara konsulterade varandra oräkneliga gånger innan de publicerade något betydelsefullt politiskt dokument, utan Engels skrev ofta bitar på Marx uttryckliga begäran. Även om de är Engels eget arbete utgör de inte desto mindre en väsentlig del av Marx och Engels gemensamma politiska praktik.

¹⁷ Om detta begrepp, se Louis Althusser, *För Marx*, Staffanstorps 1968.

¹⁸ *Den tyska ideologins* fullständiga undertitel är *Kritik der neusten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten Feuerbach, B. Bauer und Stirner und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten*.

¹⁹ MEW 3, s. 20.

verkliga världen innebär att vara anhängare till ett bestämt revolutionärt parti.”²⁰

Marx bygger denna skillnad mellan filosofisk och ”verklig” (sann) kommunism på en allmän framställning av den historiska utvecklingen som resulterar i kommunismen som ”ett bestämt revolutionärt parti”, inte i idévärlden utan som en produkt av sociala förhållanden. Denna framställning rymmer den historiska materialismens grundläggande begrepp. Marx presenterar sin historieuppfattning som radikalt skild från den tyska filosofins i det att den rör sig ”från jorden till himlen” istället för tvärtom. Det är det sätt på vilket människorna producerar de materiella medlen för sin egen överlevnad, hur de ”utvecklar sin aktivitet under bestämda materiella, av deras eget gottfinnande oberoende villkor, förutsättningar och betingelser” som bestämmer ”produktionen av idéer och föreställningar, kort sagt av medvetande_.. ”Moralen, religionen, metafysiken samt andra delar av ideologin. . . . behåller därmed inte längre enskenet av självständighet. De har ingen historia, de har ingen egen utveckling, utan människorna, som förändrar sin materiella produktion och sin materiella kommunikation, dvs. sin verklighet, förändrar därmed också sitt tänkande och sina tankeprodukter.”²¹

Den historiska utvecklingens dynamik ombesörjes av produktivkrafternas utveckling och de förändringar i egendomsförhållandena som detta kräver. Med uttalandet att ”arbetsfördelningens olika utvecklingssteg bara är lika många olika former av ägandeskap”²² inför Marx den historiska periodisering som är så betydelsefull för hans teori och anger stamegendom, antik (dvs. grekisk-romersk) ”kommunal och statlig egendom” och feodal egendom som de tre betydande förborgerliga formerna. Eftersom medvetandet inte har någon egen oberoende utveckling så gäller att ”om denna teori, teologi, filosofi, moral o s v. råkar i motsättning till de bestående förhållandena, så kan detta bara ske därigenom att de bestående sociala förhållandena råkat i motsättning till de bestående produktivkrafterna.”²³ dvs. p g a produktivkrafternas utveckling krävs en ny egendomsform som strider mot den existerande.

Varje arbetsdelning bestämmer en uppsättning sociala klasser, som är ömsesidigt antagoniska från tiden för privategendomens uppkomst eftersom den innesluter ”den ojämna fördelningen, både kvantitativt och kvalitativt, av arbete och dess resultat.”²⁴ Egendomsägandet ger en klassdominans över andra och den politiska staten blir en nödvändighet för att medla i de konflikter som blir följderna härav. . . . alla strider inom staten, striden mellan demokrati, aristokrati och monarki, striden om valrätten o s v., o s v., är inte någonting annat än illusoriska former av de verkliga strider som de olika klasserna utkämpar med varandra. . . . varje klass som strävar efter makten.... måste först erövra den politiska makten för att framställa sitt eget intresse som det allmännas intresse.”²⁵ Den härskande klassens makt är alltid ideologiskt legitimerad, eftersom ”den klass, som är den härskande materiella makten i samhället, samtidigt är dess härskande andliga makt” och ”de härskande tankarna är heller ingenting annat än det ideella uttrycket för härskande materiella förhållanden... . de förhållanden som just gör denna klass till den härskande.”²⁶

Med denna historieuppfattning blir Marx syn på ”sann” kommunism förståelig. Kommunismens idéer är inte den logiska följderna av historiefilosofin, för filosofin har ingen oberoende historia. Kommunistisk medvetenhet uppstår därför att de existerande borgerliga produktionsförhållandena inte längre kan behärska produktivkrafternas utveckling.

”I utvecklingen av produktivkrafterna inträder ett stadium, på vilket produktivkrafter och kommunikationsmedel framkallas, som under de bestående förhållandena bara åstadkommer

²⁰ MEW 3, s. 42.

²¹ MEW 3, s. 26-27.

²² MEW 3, s. 22.

²³ MEW 3, s. 31-32.

²⁴ MEW 3, s. 32.

²⁵ MEW 3, s. 34.

²⁶ MEW 3, s. 46.

ofärd och som har att bära samhällets hela tyngd utan att njuta dess frukter, en klass som därigenom att den är utestängd från samhället kommer i den skarpast motsättning till alla andra klasser; en klass som utgör majoriteten av alla samhällsmedlemmar och från vilken medvetenhet om att en genomgripande revolution är nödvändig utgår.”²⁷

Kort sagt, det är kommunismens materiella förutsättningar som skapar kommunistisk medvetenhet som leder till social förändring. ”Kommunismen är för oss inte ett *tillstånd* som skall uppnås, inte ett *ideal*, efter vilket verkligheten skall inrätta sig. Det vi kallar kommunism är den *verkliga* utveckling som upphäver det nuvarande tillståndet.”²⁸

*

Med *Den tyska ideologin* förkastade Marx definitivt den feuerbachska humanismens begrepp, som antog en ideal mänsklig natur till vilken de samhällsliga institutionerna skulle återformas, till förmån för den objektiva vetenskapliga undersökningen av den verkliga världen förenad med politisk klasskamp för att förändra densamma. Engels skrev senare om uppräckten av den historiska materialismen: ”Kommunism bland fransmän och tyskar, chartism bland engelsmän sågs nu inte längre som något tillfälligt som lika gärna inte skulle kunna ha ägt rum. Dessa rörelser presenterade sig själva som den moderna förtryckta klassens, proletarietets, rörelse; som den mer eller mindre utvecklade form av dess historiskt nödvändiga kamp mot den härskande klassen, bourgeoisin. . . . och kommunism betydde nu inte längre ett hopkok, med fantasins hjälp, av ett idealt samhälle så fulländat som möjligt, utan insikter om den proletära kampens natur, förutsättningar och de därpå följande allmänna målen.”²⁹

Fastän Marx och Engels nu insåg att det var den faktiska arbetarrörelsen som hade lett dem till kommunismen förrådde rörelsens ideologi, även när den kallade sig själv kommunistisk och förutsåg upphävandet av privategendomen, en ganska ofullständig uppfattning om det samhälle den hade uppstått i och om möjligheterna av och medlen för social förändring. Dessutom var England fortfarande det enda land där den industriella kapitalismen var den dominerande formen för materiell produktion, där jordbruket redan sysselsatte mindre än halva den arbetande befolkningen och där tidigare urbana produktionsformer som hantverk och manufaktur nästan hade blivit fullständigt utslagna av maskinindustrin. England på 1830-talet hade utvecklat den första historiska massrörelsen som byggde på det industriella proletariatet: chartismen. Marx och Engels som insåg detta gav konsekvent stöd åt chartisterna och de kom att nära samarbeta med chartisternas vänster ledd av Ernest Jones och Julian Harney.³⁰

Chartismen som sådan var på intet sätt en kommunistisk eller ens socialistisk rörelse utan ville helt enkelt uppnå manlig rösträtt. Kommunistiska idéer, fastän inte i den marxistiska meningen av en ”verklig rörelse”, representerades i England av Robert Owens anhängare. Dessa förnekade klasskampen och hoppades att lägga grunden till sin utopi genom den

²⁷ MEW 3, s. 69.

²⁸ MEW 3, s. 35.

²⁹ MEW 21, s. 212.

³⁰ Ernest Jones, född inom den lägre aristokratin, blev en av de mest konsekventa representanterna för den revolutionära delen av chartiströrelsen och den viktigaste av de överlevande chartistledarna på 1850-talet. För sin delaktighet i chartistupproret 1848 blev han fängslad i två år under sådana förhållanden att två av hans fängelsekamrater dog av umbärandena. Jones var den enda arbetarledare i England som förstod Marx teori om den vetenskapliga kommunismen. Även om Jones 1858, när chartismen slutgiltigt bröt samman, bröt med Marx och samarbetade med borgerliga radikaler, skrev Engels inte desto mindre till Marx vid Jones död 1869 att han var "den ende bildade engelsmannen... som i grunden var på vår sida. (MEW s. 253). George Julian Harney var mer av en revolutionär romantiker fastän påverkad av Marx och Engels. Från 1843 till 1850 var han de facto redaktör för chartisternas huvudorgan, Feargus O' Connors Northern Star. Senare, i sin egen tidning, den kortlivade Red republikan, publicerade han i november 1850 den första engelska översättningen av Kommunistiska manifestet. 1851 bröt emellertid Harney med Marx och slöt sig till Willich-Schappergruppen. Det följande året ledde Harneys felaktiga och subjektiva politik till konflikter med Ernest Jones och han lämnade snart chartiströrelsen helt och hållet.

förnuftsmässiga övertalningens metod. När Engels anlände till England i oktober 1843 var han, liksom Marx vid denna tid, en feuerbachsk humanist och hans första politiska kontakter var med owenisterna. Han lämnade regelbundet bidrag till deras tidning *New Moral World* under närmare två års tid innan han, i ljuset av den nya teorin, gick över till chartisternas *Northern Star*.

Fastän den kapitalistiska utvecklingen i Frankrike inte var lika långt kommen som i England var den politiska ideologin mera sofistikerad och komplex — revolutionen 1789 och dess efterspel hade satt sina spår. Den moderna socialismen hade först uppstått i Frankrike med Henri de Saint-Simons och Charles Fouriers utopistiska författarskap; de tänkte sig att den industriella teknologin skulle planeras med hänsyn till det allmännas bästa. Men de utopiska socialisterna krävde inte privategendomens upphävande och såg inte den industriella arbetarklassen — fortfarande mycket underutvecklad i det tidiga 1800-talets Frankrike — som den sociala förändringens bärare. På 1840-talet överlevde Saint-Simons och Fouriers anhängare bara i form av kvasi-religiösa sekter, men deras skrifter inspirerade allehanda planer på att lösa den ”sociala frågan”, dvs de samhällseliga omvälvningar orsakade av industrialismens begynnelse och den oro i arbetarklassen som följde därvid.

Bland de socialistiska tankegångarna på 1840-talet fanns det två som inte bara är av särskilt betydelse i det socialistiska tänkandets historia utan också erhöll betydande stöd bland de franska arbetarna. Louis Blanc förebådade den moderna ”demokratiska socialismen” genom sina idéer om självstyrande ”nationella arbetarverkstäder” igångsatta på regeringens initiativ. Pierre-Joseph Proudhon, fastän han ibland snarare räknas som den moderna anarkismens grundare genom sitt förkastande av staten som ett onödigt ont, hade också han ett socialistiskt botemedel. Proudhon ställde ”kreditens organisering” mot Blancs ”arbetets organisering” och ansåg att utsugningen skulle upphävas om förenade arbetargrupper kunde producera och idka utbyte på basis av obegränsade räntefria lån. Blanc trodde att hans arbetarverkstäder faktiskt skulle övervinna marknadsekonomin medan Proudhon i sann småborgerlig anda likställde den fria marknaden med frihet i allmänhet.³¹

Termen ”kommunism” betecknade på 1840-talet i Frankrike ett mycket speciellt fenomen, en utlöpare av den första franska revolutionens jakobinska tradition. Den var ganska grov i sina idéer men — till skillnad från den dåtida socialismen — hade den ett omedelbart förhållande till de franska massornas historiska strider. Denna kommunism gick tillbaka till Gracchus Babeufs ”De jämlikas sammansvärjning” 1795 som genom en konspiratorisk kupp ämnade installera en diktatur av ”sanna republikaner” för att expropriera de rika, dela ut arbete efter varje individs förmåga samt bestämma lönerna på den strikta jämlikhetens grundval. Denna jämlikhet eller ”råa” kommunism som Marx kallade den hade uppstått före maskinindustrins uppkomst och storartade utveckling. Den vände sig till de parisiska sans-culottes — hantverkare, gesäller och arbetslösa — och potentiellt till landsbygdens fattiga bönder. Babeufs konspiration i tolkning av hans elev Buonarotti³² försåg emellertid de revolutionära organisationer som grundades under Julimonarkin 1839-48 med en modell och denna gång förändrades snabbt både den sociala basens klasskaraktär och de objektiva möjligheterna för en social förändring genom maskinindustrins utveckling. Föreställningen om en produktionens kommunism grundad på maskinindustrin blev nu populariserad i Etienne Cabet's utopiska novell, *Voyage en Ivarie*, utgiven 1839.

Den franska kommunismens ledande personlighet perioden före 1848 var August Blanqui, vars Sociéié des Saisons organiserade den revolutionära delen av den franska arbetarrörelsen och genomförde ett revolutionsförsök i maj 1839. Blanqui utvecklade varken en utopi eller en

³¹ Under Marx vistelse i Paris uppehöll han broderliga förbindelser med Proudhon och sökte att påverka honom. 1847 tog Marx först publicerade presentation av den historiska materialismens teori formen av en polemik mot Proudhon, *Filosofins elände*.

³² Philippe Buonarotti, *History of Babeuf's Conspiracy of Equals*, London 1836.

ekonomisk doktrin. Hans ekonomiska skrifter är virriga och han kritiserade särskilt Cabet och Proudhon för att spekulera i den framtida sociala ordningens detaljer. Blanqui trodde att det var tillräckligt om den kapitalistiska ekonomin gav upphov till allt tydligare motpoler — rikedom och fattigdom. Han menade också, att den måste ersättas av någon form av samverkan mellan arbetare samt fortsatte att koncentrera sig på problemet med krossande av staten som han korrekt såg som den härskande klassens organiserade makt. Blanqui, i Babeufs och Bounarottis efterföljd, argumenterade för sin kommunism utifrån jämlikhetens princip. Han såg Frankrike som uppdelat i en liten minoritet av ”rika” och ”30 miljoner proletärer” (inkluderande bönderna och städernas hantverkare liksom den industriella arbetarklassen) och räknade med att staten skulle krossas genom en kupp utförd av ett hemligt sällskap. På alla dess punkter kom Marx i strid med Blanqui. Ändå var Blanquismen unik bland förmarxistisk socialism och kommunism genom att den var en revolutionär proletär rörelse och i juni 1848 ägde den första verkliga utmaningen mot borgerligt klassherravälde rum under blanquistisk inspiration. Det var Blanqui som myntade frasen ”proletariatets diktatur” och fastän Marx kom att förändra begreppet proletariat och att förkasta Blanquis konspiratoriska taktik, behöll han Blanquis betoning av det våldsamma störtandet av den borgerliga staten som en allmän förutsättning för kommunismen.

Vi kan nu situera de grundläggande principerna i Marx' vetenskapliga kommunism i förhållande till 1840-talets socialistiska och kommunistiska doktriner. Marx hävdade, emot de stora utopisterna, Saint-Simon, Fourier och Owen, att en förnuftig reorganisering av produktionen som ett allmänt önskemål inte kunde förverkligas genom en enkel hänvisning till förnuftet, och emot Proudhons och Louis Blancs reformistiska lösningar att arbetarklassen bara kunde befrias genom revolutionär politisk verksamhet för att expropriera privategendomen. Medan han höll med Blanqui om att den nuvarande härskande klassen måste nedkämpas politiskt förkastade Marx Blanquis syn på proletariatet dvs. de egendomslösa som revolutionens sociala bas eftersom det inkluderade samtliga arbetande. För Marx var det nya samhället bara möjligt på den moderna industrins grundval och det var bara den industriella arbetarklassen, som inte ägde sina produktionsmedel, som kunde tänkas krossa den kapitalistiska ordningen. Men Marx begränsning av revolutionens sociala bas motsvarades av en utvidgning av dess politiska bärare. Det kommunistiska samhälle skulle aldrig kunna åstadkommas, som Blanqui förespråkade, genom en konspiratorisk kupp och en diktatur å proletariatets vägnar av en politiskt härskande elit, utan bara genom den industriella arbetarklassens egen politiska organisation. På denna punkt blev Marx förebild de engelska chartisterna, den moderna arbetarklassens första massorganisation. Detta politiska subjekt, det organiserade proletariatet, skulle expropriera produktionsmedlen och utöva kollektiv kontroll av produktionsprocessen. Med upphävandet av antagonistiska klasser skulle den politiska makten försvinna, som Saint-Simon hade förutspått, till förmån för produktionens blotta administrerande.

Kommunisternas förbund

I början av 1846, då Marx och Engels hade utarbetat den vetenskapliga kommunismens grundläggande begrepp, började de att praktiskt delta i den proletära rörelsen. Fortfarande var emellertid det land som de främst ägnade sin uppmärksamhet inte det avancerade England utan det outvecklade Tyskland. Till viss del var detta val dikterat åt dem. De hade redan visst gehör i den tyska intelligentsian medan deras förmåga att ingripa i engelsk eller fransk politik var mycket begränsad. Men förutom detta kände Marx och Engels som tyskar ett speciellt ansvar för sitt fädernesland som de skulle komma att bevara genom alla årtiondena av exil. I slutet av 1840-talet rörde sig den tyska absolutismen snabbt och tydligt i riktning mot en kris. Den kommande tyska revolutionen, som Marx och Engels förmodade skulle kasta över ända de gamla regimerna och förändra Tyskland i borgerlig riktning, såg de som ett nödvändigt steg mot den slutliga, kommunistiska revolutionen. På 1840-talet fanns det i Tyskland fort-

farande få tecken som tydde på organiserad aktivitet från den industriella arbetarklassens sida. Trots den ekonomiska utvecklingen under 1830- och 40-talen var proletariet, i marxistisk bemärkelse, fortfarande en liten minoritet av befolkningen, framför allt koncentrerad till bomullsindustrin i norra Rhenlandet. 1844 års schlesiska vävarerevolt var inte en rörelse bland det moderna proletariet. Det var en rörelse bland de traditionella hantverkarna riktad mot svält och utslagning genom maskinindustrins konkurrens. Bland yrkeskunniga tyska arbetare jäste det emellertid redan politiskt. Även om det i själva Tyskland — där polisens åtgärder gjorde det nästan omöjligt — fick litet utlopp blossade det istället upp i de stora tyska emigrationshårdarna: Paris, Bryssel, London, Genève och New York. (Bara i Paris fanns 1843 omkring 85 000 tyska gästarbetare.)

Den viktigaste organisationen inom den tyska arbetarrörelsen vid denna tid, vilken också på grund av emigrationen var den ”första internationella arbetarrörelsen någonsin”,³³ var De rättfärdigas förbund. Detta hemliga sällskap, bildat av tyska emigranter i Paris 1836, hade varit nära lierat med Blanquis *Société des Saisons*, och hade lidit med det vid det nedslagna upproret 1839. Även om Förbundet skenbart hade sitt centrum i Paris på 1840-talet förflyttades dess reella gravitationscentrum till London tillsammans med förbundets ledande medlemmar, där Tyska arbetarbildningsföreningen bildades 1840 som den yttre ramen för förbundets aktiviteter.³⁴ Där inspirerades på 1840-talet De rättfärdigas förbund av de engelska chartisterna som påvisat möjligheterna av en omfattande arbetarklass-organisation som följd av den moderna industrins utveckling. Även om förbundet behöll karaktären av hemlig organisation, började det att distansera sig från blanquismens taktik och sökte efter alternativa medel att åstadkomma sina kommunistiska mål.

Det var uppenbarligen mot De rättfärdigas förbund som Marx och Engels måste orientera sig. Engels hade redan kommit i kontakt med cirklarna kring förbundet i London och både han och Marx hade respekt för förbundet för dess militans och erkände dess betydelse som en arbetarorganisation. Vid denna tidpunkt var förbundet under inflytande av den utopiske kommunisten Wilhelm Weitling.³⁵ Marx och Engels var emellertid ovilliga att förena sina krafter med det förrän det förstod och accepterade deras vetenskapliga kommunism. De beslöt därför, som ett mellansteg, att sätta upp en kommunistisk korrespondenskommitté förlagd till Bryssel, där Marx fortfarande bodde, för att göra propaganda bland de tyska kommunistiska grupperna och att vinna över dem till sin egen teoretiska position. Den kommunistiska korrespondenskommittén var knappast något mer än en liten grupp av Marx personliga anhängare men den höll möten och kommunicerade brevlades med militanta arbetare i England, Frankrike och Tyskland, speciellt med De rättfärdigas förbunds sektioner som den gradvis lyckades påverka. Text kunde Engels den 23 oktober 1846 skriva till kommittén från Paris att han efter flera veckors diskussioner hade lyckats få majoriteten av förbundets avdelning att acceptera att de som kommunister fullföljde proletarietets intresse i opposition mot bourgeoisin och att målsättningen var privategendomens upphävande genom en ”våldsam demokratisk revolution.”³⁶

Tidigt 1847 hade förbundet kommit tillräckligt nära Marx' och Engels' teoretiska position för att det skulle vara möjligt för dem att bestämma dess framtida organisation och taktik. I juni 1847 hölls en kongress i London som Engels och Wilhelm Wolff³⁷ var närvarande på å den

³³ MEW 21 s. 206.

³⁴ Tyska arbetares bildningsförening, med sin mötesplats i Great Windmill Street i Soho, tjänade som den tyska arbetarrörelsens Londoncentrum under många år. Den överlevde Kommunistiska förbundets upplösning 1852 och kom senare att förenas med det tyska socialdemokratiska parti innan den 1918 upplöstes av den brittiska regeringen.

³⁵ Wilhelm Weitling var kommunismens första arbetarklasspublicist i Tyskland. Hans *Guarantees of Harmony and Freedom* var främst påverkad av Fourier och Marx prisade dem högt under sin Parisperiod.

³⁶ MEW 27 s. 61.

³⁷ Journalisten Wilhelm Wolf förblev en nära vän till Marx och Engels genom hela revolutionära perioden och i

kommunistiska korrespondenskommitténs vägnar, där De rättfärdigas förbund omvandlades till Kommunisternas förbund, förändrade sin struktur efter demokratiska linjer (även om förbundet tvangs förbli hemligt) och slog fast som den första paragrafen i sina nya stadgar att "Förbundets mål är att krossa bourgeoisin, upprätta proletariats maktutövning, upphäva det gamla, borgerliga samhället byggt på klassmotsättningar och grunda ett nytt samhälle utan klasser och privategendom".³⁸ Efter junikongressen organiserade Marx och hans anhängare en allmän tysk arbetarförening i Bryssel efter samma linjer som förbundets framgångsrika frontorganisation i London arbetade efter för att påverka de tyska gästarbetarna. I november 1847 reste Marx och Engels till London för att närvara på kommunisternas förbunds andra kongress som i tio dagar hölls i hemlighet på The Great Windmill Street. Denna kongress diskuterade utförligt den vetenskapliga kommunismens principer presenterade av Marx och Engels. Vid kongressens slut gavs de två mandat att skriva ett utkast till principprogram för förbundet. Marx skickade *Det kommunistiska partiets manifest* till London i slutet av januari 1848 och det publicerades där på tyska precis innan revolutionen bröt ut i Paris den 21 februari.³⁹

Kommunistiska manifestet är med rätta Marx mest berömda politiska skrift för det formulerar i polemisk form hans allmänna syn på den proletära revolutionen, som den följer av den materialistiska historieuppfattningen. I Manifestet ville Marx inte bara lägga fram den tes som inleder dess första avdelningen "Alla hittillsvarande samhällens

historia är historien om klasskampen".⁴⁰ I en kommentar till Manifestet fyra år senare hävdar Marx: "Själv kan jag på intet sätt räkna mig till förtjänst att ha upptäckt det moderna samhällets klassbildning eller kampen mellan dessa klasser. Långt före min tid har klasskampens utveckling beskrivits av borgerliga historiker och klassernas ekonomiska anatomi av borgerliga ekonomer. Det nya som jag framlade var bevisen för 1) att klassernas existens endast hänger samman med vissa historiska faser i produktionsutvecklingen, 2) att klasskampen nödvändigt måste leda fram till en proletariats diktatur, 3) att denna diktatur endast präglar det övergångsstadium där alla klasser avskaffas och det kommunistiska samhället skapas."⁴¹

Marx ägnade sig i första delen av Manifestet att förklara på vilket sätt de kapitalistiska produktionsförhållandena har blivit bojar för produktivkrafternas utveckling och varför den klass som är utsugen av kapitalet, det industriella proletariatet, både är förmögen att kasta över ända detta produktionssätt och, genom sin position, t o m tvingad att göra det. Marx börjar Manifestet genom att, i jämförelsens form, linjera upp övergången från feodalism till kapitalism och ger bourgeoisin en heroisk roll som representant för de nya produktivkrafterna och bytesförhållandena (internationell handel, manufaktur) vars utveckling hämmades av feodala produktionsförhållanden. För att nå den fria marknad den behövde var bourgeoisin tvingad att kasta överbord jordbrukets och industrins feodala organisation och den politiska överbyggnad som grundades härpå och slutligen, efter storindustrins uppkomst, tillkämpade den sig det politiska ensamherrskalet i den moderna representationsstaten.⁴²

Precis som manufakturen inte kunde rymmas inom de feodala ramarna, är det borgerliga samhället i ännu högre grad oförmöget att kontrollera de produktionsmedel det själv har skapat, vilket visar sig i de återkommande handels- och industrikriserna orsakade av över-

exil i England. 1867 dedikerade Marx *Kapitalets* första volym till honom som "proletariats djärve, trogne och ädle förkämpe".

³⁸ MEW 21 s. 214.

³⁹ Manifestet utkom ursprungligen utan författarnas namn och titeln refererar inte till det hemliga Kommunistiska förbundet (Bund der Kommunisten). "Parti" (Partei) har här mer betydelsen av det moderna "rörelse"; det var ett mycket obestämt ord som det användes på mitten av 1800-talet, både i tyskan och engelskan.

⁴⁰ MEW 4, s. 462.

⁴¹ MEW 28, s. 508.

⁴² MEW 4, s. 464.

produktion — ”en epidemi som i alla tidigare epoker skulle ha tätt sig som en absurditet”.⁴³ I Manifestet nöjer sig Marx med att peka på överproduktionskriserna som ett tecken på ”de moderna produktivkrafternas revolt mot de moderna produktionsförhållandena” och hans teoretiska förklaring av detta fenomen och dess implikationer fick vänta till *Kapitalet*. Vad som emellertid måste betonas här är den distinktion Marx gör mellan de ständigt förbättrade produktivkrafterna som är underkastade de kapitalistiska egendomsförhållandenas bojar och vilka Marx beskriver som ”vapen” som kan ”vändas mot bourgeoisin själv”.⁴⁴ Industrierbetarklassen är den politiska bärare som ska kasta över bord existerande sociala förhållanden men den kan bara göra det därför att produktivkrafternas utveckling ställer denna uppgift på den historiska dagordningen.

Marx går vidare och analyserar den process varigenom proletariatet organiseras som klass och kommer in på den politiska arenan genom förutsättningarna för sin samhällsliga existens. Vad som ombesörjer utvecklingen från sporadiska och famlande uppror, ursprungligen snarare riktade mot arbetsmedlen än mot kapitalisterna (t ex ludditerna), till en härdad massorganisation är själva maskinindustrins utveckling som för samman arbetare i stor omfattning. Sammanslutningar av arbetare, ursprungligen bildade för att förhandla med enskilda kapitalister om löner, expanderar och utvecklas oundvikligen under dessa förutsättningar och genom de nya betingelserna erhåller arbetarna en nationell sammanslutning mycket fortare än vad medeltidens borgare gjorde. Allteftersom arbetarnas föreningar utvidgas till att omfatta hela klassen blir deras kamp *ipso facto* en politisk kamp. Under tiden orsakar den kapitalistiska utvecklingen att de mellanliggande klasser som överlevt förkapitalistiska produktionsätt (småborgare, bönder, hantverkare) sjunker ner i proletariatet. Klassmotsättningarna förenklas därför till en enda motsättning mellan bourgeoisin och proletariat och ”den proletära rörelsen är den självständiga rörelsen av det oerhörda flertalet i det oerhörda flertalets intresse.” Bourgeoisin ”producerar framför allt sin egen dödgrävare. Dess undergång och proletariatets seger är lika oundvikliga.”⁴⁵

I den andra avdelningen av Manifestet sammanfattar Marx den proletära revolutionens mål i en enda mening: ”privategendomens upphävande” och fortsätter ”den moderna borgerliga privategendomen är det sista och mest fulländade uttrycket för framställningen och tillägandet av produkter, som bygger på klassmotsättningar, på den enes utsugning av den andre.” Eftersom kapitalet redan är en ”social makt” i den meningen att det ”kan blott sättas i rörelse genom en gemensam verksamhet av alla samhällets medlemmar,”⁴⁶ och den överhängande delen av befolkningen — dvs. proletariatet — redan är blottat på all privategendom, är allt som är nödvändigt för förverkligandet av ett icke-antagonistiskt, klasslöst produktionsätt att omvandla kapital till gemensam egendom, hela samhällets egendom. Och bäraren av denna omvandling kan bara vara proletariatet som formar sig själv ”till klass och därmed till politiskt parti”⁴⁷ under kampens utveckling. Det är på denna punkt som den avgörande marxistiska syntesen av den politiska och sociala revolutionen görs. Marx förtydligar sig genom att säga att ”proletariatet kommer att begagna sin politiska makt till att så småningom fråntaga bourgeoisin allt kapital och centralisera alla produktionsinstrument i staten, dvs. i det som härskande klass organiserade proletariatets händer.”⁴⁸

Men proletariatets klasskamp är i sig bara ett nödvändigt övergångsstadium inför det förverkligade kommunistiska samhället. Eftersom ”politisk makt. . . är i egentlig mening det organiserade våldet av en klass till en annan klass undertryckande”, så när proletariatet tar

⁴³ MEW 4, s. 468.

⁴⁴ MEW 4 s.

⁴⁵ MEW 4, s. 473-74.

⁴⁶ MEW 4, s. 475-76.

⁴⁷ MEW 4, s. 471.

⁴⁸ MEW 4, s. 481.

makten ”upphäver det med dessa produktionsförhållanden klassmotsättningarnas existensbetingelser, klasserna överhuvudtaget och därmed sitt eget herravälde som klass. . . i stället för det gamla borgerliga samhället med dess klasser och klassmotsättningar framträder en sammanslutning, vari envars fria utveckling är förutsättningen för allas fria utveckling.”⁴⁹

I Manifestets tredje avdelning gör Marx en mycket noggrann kritik av olika typer och varianter av samtida socialistisk och kommunistisk litteratur. Denna polemik är riktad mot hela den uppsjö av socialreformistiska doktriner som florerade under namnet socialism och t o m kommunism under 1840-talet när de samhällsliga konflikter som skapades av den kapitalistiska industrialiseringen i växande utsträckning blev omedelbara problem för alla klasser i England, Frankrike och Tyskland. Fastän de speciella doktriner och botemedel Marx här angriper var säregna för sin tid utgör Marx kritik fortfarande ett mönster för ideologisk analys inom den historiska materialismens teoretiska ram. Den avslutande underavdelningen ”Den kritisk-utopisk socialismen och kommunismen” är speciellt betydelsefull då den ger en förklaring av den socialistiska ideologins utveckling från utopi till vetenskap. Här införs också begreppet sekterism, som Marx såg som det huvudsakliga hindret för den revolutionära arbetarrörelsens utveckling.

Som nämndes ovan, blev idén om en rationellt planerad och kollektiv produktionsordning, baserad på den moderna industrin, först formulerad av Saint-Simon i protest mot den kapitalistiska produktionsordningens anarkiska karaktär och de rikedomens och fattigdomens motpoler den producerade. Saint-Simon och andra utopister var elitister och anti-demokrater och de såg inte något samband mellan sina idéer och arbetarrörelsen. Marx tillskrev detta ursprungliga avstånd mellan kritiken av kapitalismen och den existerande arbetarrörelsen industrikapitalismens underutvecklade stadium, och därmed också proletariats, vid 1800-talets början. Eftersom den utopiska socialismens grundare såg proletariatet som ”en klass utan några historiska möjligheter eller någon självständig politisk rörelse”⁵⁰ försökte de förverkliga sina sociala rekonstruktionsplaner genom att vända sig till samhället i stort, speciellt till de utbildade och de härskande klasserna. Fastän deras skrifter ”angriper alla grundvalar för det bestående samhället” och därför ”har lämnat ett högst värdefullt material till arbetarnas upplysning”⁵¹ var deras idéer om det framtida samhället och medlen att nå dit oundvikligen präglade av olika typer av idiosynkratier. Men allt eftersom proletariatets kamp mot bourgeoisin växte blev det för första gången möjligt att tänka sig kommunismen genomförd inte genom klassförsoning utifrån, utan genom proletariatets seger över bourgeoisin i klasskampen. De utopiska socialisternas subjektiva och godtyckliga scheman erhöll nu reaktionära kännetecken eftersom de fortfarande försökte ”döda klasskampen och försona klassmotsättningarna.”⁵²

Det är i motsats till denna karakteristik av den utopiska socialismen som försökte påtvinga sina subjektiva planer på den verkliga proletära rörelsen, som Marx definierar kommunisternas uppgifter i andra avdelningen av Manifestet. Till skillnad från utopisterna är ”kommunisternas teoretiska läror. . . blott allmänna uttryck för de faktiska förhållandena inom en pågående klasskamp, en inför våra ögon försiggående historisk rörelse.” ”Kommunisterna utgör /därför/ inget särskilt parti gentemot de andra arbetarpartierna”⁵³ och ”uppställer inga särskilda principer efter vilka de vill forma den proletära rörelsen.”⁵⁴

Den speciella uppgift kommunisterna har i kraft av sina teoretiska insikter i den historiska

⁴⁹ MEW 4, s. 482.

⁵⁰ MEW 4, s. 490.

⁵¹ MEW 4, s. 490-91.

⁵² ibid.

⁵³ Se ovan not 40. Kommunistiska förbundet var otvivelaktigt, om inte ett särskilt parti i dagens mening, skilt från övriga arbetar-klassorganisationer och ofta i verklig motsättning till dem.

⁵⁴ MEW 4, s. 474.

processen, är att kämpa för att proletariet skall erkänna sin revolutionära roll som den är tvingad att spela genom det borgerliga samhällets objektiva dynamik, att ”peka ut” för proletariet som helhet dess egna internationalistiska och långsiktiga intressen.

Manifestet skall inte ses som *summan* av Marx politiska tänkande. Det är otvivelaktigt den mest allmängiltiga formuleringen av den vetenskapliga kommunismen och Marx själv refererade till det som en probersten genom hela livet. Emellertid lämnar Manifestet många problem olösta och ger ohållbara lösningar på andra. Det främsta problemet är givetvis om ”den historiska processen som försiggår inför våra ögon” leder direkt mot kommunismen som Marx trodde 1848 och vi skall återvända till detta i kapitel III. Andra problem är t ex hur arbetarklassen skall organisera sig politiskt för att erövra makten, hur den skall förhålla sig till statsapparaten, liksom problemen kring nationella motsättningar och mellanliggande klasser, och dessa kommer att behandlas allteftersom de dyker upp i inom ramen för Marx politiska praktik. Manifestets storhet är att det lägger fast de mest allmänna riktlinjerna, som följer av den historiska materialismens teori, för den proletära klasskampen på ett sätt som i grunden är lika giltig idag som när det först skrevs: de bojar de kapitalistiska produktionsförhållandena sätter på produktivkrafterna framtvingar oundvikligen att kapitalismens avlöses av kommunismen; kapitalistiska produktionsförhållanden kan bara upphävas av den klasskamp de själva framtvingar; proletariet kan bara omvandla det kapitalistiska samhället till ett kommunistiskt genom att organisera sig självt som härskande klass och använda statsmakten för att expropriera kapitalägarna, och klassernas upphävande som är liktydigt med uppnåendet av kommunismen, kommer att leda till att staten själv dör bort.

De taktiska problemen

Inom Kommunisternas förbund skolade Marx och Engels en kader ur arbetarklassen som accepterade den vetenskapliga kommunismens teori. För detta embryo till arbetarparti, liksom för varje tyskt oppositionsparti vid den tiden, var det inte tillräckligt att formulera slutmålet. Det hade varit klart sedan decenniets början att den absolutistiska preussiska regimen var på väg mot en kris. När den borgerliga och liberala oppositionen krävde att en konstitution skulle kungöras innan den var beredd att rösta igenom vidare skatter började kommunisterna liksom alla demokrater⁵⁵ att räkna med att en revolution skulle bryta ut inom en nära framtid. Revolutionens möjlighet krävde att Kommunisternas förbund definierade sina taktiska mål som, på grund av den tyska industrikapitalismens låga utvecklingsnivå, inte kunde sammanfalla med arbetarklassens strategiska mål: maktövertagandet.

Det läge Kommunisternas förbund stod inför, möjligheten av en tysk revolution, tycktes vid en första anblick oförklarligt i termer av det historiska schema som presenterades i Manifestet. Manifestet riktade sig främst till den proletära rörelsen i de mest utvecklade kapitalistiska länderna, som för länge sedan hade haft sina borgerliga revolutioner (t ex England på 1600-talet och Frankrike på 1700-talet). Där väntade sig Marx en snabb intensifiering av motsättningen mellan proletariat och bourgeoisie — en kommunistisk revolution. Men i Tyskland, som än så länge låg efter Väst Europa i ekonomisk och social utveckling och där bourgeoisie ännu inte hade tagit makten, hur kunde där finnas en proletär rörelse riktad mot bourgeoisie och vad skulle de tyska kommunisterna göra i en sådan situation?

Den grundläggande orsaken till Tysklands motsägelsefulla politiska utveckling förklaras i den marxistiska teorin genom begreppet ojämn utveckling, vilket ligger till grund för många av Marx analyser. I den historiska processen kommer samhällen som från början varit åtskilda i

⁵⁵ Vid denna tidpunkt, när den proletära rörelsen bara var i början av sitt åtskiljande från småbourgeoisins rörelse, användes termen 'demokrat' i allmänhet i en bred mening för att beteckna alla som stod för folkakt, följaktligen inkluderade det också kommunisterna.

kontakt med varandra, företeende olika produktionssätt, och påverkar ömsesidigt varandras historiska utveckling genom handel, krig, teknologins spridning etc. Det är detta samspel som ger historien dess komplexitet. Och fastän Marx ansåg att kapitalismen tenderade att sudda ut nationella skiljaktigheter, hade den själv genererat nya former av ojämn utveckling (se kap. II). Bara med ett kommunistiskt samhälle i global skala kan vi slutligen förvänta oss en enhetlig mänsklighetens historia.⁵⁶

Den studie i kapitalistisk utveckling som Marx hade presenterat i *Den tyska ideologin* och *Det kommunistiska manifestet* är ett teoretiskt schema, inte en empirisk beskrivning. Marx var mycket medveten om att den verkliga historien var mera komplicerad och han förväntade sig aldrig att varje land skulle följa en och samma historiska utvecklingsväg. I Manifestets avslutande del alluderar Marx själv till den ojämna utvecklingens effekter med avseende på Tyskland, även om han inte förklarar dess speciella orsaker. Med historisk efterklokhet tycks dessa väsentligen ha varit av följande slag. Tysklands föregående historia hade vid övergången från feodalism till kapitalism lämnat landet efter dess västliga grannländer (i stor utsträckning som ett resultat av bondekriget under reformationsperioden och det trettioåriga kriget på 1600-talet, som hade förhindrat upprättandet av en enhetlig nationell statsbildning). I Tyskland utvecklades inte en stark kommersiell och finansiell borgerlighet grundad på internationell handel, en sådan som hade överflyglat de gamla regimerna i England och Frankrike. Men detta förhindrade inte uppkomsten av en industrikapitalistklass på 1800-talet baserad på maskinindustrins nya teknologi, vilken gradvis hade utvecklats i de mest avancerade länderna. Av detta skäl konfronterar aldrig en tyska borgerligheten ”sin” revolution innan den redan hade producerat sitt *alter ego*, industriarbetarklassen.^{56a} Fastän Marx hade hävdade att den tyska historien skulle komma att ta en annan kurs än den engelska och franska revolutionens ”klassiska” scenario, presenterade han emellertid detta blott i termer av en kondenserad tidsskala: den borgerliga revolutionen i Tyskland ”fullbordar denna omvälvning under mer framskridna betingelser av den europeiska civilisationen över huvud taget och med ett långt mer utvecklat proletariat än England på 1600-talet och Frankrike på 1700-talet” och kommer att ”vara blott det omedelbara förspelet till en proletär revolution.”⁵⁷ Från 1846 års början, när Marx och Engels påbörjade sin systematiska agitation för den vetenskapliga kommunismen, förordade de också en särskild taktik för arbetarklassens del i den tyska revolutionen. Utifrån förutsättningen att den kommande revolutionen skulle föra borgerligheten till makten, skulle det tyska proletariatet aktivt understödja bourgeoisin i dess kamp mot absolutismen och avhålla sig från den egna kampen mot bourgeoisin tills den gamla regimen i grunden hade beseegrats. Det första offentliga tillkännagivandet av denna åsikt gjordes av Engels i en artikel om ”Tillståndet i Tyskland” publicerad i chartisternas *Northern Star* (den 4 april 1846). Där skrev han att den tyska arbetarrörelsen skulle underordna sig borgarklassen till den dag då borgarklassen var i besittning av fullständig makt, men från och med den dagen så skulle dess kamp mot bourgeoisin börja. En liknande formulering återfinns i Manifestets IV:e del med förbehållet att kommunisterna ”underlåter icke ett ögonblick att hos arbetarna utbilda ett så klart medvetande som möjligt om den fientliga motsatsen mellan bourgeoisin och proletariat”⁵⁸ för att förbereda arbetarna för deras framtida strid mot sina samtida allierade.

Det är intressant att jämföra denna taktiska hållning med den som Marx uttryckte innan han skapade sin materialistiska historieuppfattning. När Marx först bekände sig till proletariatet 1844 var det som klassen med ”radikala bojar”, agenten för en revolution som måste

⁵⁶ Det finns också en ojämn utveckling av olika praktiker och strukturer i ett samhälle, så som redan har åskådliggjorts i det tyska fallet. Marx första uttryckliga användande av denna term tycks vara i Inledningen till *Grundrisse*. (Dietz verlag s. 29)

^{56a} MEW 5, s. 42.

⁵⁷ MEW 4, s. 493.

⁵⁸ MEW 4, s. 492-93.

”övervinna”, i en *salta mortale* (dödsprång) både Tysklands ”begränsningar” och de moderna nationernas, därför att ”utvecklingen av de sociala förhållandena, och den politiska teorins framsteg, visar att medelklassens synsätt redan är antikverat eller åtminstone tvivelaktigt,”⁵⁹ 1846 hade emellertid Marx historiematerialistiska teori lett honom till slutsatsen att det tyska proletariatet inte bara kunde ignorera bourgeoisins ”tvivelaktiga” position och att arbetarklassen i den revolution som nu stod för dörren först måste förena sitt öde med sin egen omedelbara exploatör och utsugare innan feodalismen och absolutismen hade beseegrats. Som vi skall se insisterade Marx på nödvändigheten av denna allians med borgarklassen även på bekostnad av förluster av allierade inom den tyska arbetarrörelsen.⁶⁰

I enlighet med denna taktik koncentrerade sig Marx och Engels på att bekämpa utopistiska idéer som ansåg att kommunismen redan var möjlig i Tyskland. Speciellt angreps den 'sanna socialismens' idéer, som vid denna tidpunkt dominerade tysk socialistisk ideologi⁶¹ och som avledde arbetarna från att delta i den växande demokratiska rörelsen med hjälp av en kritik av kapitalismen som härrörde från de franska utopisterna. Vid en diskussion mellan Kommunistiska korrespondeskommittén och Weitling när den senare besökte Bryssel i mars 1846 avvisade Marx utopisternas ”fantastiska förhoppningar.” Han argumenterade för sin egen syn att kommunismen inte kunde uppnås i Tyskland utan att borgerligheten först hade kommit till makten. Med denna hållning kunde Marx och Engels också arbeta bland vanliga småborgerliga och intellektuella demokrater i exil i syfte att svetsa samman en solid allians av kommunister och demokrater för ett gemensamt program för feodalismens och absolutismens störtande och enandet av Tyskland som en demokratisk republik. Marx samarbetade därför från dess grundande våren 1847 med *Deutsch-Brüsseler-Zeitung*. Det var en tysk tidning utgiven i Bryssel som var ganska inflytelserik i den omedelbart för — revolutionära perioden och som mot slutet av året blev Marx' och hans anhängares egentliga organ. Marx representerade tysk demokrati i Den demokratiska föreningen för enandet av alla länder startad 1847, en belgisk organisation som korresponderade med *English Fraternal Democrats* (engelska demokratiska brödraskapet) som bestod av arbetare och småborgerliga demokrater. Organisationen bedrev också solidaritetskampanjer med alla nationer och folk i Europa som förtrycktes av absolutismen. Trots att Marx otvivelaktigt helt riktigt insisterade på att den anti-absolutiska kampen kom i första hand var hans syn på proletariatets förhållande till bourgeoisin fortfarande ganska ambivalent. Enligt Manifestet måste kommunisterna ”hos arbetarna utbilda ett så klart medvetande som möjligt om den fientliga motsatsen mellan bourgeoisin och proletariat” medan de samtidigt mobiliserade proletariatet för att ”kämpa med bourgeoisin så snart de handlar på ett revolutionärt sätt”.⁶² Dessa två mål tycktes i praktiken vara svåra att förena, särskilt som den tyska arbetarrörelsen fortfarande var i ett mycket embryonalt och spontanistiskt skede och ännu inte kunde uppträda som en disciplinerad enhet. Det är därför inte förvånande att *Det kommunistiska partiets krav i Tyskland*, som Marx och Engels skisserade efter marsrevolutionerna i Tyskland — ett grundläggande programmatiskt dokument som i sju ton punkter sammanfattar förutsättningarna för det radikal-demokratiska störtandet av feodalismen och absolutismen att detta program inte med ett ord nämner ”den fientliga motsatsen mellan bourgeoisin och proletariat” som manifestet hade lovat att betona. Tvungen att välja mellan samtida och framtida behov beslutade nu Marx att för stunden offra proletariatets anti-kapitalistiska uppfostran för den omedelbara kampen mot den gamla regimen.

Som vi skall se visade sig Marx kortsiktiga allians med bourgeoisin ohållbar. Inom ramen för den tyska ojämna utvecklingen var själva existensen av en proletär rörelse ett hot som

⁵⁹ MEW 1, s. 386-89.

⁶⁰ Fastän den förkastades av Marx 1846 förebådade "saltomortal"-teorin den permanenta revolutionens taktik som Marx utvecklade 1850, denna gång inom ramen för den vetenskapliga kommunismen.

⁶¹ MEW 4, s. 492.

⁶² Kommunistiska manifestet

allvarligt dämpade borgerlighetens revolutionära iver — ett faktum som Marx kanske skulle ha förutsett när han skrev att den tyska borgerliga revolutionen var ”inledningen till den omedelbart påföljande proletära revolutionen”. När revolutionen bröt ut 1848 räknade emellertid Marx fortfarande med att den tyska bourgeoisin skulle ta initiativet i revolutionens första stadium som den franska borgerligheten hade gjort 1789. Hans linje var att uppmuntra bourgeoisin från en oberoende vänsterposition och att organisera de lägre klasserna för sig så att de tillsammans med borgarklassen kunde slå mot den gamla regimen. Det demokratiska blocket av arbetarklass, småborgerlighet och bönder skulle förberedas på att temporärt ta ledningen om borgarklassen visade tecken på tvehågsenhet — allt i analogi med den jakobinska regeringen i Frankrike 1793-94 (*Det kommunistiska partiets krav i Tyskland* presenterades uttryckligen som ett program för de här tre klassernas gemensamma intressen). Snart skulle emellertid händelserna visa att proletariatet inte kunde mildra den fruktan det spred inom borgerskapet bara genom att understödja dess kamp mot den gamla regimen. Även om de förstnämndas politiska representanter avhöll sig från att nämna den fientliga motsatsen mellan proletariatet och bourgeoisin kunde det inte döljas att det kommunistiska ”spöket” levde och revolutionens utveckling tvang Marx att överge varje hopp om att bourgeoisin skulle kämpa beslutsamt mot den gamla regimen.

Den tyska revolutionen

Februarirevolutionen i Paris, som krossade Louis Philippes konstitutionella monarki, gav snabbt upphov till en revolutionär rörelse i Tyskland. Den 13 mars förlamades Habsburgsmonarkin av en folklig resning i Wien och den 18 mars spred sig upproret till Berlin. Preussens Fredrik Wilhelm IV tvingades tillåta fri politisk verksamhet och lovade att inte stå i vägen för det nationella och demokratiska enandet av Tyskland. Efter februarirevolutionen lämnade Marx omedelbart Bryssel för Paris, där han som en kompensation för utvisningen tre år tidigare, gavs franskt hedersmedborgarskap av den provisoriska regeringen. Marx hade fått mandat av Kommunisternas förbund att i Paris starta en ny centralkommitté, som bestod av hans närmaste medarbetare: Engels, Wilhelm Wolff från Bryssel, Bauer, Moll och Schapper från London.⁶³ Den största tyska exilgruppen i Paris bildade en 'legion' som optimistiskt ämnade sprida revolutionen till Tyskland med vapen. Men Marx och hans vänner ägnade sig åt att i hemlighet skicka åtskilliga hundra medlemmar av och sympatisörer till Kommunisternas förbund dit innan marshändelserna gjorde det möjligt att återvända öppet. Det var under deras vistelse i Paris som Marx och Engels skrev *Det kommunistiska partiets krav i Tyskland*, som de kommande månaderna i stor omfattning spreds i Tyskland.

Marx och Engels återvände till Tyskland i april. De beslöt sig för att bosätta sig i Köln. Detta val var motiverat av flera överväganden. Köln var en preussisk stad, utifrån vilken de kunde bearbeta en av de två tyska stormakterna. Den var belägen i Rhenlandet, som var den mest ekonomiskt utvecklade delen av Tyskland och som också bibehållit den mer liberala presslagstiftningen från Code Napoleon — ett arv från den franska ockupationstiden. Köln hade varit ett centrum för oppositionell verksamhet under hela 1840-talet och ägde redan en aktiv lokalavdelning av Kommunisternas förbund. Slutligen var Marx i Köln själv ihågkommen från *Rheinische Zeitungs* dagar (1842-43). Detta var speciellt betydelsefullt på grund av Marx politiska taktik — ett block av alla demokratiska krafter — och vid sin ankomst till Köln började Marx och Engels omedelbart att försöka få behövligt politiskt och finansiellt stöd från Rhenlandets demokrater i syfte att ge ut en dagstidning. *Neue Rheinische Zeitung*

⁶³ Josef Moll, urmakare, och Karl Schapper, sättnare, var båda ledande medlemmar av De rättfärdigas förbund innan det förändrades till Kommunistiska förbundet. Båda arbetade ihop med Marx i Köln under 1848 års revolution och Moll dödades 1849 under rikskonstitutionskampanjen. Schapper bröt med Marx när Kommunistiska förbundet splittrades i september 1850 (se nedan) även om deras åsiktsskillnader senare bringades i överensstämmelse. Heinrich Bauer, skomakare, var också en ledande medlem av De rättfärdigas förbund men hade inget att göra med de ungheligianska bröderna Edgar och Bruno Bauer.

utkom vederbörligen den 1 juni med underrubriken *Organ der Demokratie* (organ för demokratin).

De tolv månader Marx tillbringade i Tyskland 1848-49 ger en möjlighet utan motsvarighet att se på Marx som en revolutionär aktivist och vi skall därför granska hans politiska praktik med viss noggrannhet. Under hela denna period var Marx operationsbas inte Kommunisternas förbund utan *Neue Rheinische Zeitung*, ett faktum som kräver en förklaring. Engels hade säkert rätt när han hänförde detta faktum till att ”Kommunisternas förbund visade sig vara en alltför svag hävstång i förhållande till den folkliga massrörelse som nu hade kommit igång”.⁶⁴ Men det fanns fler skäl än detta. Fastän Engels undviker att nämna det, finns det många bevis för att Marx själv med avsikt saboterade förbundet efter det att meningsutbytet mellan honom och Gottschalk hade börjat.⁶⁵

Andreas Gottschalk var den ledande mannen i förbundets Köln-distrikt och hade utnyttjat sin position som läkare för att skaffa sig anhängare bland arbetare och arbetslösa. Efter marsdagarna etablerade han ett öppet verkande arbetarsällskap, som Marx och Engels tog kontakt med när de återvände till Köln. Liknande sällskap hade bildats i många tyska städer, fast inte alltid med kommunister i ledningen. I Berlin försökte förbundsmedlemmen Stefan Born att ena dessa sällskap i en nationell sammanslutning. Inledningsvis hoppades Kommunisternas förbund att kontrollera de öppna arbetarsällskapen genom sina hemliga ”kommuner”, men i slutet av april måste detta hopp överges som en illusion. Förbundet var numerärt för tunt på basplanet, dess förbindelsenät för outvecklat och — mest väsentligt — arbetarsällskapen var alltför starkt genomsyrade av den gamla hantverkarandan och, som en återspeglning av dominansen av hantverkare och inte den moderna industrins arbetare, organiserade sig själva efter hantverks- och yrkestillhörighet.

I Kölns arbetarsällskap, som snabbt fick 5 000 medlemmar, vädjade Gottschalk till medlemmarnas hantverksmedvetande på ett sätt som Marx fann otillbörligt. Gottschalk inte bara godkände uppdelningen av sällskapet efter skråtillhörighet utan han understödde dess inriktning på speciella problem som arbetarna stod inför, t ex arbetslösheten, kompromissade med politiskt utvecklade element i den avgörande republikfrågan och kom dragande med kravet på en federal konstitutionell monarki. I april vann Gottschalk, mot Marx inrådan, sällskapet för en bojkott av valen till den tyska nationalförsamlingen i Frankfurt, vilka obestridligt var indirekta och ojämlika, och, allvarligare, i maj motsatte han sig faktiskt en demonstration mot att den ultrareaktionäre prins Wilhelm, som hade flytt till England vid revolutionens utbrott, skulle återvända. Gottschalks anhängare utgjorde en majoritet av Kommunisternas förbunds Köln-distrikt, fastän Marx kontrollerade centralkommittén i kraft av det mandat som hade givits honom från London. När Gottschalk vägrade att följa förbundets regler, tycks Marx ha beslutat sig för att förbundet för ögonblicket var mer till besvär än till nytta. Han upplöste centralkommittén och lämnade sålunda förbundet utan ledning under revolutionens växlande förlopp. Han arbetade istället med *Neue Rheinische Zeitung* tillsammans med en handfull nära anhängare. Josef Moll skickades in för att arbeta i arbetarsällskapet där han genomförde en bildningskampanj. Han delade upp mötena i smågrupper där förbundets krav diskuterades. Men Marx' anhängare hade långtifrån kontroll över arbetarsällskapen och när *Neue Rheinische Zeitung* i sin huvudinriktning vände sig bort från arbetarklassens omedelbara ekonomiska problem, började arbetarsällskapens veckotidning att attackera *Organ der Demokratie* för en ”känslolös” och ”utsugande” attityd gentemot arbetarna.⁶⁶

⁶⁴ MEW 21, s. 218.

⁶⁵ Detta påstående är fortfarande omtvistat, men har enligt min åsikt grundligt demonstrerats av B. Nicolaevsky i sin artikel "On the History of the Communist League" i *International Review of Social History*, vol. 1, nr. 2, Amsterdam 1956.

⁶⁶ Oscar J. Hanmen, *The Red'48ers*, Charles Scribner's Sons, New York 1969, s. 224.

Vid den tidpunkt *Neue Rheinische Zeitung* började att utkomma hade den revolutionära rörelsen tvingat fram demokratiska eftergifter i Preussen, Österrike och de mindre tyska staterna. Den alltyska nationalförsamlingen hade startat sina överläggningar i Frankfurt medan en preussisk församling fanns i Berlin. Men i Tyskland, liksom i hela Europa hade redan den första revolutionära vågen, som hade vunnit betydande men bräckliga segrar, spillt sitt bästa krut. I Italien var de revolutionära städerna Milano och Venedig på defensiven mot de österrikiska trupperna. I Frankrike hade valen i april med allmän manlig rösträtt resulterat i att den provisoriska regeringen som bestod av ”röda republikaner” och socialister besegrats av en omfattande reaktionär majoritet vald av landsbygden. I Storbritannien hade chartisternas ”monster”-demonstration den 10 april slutat i att demobiliserande blodbad och i Belgien hade borgerligheten lyckats hejda arbetarrörelsen genom att medge vissa reformer. I Tyskland hade de preussiska och österrikiska monarkierna, fastän de hade gjort eftergifter till den folkliga rörelsen, fortfarande säker kontroll över sina arméer och byråkratier och bakom dem skyttade Tzarrysslands makt, deras partner i den kontrarevolutionära heliga alliansen.

I denna politiska omgivning var Marx mer bestämd än någonsin att helhjärtat koncentrera sig på kampen mot de absolutistiska regimerna. *Neue Rheinische Zeitung* inte bara undvek allt tal om kommunism utan Marx var också ganska opåverkad av arbetarsällskapens klagomål att hans tidning försummade arbetarnas ekonomiska intressen. Som Engels senare skrev: ”*Neue Rheinische Zeitung*s politiska program bestod av två punkter: en enhetlig, odelbar, demokratisk tysk republik, och krig mot Ryssland, som också innebar Polens återupprättande.”⁶⁷ På hemmafronten koncentrerade Marx och Engels alla sina ansträngningar på att förbereda och organisera de demokratiska krafterna för ett avgörande uppror. Att de tillskrev ett offensivt krig mot Ryssland en stor betydelse var inte enbart därför att det skulle undanröja interventionshotet och återupprätta Polen som en bastion av ”20 miljoner hjältar” mellan Ryssland och västerlandet.⁶⁸ Krig mot Ryssland skulle också ha krävt en mobilisering av Tysklands ekonomiska och militära resurser på ett tidigare okänt sätt och sålunda mer än någonting annat ha krävt centraliseringen av makten i en enda nationalstat och gynnat de mest beslutsamma revolutionära partierna i deras anspråk på makten. I detta scenario som så ofta i 1848 års revolution hade Marx den franska revolutionen i huvudet, i detta fall den radikaliserande inverkan som ett hot utifrån inneburit.⁶⁹

Under *Neue Rheinische Zeitung*s första veckor var dess huvudsakliga ämne församlingarna i Frankfurt och Berlin. De kritiserades obarmhärtigt för sin ”parlamentariska kretinism”, dvs. oförmågan att ägna sig åt den helt avgörande maktfrågan. I tidningens spalter försökte Marx driva med Frankfurtsförsamlingens dårskap att ägna sig åt att utarbeta en konstitution när den inte hade några egna verkställande väpnade organ och inte ens befann sig i en stad med en ”stark revolutionär rörelse” som skulle kunna försvara den.⁷⁰ *Neue Rheinische Zeitung* gav Berlinförsamlingen öknamnet ”*Vereinbarungsversammlung*” (samförstånds-församlingen) för dess passiva acceptering av sitt kungliga mandat att skriva en konstitution för Preussen ”efter överenskommelse med kronan”. Trots det faktum att Berlinförsamlingen till skillnad från Frankfurtsförsamlingen hade en ”stark revolutionär rörelse” bakom sig, delade den illusionen att historien görs genom parlamentariska debatter och inte genom klasskamp. fastän båda församlingarna hade marsdagarnas barrikadstrider att tacka för sin blotta existens.

När den liberala Camphausen-ministären i Preussen lovade att upphäva de feodala rättigheterna skrev Marx med stora bokstäver under sitt referat: ”Men Bastiljen har ännu inte stormats”.⁷¹ Under den tyska revolutionens första månader tycktes den liberala borgeoisin,

⁶⁷ MEW 21, s. 19.

⁶⁸ MEW 4, s. 522-25.

⁶⁹ MEW 5, s. 25-28 och 79.

⁷⁰ MEW 5, s. 40.

⁷¹ MEW 5, s. 79.

trots sin obeslutsamhet, genom händelserna kunna förmås till avgörande aktioner och leda de lägre klasserna i en offensiv mot den gamla regeringens återstående institutioner. *Neue Rheinische Zeitung* sökte därför att sporra denna klass till aktivitet genom att appellera till dess egna intressen. Emellertid blev det snart klart att denna taktik var föga ändamålsenlig. Efter juniupproret i Paris, kraftmätningen mellan de konstituerande församlingen och de socialistiska arbetare som hade genomfört februarirevolutionen, kunde kommunisterna och deras mer trofasta demokratiska allierade inte längre hoppas på enhet med den liberala bourgeoisin i en gemensam front mot den gamla regimen. Som Marx senare skrev i *Klassstriderna i Frankrike* var junidagarna ”den första stora striden. . . . mellan de båda klasser, i vilka det moderna samhället är uppdelat. Det var en kamp om den *borgerliga* ordningens bevarande eller förintelse.”⁷² Junidagarnas betydelse var omedelbart uppenbar för hela Europa; den proletära revolutionens spöke, som för första gången i historien hade visat sig vara verkligt, förde samman alla utsugande klasser i Tyskland bakom reaktionen. Det behöver inte sägas att *Neue Rheinische Zeitung* osvikligt hamnade på de besegrade upprorsmakarnas sida och avslöjade den brutala solidariteten mot arbetarklassen under parollen ”ordning”, vilken gick rakt igen från monarkisterna till de ”röda republikanerna”.⁷³ Men den ängsliga tyska bourgeoisin behövde inte Marx för att uttrycka junidagarnas lärdomar.

Under sommaren och med den växande passiviteten hos församlingarna i Frankfurt och Berlin koncentrerade Marx och hans anhängare sina ansträngningar på att bygga ut sin organisatoriska bas för att vara beredda på vad framtiden skulle medföra. Arresteringen av Gottschalk efter arbetarsällskapets uppslutning bakom Parisrevolutionärerna erbjöd ett lämpligt tillfälle för Marx att utsträcka sitt inflytande över sällskapet. I juli valdes Moll och Schapper till dess ordförande och vice ordförande och sällskapet reorganiserades med en mindre, direktvald ledning som ersatte den gamla som hade valts efter skråprincipen och med fastställda skyldigheter. Junidagarna hade lett till betydande spänningar inom demokraternas egna led. Men i det växande repressiva klimatet stärkte Marx, som själv var anklagad enligt presslagen, sin ställning i Kölns demokratiska sällskap. Där argumenterade han nu öppet till förmån för en revolutionär regering — installerad genom ett nytt folkligt uppror — som skulle representera alla ”heterogena element” som hade bidragit till revolutionen, dvs. inte bara bourgeoisin.⁷⁴ Under sommaren förmådde Marx och Engels arbetarsällskapet att börja agitera bland bönderna och i september hade betydande bondeföreningar startats i Rhenlandet, liksom en bondetidning.

I september 1848 uppträdde kristendenser i Preussen efter det misslyckade kriget mot Danmark om gränstvisten Schleswig-Holstein. Kriget hade blivit en symbol för den nationella enhetsrörelsen och även en god grogrund för tysk chauvinism; Frankfurtsförsamlingen som inte hade några egna väpnade trupper, hade tvingats be den preussiska regeringen kämpa på den tyska nationens vägnar. Vapenstilleståndet i Malmö den 26 augusti, som Preussen till skillnad från England och Ryssland hade accepterat, släppte loss en våg av hat mot den preussiska regimen och ledde till sammanstötningar mellan soldater och medborgare i Berlin, Köln och andra städer.⁷⁵

Den 16 september tillspetsades krisen då Frankfurtsförsamlingen slutligen ratificerade Malmöavtalet. Ett folkligt uppror bröt ut i Frankfurt i vilket bönderna spelade en viktig roll. ”Riksministären” i Frankfurt kallade in preussiska, österrikiska och hessiska trupper för att återställa ordningen. I Köln utlyste det demokratiska sällskapet och arbetarsällskapet ett massmöte för att fördöma Frankfurtsförsamlingen. Den 25 september, när Rhenlandets demokratiska kongress planerligt skulle hålla ett möte, var den staden också på randen till

⁷² MEW 7, s. 31.

⁷³ MEW 5, s. 133-37.

⁷⁴ Hammen, *The Red'48ers*, s. 266.

⁷⁵ MEW 5, s. 398-404.

uppror. Marx, som hade legat lågt under de tre föregående veckornas agitation och där möjligt var föredrog att arbeta bakom scenen, förstod att om den demokratiska kongressen sammanträdde, var ett självmordsuppror begränsat till Köln oundvikligt. Medan polisens försök att arrestera de mest aktiva ledarna försenades av folkliga aktioner lyckades Marx i sitt uppsåt att avlysa kongressen och övertyga arbetar- och demokratiska sällskapet att inte provoceras till uppror. Barrikader restes på kvällen i Köln men försvararna gav sig snabbt av när armén avancerade. Undantagslagar proklamerades med stöd av det konstitutionella stadsrådet, den folkliga milisen upplöstes och *Neue Rheinische Zeitung* samt tre andra tidningar förbjöds. Engels, som väntade sig omedelbar arrestering på grund av sin roll i Allmänna säkerhetskommittén som upprättats för att förbereda upproret, flydde till Frankrike, där han stannade till nyåret. De flesta av Marx övriga anhängare antingen flydde eller fängslades.⁷⁶ *Neue Rheinische Zeitung* tilläts återuppta utgivningen den 12 oktober men det tog tid att återfå den forna styrkan. Den 17 oktober valdes Marx i Molls och Schappers frånvaro till ordförande i arbetarsällskapet. Några få veckor senare höll han sina föreläsningar om *Lönearbete och Kapital*.⁷⁷

Under tiden nådde den tyska revolutionen sitt avgörande skede. Revolutionens kulmen hade uppnåtts med oktoberhändelserna i Wien, där Habsburgtruppernas förestående avmarsch mot Ungern provocerade fram ett framgångsrikt uppror. Staden var befriad i tre veckor. Efter tung belägring slogs Wienupproret ned den 1 november och nu kände sig även den preussiska monarkin stark nog att gå till motattack.⁷⁸ Kungen utnämnde en uttalat kontrarevolutionär ministär under ledning av hertigen av Brandenburg. När den preussiska församlingen röstade igenom ett misstroendevotum, undertecknade han den 9 november ett dekret som upplöste församlingen, drog in 10 000 man i Berlin och införde undantagstillstånd. Församlingen försökte fortsätta sina förhandlingar men reagerade bara passivt mot det ökande trycket. I stället för att ta tillfället att organisera väpnat motstånd spreds dess medlemmar ut över landet för att organisera en skattevägrarkampanj.

I början deltog *Neue Rheinische Zeitung* i denna kampanj eftersom Marx hoppades att den liberala bourgeoisin ännu en gång skulle kunna ställa sig på revolutionens sida. Men när det blev uppenbart att den borgerliga oppositionen inte skulle gå längre än till fredliga protester, försökte Marx vända det passiva motståndet till ett aktivt. *Neue Rheinische Zeitung* och arbetarsällskapen krävde avsättandet av regeringstjänstemän, upprättandet av allmänna säkerhetskommittéer samt demokratiska trupper genom överförandet av den militära reserven till en folklig milis. Den 21 november upprättade Kölnrevolutionärerna egna beväpnade förband men två dagar senare upplöstes de utan strid inför den väldiga preussiska övermakten. Kölns stadsråd vägrade att stoppa skatteuppbörden och riksregeringen i Frankfurt förklarade ett nationalförsamlingsförslag i detta syfte av noll och intet värde. Efter att ha använt det röda hotet för att locka tillbaka bourgeoisin i den monarkistiska fällan, stärkte Fredrik Wilhelm i december sitt nya reaktionära block genom att garantera en skenbart liberal konstitution och väntade på tillfället att i grunden kunna utrota de revolutionära krafterna. I december 1848 analyserade Marx i en serie artiklar, "Bourgeoisin och kontrarevolutionen", den preussiska borgarklassens återgång till reaktionens läger. Medan Marx i Manifestet hade förutspått, att eftersom Tyskland skulle nå sin borgerliga revolution med ett mer utvecklat proletariat än England och Frankrike vid motsvarande stadier, skulle det tyska proletariatet erövra makten tätt i härlarna på bourgeoisin, var han nu tvungen att tillstå att effekterna av den ojämna utvecklingen var att den tyska bourgeoisin överhuvudtaget inte skulle komma att erövra makten.⁷⁹

⁷⁶ MEW 5, s. 419-21.

⁷⁷ MEW 6, s. 397.

⁷⁸ MEW 5, s. 417-18 och 455-57.

⁷⁹ MEW 6, s. 7-12 och 30.

”Den tyska bourgeoisin hade utvecklats så trögt, så modlöst och så sakta, att den såg sig själv hotad av en konfrontation med proletariatet och alla de delar av folket som, intresse- och idémässigt, var förbundna med proletariatet, i samma stund som den hotades av en konfrontation med feodalismen och absolutismen. . . den preussiska bourgeoisin var inte, som den franska bourgeoisin 1789, klassen som representerade *hela* det moderna samhället mot det gamla samhällets representanter, monarkin och adeln. Den sjönk ner till en sorts *stånd*. . . på förhand gynnsamt inställd till förräderi mot folket. . . därför att den själv tillhörde det gamla samhället.”⁸⁰

Den borgerliga revolutionen i Tyskland kunde sålunda inte förvänta sig någon hjälp från bourgeoisin — detta var den paradoxala men ändå helt avgörande slutsats som Marx formulerade för första gången i december 1848.

Hur skulle då den borgerliga revolutionen lyckas och vilken taktik skulle proletariatet följa? Marx hade ännu inte några bestämda planer för denna nya situation och kom först att formulera den efter nederlagen 1849. Men om bourgeoisin definitivt hade gått över till det kontrarevolutionära lägret, så fanns det heller inget behov för proletariatet att tona ned motsättningen gentemot bourgeoisin. Det var också fritt att koncentrera sig på uppbygget av sina egna oberoende organisationer för att vara bättre förberedd för revolutionens nästa rond. I början av 1849 började Marx gradvis att förflytta sig bort från demokraterna och pläderade för uppbygget av ett oberoende arbetarparti, något som han tidigare hade motarbetat genom upplösningen av Förbundets centralledning. I februarivalen under den nya preussiska konstitutionen, odemokratisk som den var, insisterade Marx fortfarande på att Kölns arbetarsällskap skulle stödja demokratiska kandidater. Härigenom utsatte han sig för Gottschalk-fraktionens häftiga kritik, som anklagade Marx för att ”be arbetarna att tåla kapitalets maktutövning.”⁸¹ Men den 18 februari fanns en ny notis i *Neue Rheinische Zeitungs* spalter, där Marx refererade till tidningen som en representant för, inte det demokratiska partiet, utan ”folkets parti, som hittills bara existerat i outvecklad form.”⁸² *Neue Rheinische Zeitung* vände sig nu utan omsvep till arbetarklassen och publicerade Wilhelm Wolffs artiklar om den bedrägliga ”befrielsen” av de schlesiska bönderna, samt Marx föredrag *Lönearbete och Kapital*. Den 14 april bröt Marx och hans anhängare formellt sina band med demokraterna och förklarade att de istället skulle arbeta ”för ett närmare samarbete mellan arbetarsällskapen”.⁸³ Två dagar senare sammankallade Kölns arbetarsällskap alla arbetarsällskapen i Rhenlandet och Westphalen till en regional kongress den 6 maj, och skickade ut kopior av *Lönearbete och Kapital*, sina egna stadgar och andra dokument som förberedelsematerial. Våren 1849 räknade Marx och Engels med att stöd utifrån var den enda möjliga räddningen för den tyska revolutionen. Den ungerska nationella armén hade lyckats avvärja österrikisk invasion och förväntades vid ett tillfälle marschera mot Wien. I Frankrike upplöste den konstituerade församlingen sig själv och det såg ut som om ytterligare framsteg för revolutionen var möjliga där. Under tiden förbereddes emellertid marken för det slutliga slaget mot den tyska revolutionen på ett sätt som Marx och Engels inte förutsåg. Den 4 mars förklarade den österrikiska regeringen Habsburgsimperiet för en odelbar monarki. För första gången utplånades alla ekonomiska och militära skillnader mellan tyska och icke-tyska provinser. Sålunda försvagades Frankfurtsförsamlingens krav på tysk enhet. Den hade nu avslutat sitt författningsarbete, gav upp sina krav på tyska Österrike och erbjöd ”lilltysklands” krona till Preussens Fredrik Wilhelm, som den 12 april avstod från den. Den tidigare kraftlösa församlingen gjorde nu en sista ansträngning och vänstern befann sig för första gången i majoritet. Småborgerligheten — som i det längsta hade hoppats på en fredlig utveckling — beslöt inför

⁸⁰ MEW 6, s. 108-09.

⁸¹ I arbetarsällskapets tidning *Freiheit, Arbeit*, citerat efter Hammen, *The Red'48ers*, s. 372.

⁸² MEW 6, s. 298.

⁸³ MEW 6, s. 426.

möjligheten av ett återvändande till en oförändrad absolutism att engagera sig i striden för Frankfurtsförfattningen och påbörjade en kampanj som snabbt ledde till uppror i Dresden, i det preussiska Rhenlandet och i Baden.

Marx och Engels var sena att svara på denna riksförfattningskampanj eftersom den inte kämpade för en enad demokratisk republik utan bara en konstitutionell monarkistisk federation. När emellertid rörelsen utvecklade sig till uppror ställde sig Marx och hans anhängare fullständigt bakom det. I Rhenlandet var upproret snabbt besekrat. Efter att ha tagit initiativet till väpnad kamp började småbourgeoisin — när väl upproret en gång hade brutit ut — att kompromissa och t ex i Elberfeld, dit Engels hade åkt för att ge militära råd, t o m förnekades revolutionen av sina tidigare ledare. Den 16 maj erhöll Marx en utvisningsorder och det sista numret av *Neue Rheinische Zeitung*, som kom ut den 19 maj tryckt i rött med ledarartikeln ”till Kölns arbetare”⁸⁴, avrådde från ett för tidigt och isolerat uppror. Samtidigt förutspådde *Neue Rheinische Zeitung* optimistiskt att ”om några få veckor, t o m dagar, kommer Frankrikes, Polens, Ungerns och Tysklands revolutionära arméer att vara i Berlin”.⁸⁵

Marx och Engels begav sig från Köln till Frankfurt, där de förgäves försökte förmå den upplösta församlingen att bestå de revolutionära krafterna med en fast politisk ledning. Bara i Baden och Palatinate, där hela staten föll i upprorets händer, varade emellertid de militära aktiviteterna längre än en vecka. Engels förenade sig med armén i Baden, som gjorde motstånd mot preussarna ända till juli, medan Marx reste till Paris där han snabbt utvisades av Cavaignacregeringen och reste vidare till London.

Den nationella frågan

Det kommunistiska partiets krav i Tyskland inleds med orden ”hela Tyskland skall förklaras vara en enad och odelbar republik.”⁸⁶ I Central- och Östeuropa, som dominerades av de transnationella imperierna Österrike och Ryssland, gick nationalism och demokrati oundvikligen hand i hand. Den borgerliga revolutionen kunde bara segra om den bröt upp Habsburgs imperiet, sammanförde de små tyska furstendömena och etablerade en barriär mot rysk intervention.

Marx och Engels övertog från sina borgerligt-demokratiska föregångare föreställningen om Ryssland som en asiatisk barbari, helt utanför den europeiska civilisationen. Under senare år övergav de sin eurocentrism, men de hade åtminstone vid denna tidpunkt rätt i sin fullständiga antipati mot allt ryskt. 1848 fanns ingen möjlighet till stöd för den revolutionära rörelsen från någon klass i det ryska samhället och efter 1815 hade den tsaristiska regimen, som den starkaste parten i den heliga alliansen, aldrig tvekat att använda sitt inflytande i Europa som reaktionens sista utpost. Det ansågs allmänt att en rysk intervention i Frankrike mot revolutionen 1830 bara hade förhindrats av upproret i Polen och att tzaren skulle sända ryska trupper till Ungern för att slå ned den ungerska revolutionen 1849.

Polen var fullständigt uppdelat mellan Preussen, Österrike och Ryssland sedan 1795 och stöd till Polens oberoende var en naturlig gemensam utgångspunkt för alla demokrater. Efter det tyska enandet var Polens oberoende den hörnpelare på vilken Marx och Engels hade byggt upp sin syn på nationalitetsfrågan i Central- och Östeuropa. I deras Londotal den 29 november 1847, bara några få veckor före 1848 års revolutionsutbrott, började Marx och Engels för första gången integrera den nationella frågan i sitt kommunistiska program: ett synsätt vari Polens återupprättande hade en avgörande plats. Marx eget tal präglas ännu av en viss idealistisk upprymdhet som ofta utmärkte den vetenskapliga kommunismens tidiga formuleringar från 1846 till den avgörande revolutionen 1848 — Marx tenderade att reducera

⁸⁴ MEW 6, s. 519.

⁸⁵ MEW 6, s. 515.

⁸⁶ MEW 5, s. 3.

kampen för Polen oberoende till ett delfenomen i förhållande till den universella proletära revolution som han nu trodde var förestående. ”Proletariatets seger över bourgeoisin betyder också frigörelsen av alla nedtryckta nationer” och eftersom ”av alla länder är det i England som motsättningen mellan bourgeoisin och proletariat är högst utvecklad” ”måste därför Polen frigöras, inte i Polen, utan i England.”⁸⁷ Engels var emellertid redan vid denna tidpunkt sysselsatt med den polska rörelsens taktiska betydelse för den tyska revolutionen. Tysk demokrati och polsk frigörelse var förenad därför att ”den första förutsättningen för frigörelsen av både Tyskland och Polen är störtandet av det nuvarande politiska styret i Tyskland. . . . och Rysslands tillbakadragande till Dniester och Dvina.”⁸⁸

Under 1848 års revolution var Marx och Engels, som redaktörer för *Neue Rheinische Zeitung*, tvungna att utarbeta sin syn på nationalitetsfrågan mer specifikt och i detalj. Utifrån förutsättningen att absolutismens störtande krävde upprättandet av starka nationalstater, framförde Engels som vanligtvis uppträdde som parets talesman i nationella frågor — teorin om de ”stora historiska nationerna” — Tyskland, Polen, Ungern och Italien — som de fyra folk som framgångsrikt skulle kunna skapa livsdugliga nationalstater i Central- och Östeuropa.

Skälet till att Engels på detta sätt kom att skilja mellan ”stora historiska nationer” och mindre nationaliteter dömda till underordning var att de transnationella imperierna bestod av ett lapptäcke av befolkningsgrupper på olika stadier av social utveckling. Fastän Kommunistiska manifestet hade hävdad, som en konsekvens av den kapitalistiska utvecklingen, att ”den nationella avskildheten och motsättningarna mellan folken försvinner mer och mer”⁸⁹, hade dessa motsättningar vid denna tidpunkt brutit ut i öppen dager i Östeuropa och var en lika betydelsefull faktor i 1848 års revolution som motsättningarna mellan klasserna. Motsättningarna mellan överlappande nationalitetsgrupper kunde aldrig lösas med hänvisning till den abstrakta rättvisans principer. Marx och Engels tillbakavisade alltid som idealistisk den sk ”nationalitetsprincipen” enligt vilken varje nationell grupp som en absolut rätt erhöll självbestämmande. Tyskar, polacker, ungrare och italienare hade sedan länge visat sin *förmåga* i kampen för enhet och oberoende. Marx och Engels beslöt sig för att spänna den proletära vagnen för dessa nationalstater. I denna process föll krav från mindre artikulerade nationaliteter — tjecker, slovakar, kroater, serber — över bord.

Marx och Engels hade aldrig gjort sig skyldiga till ren tysk chauvinism, som Engels själv kunde demonstrera genom hänvisning till skrivelser från perioden före 1848.⁹⁰ Under 1848 års revolution hade de bekämpat Frankfurt-församlingens krav på den med polskt flertal bebodda preussiska och forna polska Posnanprovinsen, som en del av Tyskland. Deras misstag 1848 var snarare en allmän stornationschauvinism, byggd på den avgörande missuppfattningen att de mindre folken i Europa var dömda av historiens logik och ohörda hade mist sin självständighet.

Neue Rheinische Zeitungs nationalitetspolitik byggde på förutsättningen att de ekonomiska och kulturella skillnaderna mellan de ”stora historiska nationerna” och de andra nationaliteterna var tillräckligt avgörande för att tillåta de förra att dela upp kartan mellan sig. Men gapet mellan dessa två grupper var inte tillräckligt stort för att göra detta möjligt. Det tjeckiska fallet är det bästa exemplet på detta misstag. De företrädesvis tjeckiska provinserna Böhmen och Mähren hade utgjort en bestämd del av det heliga tysk-romerska riket. Det var genom deras historiska anknytning till Tyskland, och inte enbart på grund av den stora tyska minoriteten, som Frankfurterförsamlingen krävde dem från Österrike i det tyska enandets namn. Det var otvivelaktigt sant att de slaviska nationaliteterna på det hela taget var mindre avancerade än tyskarna och att de centrala och södra slavernas kulturella och ekonomiska utveckling

⁸⁷ MEW 4, s. 416-17.

⁸⁸ MEW 4, s. 524.

⁸⁹ MEW 4, s. 479.

⁹⁰ MEW 6, s. 280.

till stor del berodde på deras tyska grannars. Ändå visade det på en betydande lucka i Engels historiska kunskaper, för att göra ett understatement, att hävda att tjeckerna ”aldrig hade haft en historia”.⁹¹ Och i sin argumentation mot Bakunins⁹² ”demokratiska, pan-slaviska” program gick Engels så långt som att hävda att ”till skillnad från polacker, ryssar och de flesta slaver i Turkiet, har inget slaviskt folk någon framtid, av det enkla skälet att alla andra slaver saknar de primära historiska, geografiska, politiska och industriella förutsättningarna för ett livsdugligt oberoende.”⁹³ Men tjeckerna accepterade ingalunda att förbli inkorporerade under Tyskland utan var redan på väg mot en stor kulturell renässans som 1848 blossade upp till en politisk rörelse för nationell självständighet. Slovaker, kroater, serber och andra kom senare att följa i deras fotspår.

De fyra ”stora historiska nationerna” var sålunda en otillräcklig grund för Marx och Engels linje i nationalitetsfrågan. Denna ohållbara taktik bidrog till 1848 års revolutions misslyckande. Oppositionen från alla klasser i Tyskland mot tjeckiskt oberoende, som *Neue Rheinische Zeitung* delade, hjälpte till att driva den tjeckiska nationalismen till pro-ryska vägar, medan ungrarnas undertryckande av den kroatiska nationalismen, som *Neue Rheinische Zeitung* aktivt understödde, satte Habsburgmonarkin i stånd att använda den kroatiska armén mot det revolutionära Wien. Bakunins program för en demokratisk panslavistisk rörelse var säkerligen utopiskt på grund av de stora skillnader i förutsättningar som rådde i de slaviska områdena. Och ”nationalitetsprincipen” som Bakunin accepterade var både idealistisk och omöjligt att utöva, som Engels hävdade. Men Bakunin såg åtminstone styrkan i den slaviska nationalismen och försökte att utnyttja dess anti-tsaristiska potential. Habsburgmonarkin överlevde revolutionen 1848 just på grund av sin förmåga att spela ut sina underordnade nationer mot varandra. Marx och Engels misslyckades emellertid fullständigt med att formulera en politik för att möta detta.

Splittringen i Kommunisternas förbund

Marx trodde under sitt första exilår i England att nederlagen 1849 var tillfälliga bakslag. Han ägnade därför sin huvudsakliga energi åt att bygga upp Kommunisternas förbund på nytt. I detta syfte arbetade han också i de tyska arbetarnas bildningsförening, i den socialdemokratiska flyktingkommittén och organiserade utgivningen, i Hamburg, av *Neue Rheinische Zeitung Revue*. Hösten 1848 hade Kommunistska förbundets centralkommitté reorganiserats i London de första av de nya flyktingar som hade lämnat Tyskland efter septemberkrisen, fastän dess kontakter med Tyskland än så länge förblev sköra. Även om Marx själv hade upplöst den tidigare centralkommittén i maj 1848 insåg han att en hemlig organisation åter var nödvändig nu när öppen politisk verksamhet ännu en gång var omöjlig. Han blev enhälligt invald i centralledningen så snart han anlände till London. Engels som hade tagit sin tillflykt till Schweiz efter Badenupproret förenade sig med Marx i oktober.

Under denna tid skrev Marx och Engels två cirkulärbrev på centralkommitténs uppdrag, Centralledningens adresser *till förbundet i mars och juni 1850*. Marsadressen är den mer betydelsefulla av dessa. Den drar teoretiska och taktiska slutsatser av erfarenheterna från 1848 avsedda att tillämpas i nästa omgång av den tyska revolutionen, vilken förväntades inom kort. Marx och Engels inleder med öppen kritik av sig själva, utan namns nämnande. Om ”en stor del av medlemmarna som direkt hade deltagit i den revolutionära rörelsen trodde att de

⁹¹ MEW 6, s. 275.

⁹² Mikael Bakunin är främst ihågkommen som grundaren av den revolutionära anarkistiska tendensen inom arbetarrörelsen. Om hans debatter med Marx i denna fråga se nästa kapitel. I mitten av 1840-talet hade Bakunin tillhört den unghegelianska gruppen i Tyskland och stod Marx nära när *Deutsche-Französische Jahrbücher* startades. Bakunin tog aktiv del i 1848 års revolution som demokratisk revolutionär. Under rikskonstitutionskampanjen spelade han en ledande roll i Dresdenupproret i maj 1849, tillfångatogs och lämnades över till den ryska regeringen och tillbringades därefter tolv år i fängelse innan han lyckades fly.

⁹³ MEW 6, s. 275.

hemliga sällskapens tid var förbi och att det räckte med offentlig verksamhet”, då hade ledarna för denna tendens omisskännligen varit Marx och Engels och deras anhängare på *Neue Rheinische Zeitung*. Och om de enskilda kretsarna och föreningarna lät sina kontakter med centralkommittén avta och så småningom helt upphöra”, så föll ansvaret för detta direkt på Marx, som utrustad med fullständiga befogenheter ensidigt hade låtit upplösa centralkommittén och sålunda förhindrat förbundet att fungera under en för revolutionen kritisk period. Och vad beträffar anklagelsen att arbetarnas parti som en följd av förbundets upplösning hade ”kommit att fullständigt domineras och ledas av småborgerliga demokrater” var det återigen Marx och Engels som medvetet hade hindrat Kölns arbetarsällskap att föreslå oberoende arbetarkandidater i valet, och som hade arbetat för att underordna arbetarrörelsen den breda demokratiska fronten ända till februarirevolutionen 1849.⁹⁴ Den oväntade motgång som hade upphävt Marx tidigare taktiska linje och lett till denna implicita självkritik var den preussiska liberala bourgeoisins övergång till det reaktionära lägret, analyserad av Marx i ”Bourgeoisin och kontrarevolutionen”. Marx hade i kommunistiska manifestet hävdade att den proletära revolutionen i Tyskland skulle följa hack i häl på den borgerliga revolutionen. När nu den borgerliga revolutionen hade övergivits av sin naturliga ledare, borgerligheten, och uppgiften att krossa feodalismen och absolutismen därför föll på de lägre klasserna, tycktes det som om den borgerliga revolutionen sammanföll med den proletära revolutionens första stadier. I detta perspektiv utvecklade Marx i marsadressen den ”permanent revolutionens” taktik. Även om de småborgerliga demokraterna förväntas ta initiativet i det kommande revolutionära utbrottet och gå vidare i den kamp de påbörjade med riks-konstitutionskampanjen, ger Marx den tyska arbetarklassen uppgiften att föra den anti-feodala kampen under sitt eget ledarskap och se till att revolutionen går vidare från absolutismens störtande till störtande av kapitalet.

Marx betonar därför att arbetarna efter att ha kämpat med småbourgeoisin mot den existerande regeringen, inte får lägga ned vapnen efter den nya regeringens tillträde, även om de själva ännu inte skulle kunna ta och upprätthålla makten. Arbetarna måste förbli beväpnade och organiserade så att de, även om småbourgeoisin skulle ta makten i inledningsskedet, skulle kunna ”försvåra deras framgång mot det väpnade proletariatet och. . . föreskriva dem sådana villkor, att de borgerliga demokraternas herravälde redan från början bär fröet till undergång inom sig, och att deras undanträngande genom proletariatets herravälde betydligt underlättas.”⁹⁵

Även om ”de tyska arbetarna inte kan komma till makten och genomdriva sina klass-intressen utan att helt genomgå en längre revolutionär utveckling”⁹⁶ är det utövandet av deras egen oberoende politiska makt som arbetarna nu måste ägna sig åt.

I detta sammanhang utvecklar Marx två viktiga punkter i den revolutionära teorin. För det första är inte staten blott en maskin som övergår från en klass' kontroll till en annans, och arbetarklassen måste förbereda maktövertagandet genom att bygga upp sin egen statsapparat jämsides med och i motsättning till de besuttna klassernas. Arbetarna kommer att behöva sina egna beväpnade och representativa kontrastorgan, vilka Marx refererar till som ”lokala revolutionära råd” eller ”revolutionära arbetarregeringar”.

Dessa skulle senare få en konkret historisk gestaltning i 1871 års Pariskommun och i de ryska sovjeterna 1905 och 1917. För det andra innebar behovet av dessa kontrastorgan en ny uppgift för kommunisterna. Medan Marx i Manifestet hade angivit propagandaarbete inom proletariatets parti som kommunisternas speciella uppgift, gjorde han klart att uppgiften nu var att säkra att denna motmakt, inte bara för arbetarnas parti utan i synnerhet för de

⁹⁴ MEW 7, s. 244.

⁹⁵ MEW 7, s. 249.

⁹⁶ MEW 7, s. 253-54.

organiserade kommunisterna, som var dess mest avancerade del.

Marsadressen markerar ett viktigt framsteg för den vetenskapliga kommunismens politiska teori, men i praktiken var den permanenta revolutionens taktik helt ogenomförbar under de omständigheter som rådde i Tyskland 1850. Marx och Engels hade inträtt i revolutionen 1848 med den i grunden felaktiga föreställningen att den förestående revolutionära stormvågen utgjorde början till slutet för den borgerliga ordningen. Men i efterhand är det ju uppenbart att industrikapitalismen fortfarande befann sig i ett tidigt stadium även i England, medan på kontinenten det nya produktionssättet bara befann sig i sitt begynnelseskede. Under hela 1848 års utveckling tenderade Marx och Engels att i det närvarande läsa in vad som ännu låg långt fram i tiden, ett bedömningsfel som kan bero på att den vetenskapliga kommunismens idéer så nyligen förts fram och att tiden knappast var mogen för dem.⁹⁷ Vi har redan sett hur den proletära revolutionens spöke ledde den tyska bourgeoisin till att kompromissa med sina egna mål och därmed omöjliggjorde Marx och Engels ursprungliga taktik att ingå allians med bourgeoisin i den borgerliga revolutionen. När bourgeoisin en gång hade gått över till reaktionens sida leddes Marx och Engels till ett nytt taktiskt felsteg av föreställningen, att socialismen nu var på dagordningen i Tyskland och att bara proletariatets klassmedvetna organisering var nödvändig för att störta kapitalismen. Den permanenta revolutionens taktik skulle inte ha kunnat fungera, eftersom den tyska arbetarklassens svaghet vid denna tid inte bara var orsakad av dess politiska och ideologiska omogenhet utan främst av den tyska kapitalismens låga utvecklingsnivå. Det fanns inte den minsta möjlighet för det tyska proletariatet, vilka politiska omständigheter som än rådde, att störta kapitalismen och upprätta en socialistisk ekonomi.

I alla händelser hade 1848 års revolutionära rörelse redan blivit besegrad i grunden. Kapitalismen kom att triumfera i Tyskland utan att revolutionen störtade den gamla regimen, som istället skulle sätta igång sin egen "modernisering". Tyskland skulle komma att enas uppifrån med preussiska vapen. I frånvaron av en revolutionär situation, kom inte marsadressens taktik att prövas. Problemet med proletariatets ställning i den borgerliga revolutionen försvann under ett halvt sekel från marxistisk teori. Först 1905 kom marxismen slutligen att stå inför en situation, som uppkommit av att bourgeoisin avstått från "sin egen" revolution, där Lenin för det årets ryska revolution utvecklade en taktik som svarade mot denna form av ojämn utveckling, nämligen "proletariatets och böndernas demokratiskt-revolutionära diktatur". Enligt Lenin skulle proletariatet i denna situation kämpa för ledarskapet i den borgerliga revolutionen och t o m gå så långt som att temporärt erövra statsmakten med en provisorisk revolutionär regering. Proletariatet skulle därigenom åstadkomma något som småbourgeoisin inte kunde, nämligen det slutliga tillintetgörandet av alla spår av feodalism och absolutism, och därför de mest gynnsamma omständigheter för fullföljandet av de egna slutmålen. Proletariatet kunde göra detta utan illusioner om en direkt övergång till socialismen, eftersom det verkligen var nödvändigt att avstå från försöket att avancera mot socialismen i detta stadium; proletariatet behövde fortfarande stödet från bönderna som helhet (och inte bara från jordbruksproletariatet) i syfte att grundligt besegra den gamla regimen.⁹⁸

Den permanenta revolutionens taktik hade visserligen varit oanvändbar i Tyskland 1850, men den fanns kvar som ett värdefullt arv för arbetarrörelsen. Den förordades av Trotskij för Ryssland 1905, även om Lenin fortfarande ansåg det för tidigt att försöka omvandla den

⁹⁷ I inledningen till *Klasstriderna i Frankrike*, MEW 7, s. 515, skriver

Engels: "Historien har korrigerat oss och alla, som tänkte på liknande sätt. Den har klargjorts, att den ekonomiska utvecklingsnivån på kontinenten då ännu inte på långt när var mogen för ett avskaffande av det kapitalistiska produktionssättet. Detta har visat sig genom den ekonomiska revolution, som efter 1848 har spritt sig över hela kontinenten...."

⁹⁸ Se "Socialdemokratins två taktiska linjer i den demokratiska revolutionen i V. I. Lenin, *Valda verk* 1, s. 408, Moskva 1974.

borgerligt-demokratiska revolutionen till en proletär. I samband med kriserna 1917 över hela Europa orsakade av världskriget, var Lenin och bolsjevikpartiet i stånd att framgångsrikt tillämpa den permanenta revolutionens taktik och ledde det årets ryska revolution framåt från störtandet av tsarismen till störandet av kapitalet.

Juniadressen vittnar om återuppståndelsen av Kommunistiska Förbundets organisation i Tyskland trots de svåra betingelser som repressionen skapat. Den är värt att notera på dess betoning av kommunisternas organisatoriska enhet som en förutsättning för taktiska aktioner, och för den betydelse den lade vid de internationella allianser förbundet hade skapat med de engelska chartisternas vänsterflygel och med franska blanquister och ungerska revolutionärer i exil. I april 1850 hade förbundets centralkommitté tillsammans med blanquister och vänsterchartister bildat en hemlig internationell organisation begränsad till ledande kadrer, Revolutionära kommunisters världsförbund, baserad på förhoppningen om ett nytt revolutionärt utbrott och med löften om ömsesidigt stöd. De två första paragraferna i dess stadga, undertecknad av Adam och J Vidil (blanquisterna), G Julian Harney (chartist) och Marx, Engels och August Willich (Kommunistiska förbundet) förklarar:

1. Föreningens mål är störtandet av alla privilegierade klasser och att dessa underkastas proletariats diktatur, som kommer att genomföra den permanenta revolutionen tills kommunismen förverkligats; mänsklighetens slutliga organisatoriska form.
2. För att förverkliga detta mål kommer föreningen att skapa solidariska förbindelser mellan alla riktningar inom det revolutionära kommunistiska partiet, medan det, i enlighet med det republikanska broderskapets principer, kommer att upphäva alla nationella begränsningar.⁹⁹

Kort efter att juniadressen hade skrivits, sommaren 1850, återupptog emellertid Marx de ekonomiska studier han hade lagt åt sidan 1848 och genomförde en noggrann analys av den ekonomiska grunden för de föregående årens politiska omvälvningar. Han drog slutsatsen att 1848 års revolution hade orsakats av de föregående årens handelskris, och med den ekonomiska återhämtning som nu pågick ”kan det inte vara frågan om en verklig revolution. En sådan revolution är bara möjlig vid sådana tillfällen då två faktorer råkar i motsättning: de moderna produktivkrafterna och de borgerliga produktionsförhållandena. . . . en ny revolution är bara möjlig som ett resultat av en sådan ny kris; men den kommer att infinna sig lika säkert som krisen själv.”¹⁰⁰

Denna analys hade viktiga implikationer för kommunisternas politiska praktik och en polemik utbröt mellan Marx grupp och ”Willich-Schapper-fraktionen”.¹⁰¹ Privat gick Marx längre än i tidningen och medgav att en framgångsrik proletär revolution i Tyskland inte bara berodde på nästa periodiska handelskris utan också på en betydande utveckling av produktivkrafterna.

Den 15 september 1850 avslutade förbundets centralkommitté sin debatt om ”det tyska proletariats ställning i den kommande revolutionen”.¹⁰² Inom centralledningen menade Schapper att kommunisternas verksamhet bara hade någon mening om proletariats omedelbart kunde komma till makten i revolutionens nästa omgång. I annat fall kunde de lika gärna ge upp den politiska verksamheten helt och hållet. I polemik mot Schapper övergav Marx försiktigt men definitivt den permanenta revolutionens taktik, som hade framförts i marsadressen. Medan den hade talat om att arbetarklassen måste genomgå en ”utdragen revolutionär utveckling” innan den kunde uppnå sina mål, hävdade nu Marx ”femton, tjugo

⁹⁹ MEW 7, s. 553-54.

¹⁰⁰ MEW 7, s. 98.

¹⁰¹ August Willich, tidigare preussisk officer, ledde tillsammans med Karl Schapper "vänster"-oppositionen mot Marx. 1853 emigrerade han till USA och kämpade för nordstaterna i inbördeskriget, liksom många andra tyska kommunistiska emigrörer.

¹⁰² MEW 8, s. 598.

eller femtio” års klasskamp som den gällande tidskalan och tillskrev detta de omogna ekonomiska betingelserna. Även om arbetarnas parti skulle komma till makten nu, kunde det bara åstadkomma småbroåtgärder (det skulle inte kunna socialisera produktionen, vilken i stor utsträckning fortfarande bedrevs i liten skala).¹⁰³ Båda sidor var ense om att dessa åsiktskillnaderna var för stora för att möjliggöra ett fortsatt samarbete och förbundet splittrades.

Trots Willichs och Schappers goda revolutionära anda 'hade de, som Marx hävdade, förkastat Manifestets vetenskapliga kommunism. Oförmögna att tillbakavisa Marx ekonomiska argument hade de ignorerat dem och betonat ”*viljan*, snarare än de faktiska betingelserna. . . . som revolutionens huvudfaktor.”¹⁰⁴ Detta var i själva verket blanquisternas inställning: deras princip var att avantgardets aktivitet var det enda som någonsin krävdes för att på nytt få igång den revolutionära processen. När Marx förkastade möjligheten av en ny revolution inom kort, fanns det inte längre någon anledning till en allians med blanquisterna. Efter förbundets splittring skrev Marx, Engels och Harney till blanquisternas ledare att de ”sedan länge ansåg föreningen som *de facto* upplöst” (dvs. Revolutionära kommunisters världs-förbund) och begärde ett möte för att bränna den ursprungliga överenskommelsen.¹⁰⁵ Willich och Schapper vars anhängare emellertid utgjorde majoriteten av både förbundets London-avdelning och tyska arbetares bildningsförbund, övergick från en taktisk allians med blanquisterna till en strategisk sådan. Snarare än att ”arbeta för bildandet av ett oberoende arbetarparti, både hemligt och öppet, jämsides med de officiella demokraterna”¹⁰⁶ som marsadressen hade fastlagt som Kommunistiska förbundets uppgift i den aktuella, för-revolutionära perioden, inriktade de sig på konspiratorisk aktivitet i just de småborgerliga demokraternas ledband, vilka i exilens säkerhet i London kläckte mängder av idéer som det aldrig blev någonting av. Marx' grupp flyttade å andra sidan sin centralledning till Köln, där den ett tag fortsatte att bedriva propagandaarbete. Våren 1851 förstördes båda gruppernas tyska organisationer totalt av den preussiska polisen och efter fällande dom för de anklagade i kommunistprocessen i Köln i oktober 1852 upplöste Marx formellt sitt förbund.

Den första betydande fasen i Marx' politiska praktik som vetenskaplig kommunist avslutades med 1848 års revolutionära periods tilländagång och med Marx' erkännande av detta faktum. Den kommunistiska revolutionen hade visat sig vara en mycket längre och hårdare kamp än Marx ursprungligen hade föreställt sig. Marx hade i själva verket sett 1848 års revolution som kapitalismens allmänna och slutgiltiga kris, fastän denna kris, liksom alla andra, givetvis var specifik och säregen. När den revolutionära vågen ebbade ut, började han att dra sig tillbaka och värdera de gångna årens händelser. Under 1850-talet återvände Marx till de ekonomiska studier som skulle resultera i *Kapitalet* och förbättrade sin allmänna historiematerialistiska teori, som fortfarande var mycket utförd kring 1848. Politiskt var emellertid Marx mycket isolerad under reaktionens decennium. Efter att Kommunistiska förbundet hade upplösts 1852 tillhörde han inte längre någon politisk organisation och han umgicks med väldigt få av sina forna kamrater. De flesta hade antingen följt Willich och Schapper eller helt och hållet övergett den politiska verksamheten. Mellan 1852 och 1864 skulle Marx ofta komma att kommentera politiska händelser i Europa och i andra delar av världen, men han hade själv tillfälligt dragit sig tillbaka till rollen som betraktare.

När den europeiska arbetarrörelsen återuppstod efter nederlagen 1848-50 hade Marx över-

¹⁰³ Inte desto mindre kan det vara viktigt för proletariatet att erövra makten och genomföra småborgerliga reformer, som Lenin ansåg. Även om Marx aldrig utvecklade den "revolutionära demokratiska diktaturens" taktik hade han själv i marsadressen betonat att småbourgeoisin skulle komma att svikta inför alltför radikala åtgärder för att förstöra alla spår av feodalismen och detta hade redan i praktiken visat sig i rikskonstitutionskampanjen. Men i ljuset av Marx tes att "det kan inte vara fråga om någon verklig revolution" hade frågan åtminstone för den här gången blivit akademisk.

¹⁰⁴ MEW 8, s. 598.

¹⁰⁵ MEW 7, s. 415.

¹⁰⁶ MEW 7, s. 248-49.

gripande perspektiv grund-breddats. Från en ursprungligen enkel europeisk utblick hade han alltmer fått perspektiv på världen i sin helhet. Och medan Marx inte på något vis övergivit sin tes om den allmänna nödvändigheten av den våldsamma revolutionen skulle han komma att lägga mer tonvikt på det gradvisa uppbygget av ett arbetarparti som en nödvändig förutsättning för denna. Processen påbörjades med grundandet av Internationella arbetarassociationen — den första Internationalen — 1847 — i vilken Marx själv spelade en ledande roll.

Kapitel II: Exilåren

Reaktionen segrar

I augusti 1850 blev Marx på det klara med att den revolutionära perioden från 1848 var till ända. Ett nytt revolutionärt uppsving var inte möjligt före nästa cykliska handelskris, och även om Marx fortfarande trodde att denna kris med säkerhet skulle åtföljas av revolutionen trodde han inte längre att en proletär revolution kunde lyckas i Tyskland förrän den moderna industrin blivit mer utvecklad. Tiden för revolutionens utveckling, som tidigare förefallit vara en fråga om några få år, måste nu räknas i årtionden.

Om Marx under 1850- och början på 1860-talet framstår främst som en betraktare i förhållande till det politiska livet var detta en följd av omständigheterna och inte något han själv valt. Efter det att Kommunistiska förbundet splittrats i september 1850 fortsatte Marx att arbeta på att bygga upp förbundet till en kärna för ett proletärt parti i Tyskland, och med att sprida den vetenskapliga kommunismens idéer i internationell skala. Men i och med att reaktionen stärkte sina ställningar över hela Europa insåg han att man förde en hopplös kamp. Medlemmarna i Centralkommittén för Kommunistiska förbundet som flyttades till Köln efter splittringen blev samtliga arresterade i maj 1851, och förbundets tyska organisation förstördes helt. Marx försökte fortfarande hålla samman föreningen i London, som än en gång blivit förbundets centrum. Att leva i exil är ju alltid demoraliserande och det var det i dubbel bemärkelse för de tyska kommunistiska flyktingarna nu när de var avskurna från kamraterna i Tyskland. Gruppens anda förgiftades av småaktig misstänksamhet och intrigmakeri, och många av de bästa kamraterna lämnade den för att börja ett nytt liv i Nordamerika. Marx och Engels fick själva känna av landsflyktens vådor. I samarbete med en ungrare, Bangya, framställde de en text som angrep deras politiska rivaler bland de landsflyktiga tyskarna¹, och de fick en svår chock när denne Bangya visade sig vara agent för den preussiska polisen. Marx ägnade en stor del av sin energi åt förberedelserna av försvaret för de fängslade kommunisterna i Köln, som ställdes inför rätta först i oktober 1852. Efter rättegången, där sju av de elva åtalade dömdes till mellan tre och sex års fängelse för 'försök till högförräderi', skrev Marx en redogörelse för fallet, och för den preussiska polisen i allmänhet.² Men i och med domarna i Köln var Kommunistiska förbundets öde beseglat. Den 17 november blev förbundet formellt upplöst, på Marx' inrådan.

Upplösandet av Kommunistiska förbundet och det förhållande att den tyska arbetarrörelsen i praktiken upphörde för ett helt årtionde visar vilken enorm klyfta det fanns mellan det program som Marx och Engels formulerat i *Kommunistiska Manifestet* och proletariatets faktiska utveckling vid denna tid. I och med Förbundets sammanbrott försattes Marx i nästan total politisk isolering under tolv år. Som landsflykting i London hade han nära nog ingen kontakt med vad som hände i Tyskland, eftersom merparten av de tyska kommunisterna i London hade följt Schapper och Willich. Marx och Engels kunde räkna med knappt ett dussin bundsförvanter under 1850-talet, och bara en eller två icke-tyskar. Trots detta sviktade aldrig Marx' tilltro till den framtid som hans teori förutsade för arbetarrörelsen, och han och Engels fortfor att betrakta sig själva som de sanna företrädarna för arbetarnas parti också i sin mest ytterliga isolering.

Perioden av Marx politiska isolering på 1850-talet var för Marx' del fyllt av personligt lidande. Det första decenniet i landsflykt var en utomordentligt svår tid för Marx och hans familj. De levde i gnagande fattigdom och fick ofta anlita pantbanken för att skaffa pengar. Marx hade redan

¹ MEW 8 s. 233.

² MEW 8 s. 405.

drabbats av den leversjukdom som skulle plåga honom resten av hans liv, och flera av de barn hans hustru nedkom med dog i späda ålder. I november 1850 flyttade Engels till Manchester, där han skulle komma att arbeta för familjens bomullsföretag under de följande tjugo åren. Härigenom kunde han hålla svälten borta från det marxiska hushållet, och han skickade regelbundet ekonomisk hjälp till dess att Marx' villkor förbättrades. Under den tid Marx och Engels var geografiskt åtskilda brevväxlade de regelbundet, ibland dagligen. Den utan jämförelse största delen av Marx' och Engels korrespondens härrör från 1850- och 60-talen och den utgör ett värdefullt komplement till deras övriga skrifter, både när det gäller allmänna teoretiska och politiska frågor.

Klasser och Staten

Marx och Engels började analysera erfarenheterna från 1848 års revolution i *Neue Rheinische Zeitung Revue* som utkom med fem nummer 1850. Utöver de översikter av internationella ekonomiska och politiska utvecklingstendenser som de skrev för tidningen innehöll den också de artiklar av Marx som senare kallats *Klasstriderna i Frankrike*, och Engels' artiklar om kampanjen för en rikskonstitution. Sedan tidskriften lagts ned skrev Engels artikelserien *Tyskland: Revolution och kontrarevolution*³ och Marx skrev *Louis Bonapartes 18e Brumaire*.

Engels beskrev *Klasstriderna i Frankrike* som 'Marx' första försök att förklara en del av samtids-historien med hjälp av sin materialistiska uppfattning.⁴ Här började Marx för första gången utveckla en sammanhängande uppsättning begrepp för att reda ut fenomenet med en politik som förvisso är klasskamp — kamp mellan grupper vars existens och intresse definieras av produktionsförhållandena — men som inte desto mindre är politik och utövas inom det fält av ideologi och tvång som ger den dess specifika karaktär. Marx fortsatte sin analys av skeendena i Frankrike i *Louis Bonapartes 18e Brumaire*. I detta arbete som handlar om statskuppen i december 1851 behandlar han paradoxen att en statsmakt inte alls framstår som uttryck för en klass' herravälde, utan som om den rådde över hela samhällslivet och ingrep för att medla i klasstriderna.

I Kommunistiska Manifestet hade Marx beskrivit de verkställande organen i den moderna staten som blott ett utskott som förvaltar hela borgarklassens gemensamma affärer.⁵ I Manifestets ganska knappa framställning har industrikapitalismens utveckling förenklat klasskillnaderna till den grad att en numeriskt liten bourgeoisie står mot 'en enorm majoritet' av proletärer, medan klasserna däremellan snabbt försvinner. De snabba förändringarna av det borgerliga samhället har vidare sopat bort alla 'gamla och ärevärdiga fördomar och uppfattningar'⁶ och klasskampen kan således utkämpas i tydliga och avmystifierade termer. Proletariatet kan utan skam vidgå sina klassintressen, och de ideologier som försöker framställa den härskande klassens särintressen som varande i allas intresse misslyckas i allt högre grad att bedra massorna. Att komma från Manifestet till *Klasstriderna i Frankrike* och *18e Brumaire* är att komma från en abstrakt analys, giltig på sin egen nivå, till en konkret analys med vad det innebär av tilltagande komplexitet. Under loppet av mindre än fyra år undergick Frankrike en hel räckta av politiska omvandlingar. De som i tur och ordning uppträdde på den politiska scenen gick alls inte att utan vidare identifiera som företrädare för samhälleliga intressen. Där fanns så olikartade och svårfångade storheter som legitimisterna och monarkisterna som stödde huset Orlan, Berget och Ordningens parti, de 'rena' republikanerna, Sällskapet den 10 september och den närmast komiska figuren

³ Dessa publicerades ursprungligen i Marx namn i *New York Daily Tribune*.

⁴ MEW 22 s. 509.

⁵ MEW 4 s. 464.

⁶ MEW 4 s. 466.

Ludvig Napoleon själv. Marx' avsikt med dessa essayer är främst att beskriva dessa och andra politiska krafter, att förklara varför de olika klasserna i det franska samhället lät sig företrädas på just detta sätt på den politiska arenan, och varför kampen dem emellan utkämpades som en kamp mellan olika statsformer.⁷

Utgångspunkten i Marx' förklaring är den franska kapitalismens jämförelsevis utvecklade karaktär. 'Kampen mot kapitalet i dess högt utvecklade moderna form — där kärnan är industriarbetarens kamp mot industrins borgare — är i Frankrike ett delfenomen.'⁸ Industri-kapitalismen var med andra ord bara ett av de produktionsätt som existerade sida vid sida i Frankrike, och en stor majoritet av den franska befolkningen var fortfarande antingen bönder eller småborgare (dvs. hantverkare). De lägre skikten inom medelklassen hade ännu inte sjunkit ned i proletariatet, och i stället för industrins bourgeoisie och proletariat som i Manifestet presenteras som de enda två klasser som är utmärkande för den utvecklade industriella kapitalismen urskilde Marx här en mycket rikare variation av klasser och fraktioner av klasser, där de mest framträdande är *storgodsägare, finansbourgeois, industribourgeois, småbourgeois* (av olika schatteringar) *industriproletariat, trasproletariat* och *små självägande bönder*.

Med tanke på denna mångfald av klasser är det inte förvånande att Marx blev tvungen att modifiera den enkla modellen med en härskande klass som presenterades i Manifestet. Marx' analyser av Frankrike går snarast ut på att det å ena sidan finns *ett härskande block* bestående av flera klasser eller fraktioner av klasser; å andra sidan, inom detta block en enda dominerande klass eller fraktion. Den orleanska monarkin under perioden 1830-48 var 'finansaristokratiens' (dvs. finansbourgeoisins) och den storindustriella bourgeoisins välde, medan monarkin under Restaurationen 1815-30 hade varit storgodsägarnas. I den borgerliga republiken 1848-51 hade dessa bourgeoisins två flyglar — fortfarande organiserade under olika monarkistiska banér — 'funnit den form av stat i vilken de kunde härska tillsammans'.⁹ Inom detta härskande block identifierar Marx finansbourgeoisin som den dominerande fraktionen, både under monarkin Orleans och republiken från 1848. 'Hela vår genomgång har visat hur republiken från första början inte störtade finansaristokratien, utan i stället stärkte dess ställning.'¹⁰ Fastän industribourgeoisins ekonomiska intressen gick emot 'finansaristokratiens', och de t o m hade stött Februarirevolutionen, tvingades de, när revolutionen förde med sig det proletära hotet, att sluta upp kring den klass som de nyss bekämpat.

Eftersom varje egendomsägande minoritet måste förlita sig på att de utsugna massorna utkämpar deras strider kan den utöva politisk makt endast genom att framställa sina egna särintressen som av allmänt samhälleligt intresse. Det är således alltid nödvändigt för de besuttna klasserna att framträda på den politiska scenen i ideologisk förklädnad. Om 'den legitima monarkin helt enkelt var det politiska uttrycket för storgodsägarnas oförlömliga herravälde' och 'julimonarkin bara var det politiska uttrycket för de borgerliga uppkomlingarnas maktövertagande'¹¹, är Marx angelägen att betona att denna ideologiska förklädnad också låser dem som bär den. Även om 'överbyggnaden av olika och specifikt utformade känslor, illusioner, tankemönster och livshållningar' skapas av en klass 'utifrån dess materiella grunder och de samhälleliga förhållanden som svarar mot dem' är det ändå så att 'den enskilde individen som hyser dessa känslor etc på grund av tradition och uppfostran mycket väl kan tro att de utgör de verkliga orsakerna och utgångspunkterna för hans handlande'. Denna förklädnad har därför specifika effekter när det

⁷ Resten av detta avsnitt bygger främst på Nicos Poulantzas [Politisk makt och sociala klasser](#), Falköping 1970.

⁸ MEW 7 s. 20.

⁹ MEW 8 s. 131.

¹⁰ MEW 7 s. 77.

¹¹ MEW 8 s. 139.

gäller den politiska kampen. Fastän den förenade bourgeoisin, som Ordningens parti, 'härskade över samhällets övriga klasser på ett grymmare och mindre återhållsamt sätt än de någonsin kunnat under Restaurationen eller under juli-kungadömet' inträffade det samtidigt att republiken underminerade 'den samhälleliga grundvalen' för denna politiska form eftersom de två fraktionerna av bourgeoisin 'nu var tvungna att möta de förtryckta klasserna och göra upp med dem utan förmedlande instans, utan att gömma sig bakom Kronan, utan möjlighet att avleda nationens uppmärksamhet med hjälp av inbördes stridigheter och gemensamma konflikter med monarkin'.¹²

Denna ideologiska framställning av klassintressen innebär också att det finns ett särskilt skikt av ideologer knutna till varje klass. När Marx skriver om Berget betonar han att vad som gjorde de demokratiska ideologerna till småbourgeoisins representanter inte var att de själva var småhandlare, utan:

”Deras tankevärld begränsas av samma hinder som småbourgeoisin inte lyckas ta sig över i det verkliga livet, och. . . sålunda drivs de inom teorin till samma problem och samma lösningar som de senare i praktiken drivs till av materiella intressen och samhällelig belägenhet. Detta är ett generellt förhållande mellan en klass' politiska och ideologiska representanter och den klass de representerar.”¹³ Under vissa omständigheter kan de ideologiska former i vilka klasskampen med nödvändighet utkämpas föra en grupp till makten som inte alls representeras en väl avgränsad klass eller fraktion. Efter juni-upprorets nederlag innehades den politiska makten för en tid av 'den republikanska fraktionen av bourgeoisin'. Denna, påpekar Marx, 'var inte en fraktion av bourgeoisin som hölls samman av viktiga gemensamma intressen eller var avgränsad från resten av speciella produktionsvillkor' utan snarare ett koteri av 'författare, advokater, officerare och statstjänstemän'.¹⁴

Det som gjorde det möjligt för dessa 'rena republikaner' att inneha makten var det förhållande att det block av klasser som störtades av februarirevolutionen hade regerat i monarkins politiska form. De ideologer som stod för republik som ide och det på grund av specifika drag i Frankrikes historia, befann sig således i en gynnad position i den nya ordningen, men eftersom de inte hade någon fast klassbas att stödja sig på fick deras styre ett snart slut i och med att klasskampen utvecklades.

Detta aktualiserar en kärnfråga, den om den representativa demokratin. Vad säger Marx' teori om att en egendomsägande klass i minoritet orubbat kan utöva politisk makt genom en demokratisk konstitution?

Till att börja med skall man lägga märke till att Marx genomgående vägrar att idealisera den politiska demokratins former, att betrakta just denna statsform som överlägsen på grund av det utrymme den ger åt krafter i det civila samhället. Det varken är eller kan vara på den parlamentariska arenan som klasstrider avgörs. Marx upprepar i dessa sina mer ingående analyser av revolutionen 1848 i Frankrike samma sak som han betonat som en praktisk nödvändighet i *Neue Rheinische Zeitung*: politisk demokrati drivs fram av klasskampen, och kastas över ända av samma kamp. Att hysa någon illusion om motsatsen är *parlamentarisk kretinism* — 'den besynnerliga epidemi som behärskat hela Europa sedan 1848. ... som håller sina offer trollebundna i en fantasivärld och berövar dem allt förnuft, allt minne och varje förståelse för den hårda yttre

¹² MEW 8 s. 159.

¹³ MEW 8 s. 142.

¹⁴ MEW 8 s. 124.

verkligheten'.¹⁵

Marx underskattar ingalunda värdet av den parlamentariska demokratin för de utsugna klasserna — han betecknar den som 'politisk frigörelse'.¹⁶ Han vill bara understryka att de samhälleliga motsättningar som kvarstår efter den politiska frigörelsen inte kan lösas av det rena förnuftet eller genom val av politiska representanter inom denna avgränsade sfär.

Marx försvarade inte resultaten av den allmänna rösträttens införande utan angrep i stället direkt den 'magiska kraft' som 'republikaner av den gamla skolan' hade tillskrivit den¹⁷ och ironiserar över försöken att sätta upp abstrakta mått på rättvisa mot klasskampens resultat. När den provisoriska regeringen ifrågasatte 'barrikadkämparnas rätt att utropa en republik' med hänvisning till att 'endast en majoritet av det franska folket hade en dylik auktoritet', anmärkte Marx att 'bourgeoisin tillerkänner proletariatet endast en form av maktutövning — den att slåss'.¹⁸ Möjligheten av en motsättning mellan allmänna val och proletariatets klassintressen framgick tydligt av händelserna i maj och juni 1848. När den konstituerade församlingen som valts i april visade sig ha en stor reaktionär majoritet försökte Paris' proletariat störta församlingen under några dagar av desperat uppror i juni. Det var Marx fjärran att fördöma proletariatet i Paris för att det försökte påtvinga det franska samhället sin vilja och han talar uppskattande om dess 'djärva, revolutionära stridsrop.... *Störta bourgeoisin! Arbetarklassens diktatur!*¹⁹

Marx ger i dessa texter ingen förklaring till hur ett kapitalistiskt klassherravälde ostört kan bevaras genom en representativ stat med allmän rösträtt. I själva verket skulle han inte konfronteras med detta fenomen förrän sent i sitt liv, och detta på grund av att allmän rösträtt inte infördes i något land (även om den kunde förvärfvas för kortare tid under revolutionära perioder) förrän, och under förutsättning att, hotet om en proletär revolution försvagats. Under 1850-talet framstår därför den allmänna rösträtten som ett i sig motsägelsefullt fenomen i Marx' statsteori. 'Den ger politisk makt till de klasser vars samhälleliga slaveri den är avsedd att bevara: proletärer, bönder och småborgare. Och den berövar bourgeoisin, den klass vars gamla samhällsmakt den säkrar, de politiska garantierna för denna makt.'²⁰ Marx antyder inte bara att den allmänna rösträtten till slut måste åsidosättas "av revolutionen eller av reaktionen",²¹ utan att den av sig själv skapar en ohållbar situation; han går t o m så långt att han säger:

"I äldre civiliserade länder med en högt utvecklad klassbildning, moderna produktionsförhållanden och ett intellektuellt medvetande där alla traditionella idéer lösts upp av seklernas gång är i allmänhet republiken bara den politiska formen för revolutionerandet av det borgerliga samhället, inte dess konserverade tillvaroform."²²

När det gällde den Andra Republiken var allmän rösträtt förvisso en instabil form, även om den generalisering Marx gjorde skulle visa sig vara felaktig. Missnöjet hos proletariatet, bönderna och småbourgeoisin kom bourgeoisin att förespråka monarki i stället för parlamentarisk demokrati, och den enda monarki som kunde uppåbåda tillräckligt folkligt stöd var Bonapartes.

Vid en första anblick tycks bonapartismen kullkasta Marx' teori om staten som det organiserade våldet för en klass, eller t o m ett block av klasser. Självt skrev Marx: 'Frankrike syns därför ha

¹⁵ MEW 8 s. 173.

¹⁶ MEW 7 s. 43.

¹⁷ MEW 7 s. 29.

¹⁸ MEW 7 s. 17.

¹⁹ MEW 7 s. 33.

²⁰ MEW 7 s. 43.

²¹ MEW 7 s. 100.

²² MEW 8 s. 122.

undsluppit en klass' despoti blott för att hamna under en individs despoti, ja, under auktoriteten hos en individ som saknar auktoritet. Kampen tycks ha nått fram till den kompromissen att alla klasser faller på knä, lika stumma och hjälplösa, framför gevärsmynningen.²³ Marx övergår emellertid till att lösa denna paradox genom att analysera den bonapartistiska regimen, visserligen inte som det organiserade våldet för ett klassblock, men väl som en tydlig produkt av klasskampen.

Marx formuleringar angående relationerna mellan de element som ingick i hans analys av bonapartismen är ofta ganska klumpiga eftersom begreppen mödosamt dragits fram med hjälp av en analys av samtida politiska fenomen, men grundmönstret är tydligt nog. Till att börja med understryker Marx kontinuiteten hos den franska statsapparaten, från det att den förste Napoleon fulländat den fram till 1848 års republik. Denna verkställande makt hade gradvis förstärkts i kampen mot revolutionen, tills den blev 'en fruktansvärd parasitär kropp som omger den franska samhällskroppen som en fosterhinna och täpper till alla dess porer',²⁴ och strävar efter egen makt. Under Louis Bonaparte tycktes den verkställande makten helt ha frikopplats från varje klassbas, men Marx anger dess förhållande till två bestämda samhällsklasser.

Å ena sidan inför Marx bönderna som bonapartismens passiva klassbas: 'Bonaparte representerar en klass, ja, han representerar den mest talrika klassen i det franska samhället, *de små självägande bönderna*'.²⁵ Termen representera används emellertid här på ett speciellt sätt. Om nu bönderna var en nödvändig förutsättning för Bonapartes välde innebär detta förvisso inte att Marx betraktar den bonapartistiska regimen som en 'bondeklassens diktatur' på det sätt som han talar om 'bourgeoisins diktatur' och 'arbetarklassens diktatur'. I själva verket var bönderna, på grund av sin isolering i produktionsprocessen, och Frankrikes dåliga kommunikationsmedel 'oförmögna att hävda sina klassintressen i sitt eget namn' och därför 'måste deras företrädare på samma gång framstå som deras herre, som en myndighet över dem, en oinskränkt regeringsmakt som beskyddar dem mot andra klasser och sänder dem regn och solsken från ovan'. Marx går faktiskt så långt att han säger 'De små självägande böndernas politiska inflytande kommer därför i sista hand till uttryck i att den verkställande makten underordnar samhället sig själv'.²⁶

Och, att Bonaparte på detta sätt 'representerar' bönderna kommer inte i någon som helst motsättning till att han, i en helt annan mening, representerar själva bourgeoisin. Marx menar inte bara att de borgerliga parlamentarikerna jämnat vägen för Bonaparte genom angreppet på den allmänna rösträtten; han hävdar också att 'bourgeoisins utomparlamentariska massa' skulle ha 'inbjudit Bonaparte att förtrycka och utplåna bourgeoisins talande och skrivande del, dess politiker och intellektuella. . . (för att) i lugn och ro kunna fullfölja sina privata affärer under en stark och oinskränkt regerings beskydd'.²⁷

Hur kommer det sig att bourgeoisin kan överlåta det politiska herraväldet till en annan makt än sig själv? Hur kan det vara säkert att Bonaparte kommer att försvara dess intressen så väl, i synnerhet med tanke på att när väl statsmaskineriet behärskar hela samhället och berövar alla, inklusive bourgeoisin, politiska rättigheter kan inte den klass som frivilligt avstått från politisk makt återvinna den på samma sätt? Marx svarar inte direkt på denna fråga, men svaret ligger i själva verket i det kapitalistiska produktionssättets egen natur. Som Marx senare skulle förklara i Kapitalet är inte politiskt våld något som ständigt behövs i produktionsprocessen för att utvinna

²³ MEW 8 s. 196.

²⁴ MEW 8 s. 196.

²⁵ MEW 8 s. 198.

²⁶ MEW 8 s. 198-199.

²⁷ MEW 8 s. 184-185.

mervärde och säkra den utvidgade reproduktionen av de kapitalistiska produktionsförhållandena som i detta avseende i grunden skiljer sig det feodala produktionssättet eller produktion byggd på slavarbete. Allt som behövs är den grundläggande juridiska ramen som försvarar det fria varuutbytet där ju arbetskraften själv är en utbytbar vara. När väl de förkapitalistiska hindren för en kapitalistisk utveckling röjts undan behöver inte bourgeoisin styra själva staten så länge statsmakten är av den arten att den kommer att bevara denna juridiska ram och slå ner varje revolutionärt hot mot den.

Under sådana förhållanden är emellertid den verkställande makten för egen del precis lika beroende av det kapitalistiska produktionssättet, ty som en 'parasitär kropp' lever den själv på det mervärde som arbetarna producerar, och den är lika hotad som bourgeoisin av en proletär revolution. Den bonapartska staten och den franska bourgeoisin hade en verklig intresse-gemenskap — även om det sannerligen fanns utrymme för konflikter mellan dem kunde dessa inte vara annat än sekundära i förhållande till deras gemensamma motvilja mot proletariatet. Bondeklassen, å andra sidan, var bara ett redskap för Bonapartes avsikter. De var oförmögna att organisera sig självständigt, och de nöjde sig med ett par innehållslösa gester åt sitt håll för att avstå från en spontan resning. Det är således inte förvånande att Bonapartes regim, utöver att den upprätthöll en kapitalistisk stats grundläggande funktioner, vidtog aktiva åtgärder för att främja den franska kapitalismens utveckling — åtgärder som troligen var mer långtgående än en borgerligt demokratisk regering hade kunnat genomföra.

Marx' senare utvecklade teori ger en förklaring till det symbiotiska förhållandet mellan bourgeoisin och den bonapartska staten, men 1852 var han fortfarande obenägen att betrakta denna situation som hållbar. I de tidigare formuleringarna av den historiska materialismen, särskilt i *Den tyska ideologin* och i *Manifestet*, antas det föreliggande identitet mellan det Marx senare skulle särskilja som den (ekonomiskt) 'härskande klassen' och det (politiskt) 'styrande kastet'.²⁸ Först under 1850-talet när Marx utvecklade teorin om produktionssätten framträdde ekonomin och politiken som två helt distinkta, men nära förbundna, nivåer av samhällsformationen.

Marx underskattade följaktligen stabiliteten i Louis Bonapartes regering. Han förutspådde optimistiskt att en snabb tilltagande kris skulle växa fram ur de förment oförenliga krav som ställdes på Bonaparte på grund av hans behov att framstå som 'alla klassers patriarkaliske välgörare'²⁹ något som ju normalt är en förutsättning för varje stat. Marx förhoppning att Bonaparte skulle 'bringa oreda i hela den borgerliga ekonomin'³⁰ skulle inte uppfyllas, och Marx ger faktiskt inte heller någon tillfredsställande förklaring till varför så skulle ha skett.

Slutligen framgår det av Marx' analys av den verkställande makten i Frankrike att han betraktade staten som någonting mer än bara redskapet för den härskande klassens maktutövning. För Marx innebär blotta existensen av en statsapparat, avskild från det civila samhället — som bourgeoisin behöver för att upprätthålla sitt välde — att staten på ett speciellt sätt undertrycker det civila samhället dvs. i en annan och vidare mening än den kapitalets utsugning av proletariatet som staten vidmakthåller. Den proletära revolutionens uppgift är inte bara att avskaffa den kapitalistiska utsugningen, den skall också befria samhällslivet från statsapparaten intrång. Här inför Marx för första gången begreppet att revolutionen krossar statsapparaten, även om det sker på ett kringgående sätt och som något som bara gällde just Frankrike.³¹ Först 1871, med hänvisning till Pariskommunen, skulle Marx klart utsäga vad det innebar att 'krossa' statsmaskineriet, och vilken

²⁸ MEW 11 s. 44.

²⁹ MEW 8 s. 206.

³⁰ MEW 8 s. 207.

³¹ MEW 8 s. 196.

form av organisation proletariatet måste skapa i dess ställe.

England

Efter att ha avslutat boken om rättegången mot kommunisterna i Köln återgick Marx till sina ekonomiska studier, åtminstone i den utsträckning behovet att försörja sig medgav. Resultaten av Marx' teoretiska arbete kom ut långsamt och under 1850-talet publicerade han bara de två första kapitlen av det som senare skulle bli *Kapitalet*.³² I sitt journalistiska arbete var Marx av nödtvång mycket produktiv, särskilt som medarbetare i *New York Daily Tribune*, och de artiklar han och Engels skrev för denna tidskrift mellan 1852 och 1862 fyller flera volymer av deras samlade verk. Det behöver väl inte sägas att det finns mycket i dessa bidrag — de spänner över en stor del av samtidens ekonomiska och politiska händelser — som inte är av bestående värde, och det finns även flera frågor där Marx' bedömningar visat sig vara felaktiga. Lika väl finns det emellertid mycket av varaktig betydelse i Marx' journalistiska arbete, och som helhet är det viktigt, som ett inslag i Marx' politiska praktik.

Marx var trettioett år gammal när han slog sig ner i London 1849, och han skulle komma att tillbringa tre fjärdedelar av sitt vuxna liv i England. Detta faktum var naturligtvis inte uppenbart på 1850-talet, och Marx förbindelser med den engelska arbetarrörelsen blev inte särskilt omfattande förrän under följande årtionde, i och med grundandet av Internationella arbetarassociationen. Marx' enda verkliga kamrat inom den engelska arbetarrörelsen under 50-talet var Ernest Jones.³³ Marx vidarebefordrade många av sina artiklar för *Tribune* till hans *People's Paper*, och diskuterade regelbundet sitt politiska arbete med honom fram till det att den chartistiska rörelsen slutligen bröt samman år 1858.

Det var beklagligt för utvecklingen av Marx politiska tänkande att han befann sig i landsflykt i det då mest stabila och krisfria landet i den borgerliga världen. Den chartistiska rörelsen i England hade tagit ohjälpligt skada 1848, och det skulle dröja fyra decennier tills det viktorska väståndet upphörde och en ny socialistisk arbetarrörelse utvecklades. Den tröga engelska omgivningen verkade utan tvivel som en broms på Marx' politiska utveckling. Under reaktionens värsta år mognade Marx' allmänna teori, liksom hans kritik av den borgerliga ekonomin, men hans politiska tänkande utvecklades föga jämfört med den språngartade utvecklingen kring 1848. Revolutionär politisk teori kan bara utvecklas som svar på de nya problem och uppgifter som masskampen ställer, och härav fanns intet i Marx' England.

I England var förhållandet mellan politisk makt och det civila samhället helt annorlunda än det Marx studerat i Frankrike och Tyskland. I Marx' hemland dominerades samhällslivet i sällsynt hög grad av staten, och Marx hade angripit Hegels försvar för statsbyråkratin så tidigt som 1843.³⁴ Och i det han skrivit om Frankrike hade Marx urskilt den byråkratiskt-militära apparaten som kapitalets nyckelbastion. Den brittiska staten under den mellanviktorska perioden hade inte en stående hemmaarmé eller en stor byråkrati, vilket Marx skulle komma att tolka som något som underlättade den proletära revolutionen. Kapitalets politiska välde var dock inte mindre fast grundat i England, även om det tog sig subtilare och mindre iögonfallande former. Frånvaron av sådana häftiga klasstrider som i Frankrike avslöjat den borgerliga maktens natur för honom gjorde att Marx aldrig lyckades få grepp om den brittiska statens säregenheter.

Det första Marx skrev om England var en kommentar till Guizots pamflett om den engelska

³² MEW 13; Zur Kritik der politischen Ökonomie.

³³ Se not 30 kap 1.

³⁴ MEW i; Kritik des Hegelschen Staatsrechts.

revolutionen på sextonhundratalet. Marx uppfattade den som ett försök av Guizot att förklara varför det borgerliga samhället i England utvecklats längre i form av en konstitutionell monarki i Frankrike. Den stabila politiska struktur som infördes med den engelska revolutionen 1688 förklarade Guizot med den engelska bourgeoisins överlägsna intelligens, medan Marx hänvisade till att det i England fanns en klass av storgodsägare som vuxit fram under Henrik VIII (genom att kyrkans egendom konfiskerades eller såldes) vars jordegendomar inte var feodal utan borgerlig egendom, och som därför kunde ingå i 'varaktigt förbund' med den framväxande handels- och finansbourgeoisin.³⁵

I sin första artikelserie för *New York Daily Tribune*, år 1852, intresserade sig Marx för det tvåpartisystem som dominerat politiken i England sedan 1688 års revolution. Torypartiet var klasspartiet för de stora jordägarna 'som skilde sig från resten av bourgeoisin på samma sätt som jordränta skiljer sig från handelsprofit och industriprofit. Jordränta är konservativ, profit är progressiv', 'Torypartiet rekryterar sin armé bland jordbrukarna. . . . (och) får efterföljare och stöd från det Koloniala Intresset, Redarintresset, Statskyrkan,' ja, från alla de delar av den härskande klassen som är emot industrikapitalets dominans. Whigpartiet, 'en art som, i likhet med alla som tillhör den ambitiösa kategorin, har mycket lätt att leva men är svår att beskriva' bestod i själva verket av 'den äldsta, rikaste och mest arroganta delen av Englands jordägare' men definierades politiskt genom att tjäna som 'den industriella och den kommersiella medelklassens. . . *aristokratiska representanter*'. 'Under förutsättning att bourgeoisin överlåter ensamrätten till regeringen och till statstjänsterna till dem, en oligarki av adliga familjer, gör de alla de eftergifter åt medelklassen, eller hjälper den att få dem, som under den samhälleliga och politiska utvecklingens gång visat sig ha blivit *oundvikliga och ofördröjbara*.'³⁶ Sålunda definieras en symbiotisk relation mellan 'den ekonomiskt härskande klassen' och 'det politiskt styrande kastet' som delvis svarar mot förhållandet mellan Bonaparte och den franska bourgeoisin.

Så långt finns det ingenting att invända mot Marx' analys. Problemen börjar när han övergår till att behandla den kommande utvecklingen. Marx var av den uppfattningen att den konstitutionella monarkin inte var den slutgiltiga politiska formen för det borgerliga samhället i England. Innan de besuttna klasserna i England skulle hotas till livet av proletariatet trodde Marx att den industriella bourgeoisin själv skulle tvingas att kasta konstitutionens traditionella struktur över ända, därför att dess egna 'nya krav' kolliderade med jordägarnas och den gamla handels- och finansbourgeoisins intressen.

För Marx var det synnerligen indirekta politiska uttryck för kapitalets makt som tillhandahölls av whigpartiet en anakronism som svarade mot ett mer efterblivet stadium av kapitalistisk utveckling. Marx trodde att i och med att industrikapitalet i allt högre grad växte om andra former av borgerlig egendom skulle den industriella bourgeoisin sopa undan författningens gamla strukturer som stod för så många av produktionens '*faux frais*' (överskottskostnader) — kungahus, lorder, kolonier, stående armé, kyrka och ta makten direkt i egna händer i form av en demokratisk republik. Frihandelsanhängarna var därför 'den självmedvetna bourgeoisins parti' (här industri-bourgeoisin) som med nödvändighet skulle sträva efter 'att göra tillgänglig sin samhälleliga makt lika väl som sin politiska makt, och att utrota de sista förargliga resterna av det feodala samhället'.³⁷ Torypartiets ekonomiska styrka hade brutits genom indragningen av spannmålslagarna år 1846, men Marx menade att Tories fortfarande försökte 'behålla en politisk makt vars sociala underbyggnad upphört att existera' genom 'en *kontrarevolution*, dvs. genom en reaktion från

³⁵ MEW 7 s. 210.

³⁶ *New York Daily Tribune*, 21 augusti 1852.

³⁷ *New York Daily Tribune*, 25 augusti 1852.

statens sida mot samhället' ett försök som enligt Marx 'måste leda till en kris'.³⁸

Även om manufakturkapitalisterna som såg arbetarklassen som sin egen 'växande fiende' kanske skulle 'eftersträva att undvika varje våldsam kollision med adeln' skulle ändå den historiska nödvändigheten och tories driva dem framåt. De kan inte undgå att fullgöra sin uppgift och spränga det gamla England i bitar'. 'När de har erövrat det politiska herraväldet. . . kommer kampen mot kapitalet inte längre att skilja sig från kampen mot den sittande regeringen.'³⁹

För den engelska arbetarklassens del tänkte sig Marx att chartisternas program med allmän rösträtt skulle leda direkt till makten. Allmän rösträtt var 'liktydigt med politisk makt för arbetarklassen i England där proletariatet utgör en stor majoritet av befolkningen och där det under ett långt men underjordiskt inbördeskrig har förvärvat ett tydligt medvetande om sitt läge som klass'.⁴⁰ Marx hade naturligtvis fel i sina förutsägelser. Industriebourgeoisin lyckades inlemma sig både politiskt och kulturellt i det gamla härskande blocket, och den aristokratiska 'masken'⁴¹ skulle kvarstå åtminstone ytterligare ett halvt sekel och kamouflera och mystifiera kapitalets välde. Chartisternas sex punkter godtogs en efter en av de härskande klasserna, men de ledde inte som Marx hoppats till politisk makt åt arbetarklassen.

Marx' felbedömning berodde på att han på England tillämpade en politisk modell som arbetats fram med erfarenheter från kontinenten som grund.⁴² Där, och särskilt i Frankrike som Marx såg som ett typexempel på borgerlighetens politiska utveckling, hade den industriella bourgeoisin mer än en gång anslutit sig till revolutioner mot de gamla härskande klasserna, och Kommunistiska manifestet beskriver också hur den gamla ordningen 'sprängs i bitar' av den industriella bourgeoisin som ett led i en nödvändig historisk process. Marx hade redan tvingats inse, särskilt när det gällde Tyskland, att Manifestets generella mönster kunde rubbas av en relativt låg utvecklingsgrad⁴³ men han förstod ännu inte att det lika väl kunde rubbas i en annan riktning av den relativt långt gångna utvecklingen i England.

Den konstitutionella ordningen från 1688 hade en fastare grund än Marx tillskrev den. Som första kapitalistiska nation förvärvade England under sjuttonhundratalet ett oinskränkt herravälde över världsmarknaden som stimulerade den industriella revolutionen. Under den konstitutionella monarkin, och med marknaden skyddad av den sjömakts som den kommersiella bourgeoisin redan utvecklat hade den industriella bourgeoisin som började växa fram vid slutet av sjuttonhundratalet inga väsentliga invändningar mot de traditionella härskande klasserna. Betecknande nog förblev den oberörd av upplysningstidens rationalistiska ideologi som logiskt sett 'borde' ha uttryckt dess intressen eftersom den, trots de '*faux frais*' som representerades av statens omkostnader, inte mötte det hinder för sin utveckling som en absolutistisk stat utgjorde och som dess motsvarigheter på kontinenten var tvungna att övervinna. Industrikapitalisterna slöt upp bakom sina meningsfränder i Napoleonkrigen som för de härskande klasserna i England mindre var föranledda av kontrarevolutionär nit än de var en fortsättning på handelskrigen mot de franska kungadömet. Jakobinismen väckte ett visst gensvar bland engelska hantverkare och småborgare, men den krossades av en enad front av alla de utsugande klasserna. Motsättningen mellan industrikapitalet och de gamla härskande klasserna hade redan blivit sekundär och kampanjerna

³⁸ Se not 36.

³⁹ Se not 37.

⁴⁰ Se not 37.

⁴¹ MEW 11 s. 97.

⁴² Kritiken av Marx analys av engelsk politik bygger på de idéer som utvecklas av Tom Nairn i artikeln "The Fateful Meridan" i *New Left Review* nr. 60.

⁴³ Se kap 1

för reformbillen och spannmålslagarna rubbade på intet sätt det underliggande samförståndet. I själva verket ledde indragningen av spannmålslagarna bara till att jordägarnas ekonomiska styrka blev marginellt försvagad (priset på säd sjönk väsentligt först i och med uppodlingen av de amerikanska prärierna på 1870-talet) och det var tories beredda att acceptera. Dessutom gjorde frånvaron av en byråkratisk-militär statsapparat Marx' förväntningar om en kontrarevolution från tories, 'en reaktion från statens sida mot samhället' ganska långsökta. I april 1848 kunde regeringen faktiskt bemöta hotet om ett chartistiskt uppror bara genom inkalla Londons borgare *en masse* till en speciell poliskår.

Den engelska arbetarklassen hölls i schack av mekanismer som var väl så effektiva som de repressiva krafterna på kontinenten. Industriarbetarna på artonhundratalet hade ingen revolutionär tradition i historisk tid att falla tillbaka på, och chartisternas halvhjärtade motvilja mot att använda 'fysiskt våld' vittnar om vilket grepp ideologin om 'den brittiska konstitutionen', den anglosaxiska friheten och lagens suveränitet hade om dem. Dessutom var det så att chartisterna genomgående företrädde 'arbetararistokratin', de 10-15 procent yrkeskunniga arbetare som när den engelska kapitalismen hade monopol på världsmarknaden hade en utomordentligt gynnad position i jämförelse med arbetarklassens oorganiserade massor. Efter det moraliska nederlaget 1848 var det många chartister som drog sig ifrån politiken för att i stället bygga upp de 'nya mönsterfackföreningar' vars blotta existens var beroende av denna uppdelning av arbetarklassen, och ytterst av den brittiska imperialismen. Två decennier senare, när det stod klart för den härskande klassen att rösträtt för arbetarklassen inte var något hot utan att en stor majoritet av arbetarna skulle rösta på den härskande klassens partier, gjorde den andra reformbillen merparten av de manliga arbetarna röstberättigade. De chartistiska kraven, som hade varit revolutionära om de tvingats fram, visade sig vara ofarliga när de härskande klasserna på nåder släppte in arbetarna i den engelska konstitutionens helgedom.

Indien, Kina och imperialismen

I sina artiklar om Indien och Kina, skrivna mellan 1853 och 1858, behandlade Marx för första gången förhållandet mellan de kapitalistiska metropolerna och deras kolonier och satelliter. I Manifestet hade Marx och Engels beskrivit hur det borgerliga samhället likformigt spred sig från sitt ursprungliga fäste, och hävdade att nationella skillnader skulle undanröjas i och med att bourgeoisin i de mest avancerade länderna tvingade andra länder 'att själv bli borgerliga'.⁴⁴ Denna analys hade uppenbara konsekvenser för den proletära rörelsen. Om de områden som den europeiska kapitalismen drog in i den kapitalistiska världsmarknaden var förutbestämda att genomgå samma utveckling som den själv uppvisat, då kunde proletariatet bara önska att kolonisationsprocessen skyndades på, som en nödvändig förutsättning för en världsomfattande övergång till kommunismen. Det var sådana tankegångar Engels byggde på när han 1848 kunde skriva t ex: 'Erövringen av Algeriet är en viktig och gynnsam händelse för civilisationens framsteg'.⁴⁵

Under de första åren av 1850-talet hade Marx och Engels ännu inte frigjort sig från den Europa-centrerade syn på människans utveckling som imperialismen själv alstrat. Inte så att de hade några illusioner om bourgeoisins 'civiliserande' mission. När Marx började intressera sig för Indien skrev han: 'Det djupgående hyckleriet och det barbari som är oskiljaktigt från den borgerliga civilisationen ligger i öppen dag när den beger sig hemifrån — hemma tar den sig

⁴⁴ MEW 4 s. 466.

⁴⁵ I en artikel i chartisternas *Northern Star* den 22 januari 1848. (Engelskt original) Återfinns i *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, red. S. Avineri, Doudleday, New York, 1969, s. 47.

respektabla former, i kolonierna går den naken'.⁴⁶ Men eftersom han var helt okunnig om asiatisk samhällshistoria kunde han beskriva det indiska samhället som 'utan värdighet, stagnerat och vegetativt', som 'en passiv form av existens',⁴⁷ som 'inte hade någon som helst historia' och var 'förutbestämt att bli offer för erövring'.⁴⁸ Det var först den europeiska kapitalismen, menade han, som dragit in Asien i världshistorien.

Marx insåg inte att den kapitalistiska utsugningen i Indien inte bara var mer barbarisk än den i hemlandet, utan i grunden annorlunda till sin natur. När han analyserade vilka fördelar Storbritannien hade av det indiska imperiet gjorde Marx en åtskillnad mellan de traditionella härskande klassen — 'penningkratin' och 'oligakin' som 'direkt utsugit' Indien — och industrikapitalets intressen. Han hävdade att fastän det var de billiga bomullstextilierna från Lancashire som orsakat att den inhemska indiska industrin bröt samman hade den engelska industrin själv förlorat på detta och skulle vinna på att skapa 'nya produktivkrafter'⁴⁹ i Indien som en grund för utvidgad handel. Även om kapitalismen i dess vidrigaste form påtvingades koloniserade områden som Indien utifrån förutspådde Marx ändå att dessa länder skulle genomgå samma historiska utveckling som metropolerna själva; den enda möjliga vägen för det efterblivna Asien var att ta lärdom av det avancerade Europa som exploaterade det. Industrialisering under kapitalistiska förhållanden var förutsättningen för Indiens befrielse, och Marx trodde att England lade grunden till en allmän industrialisering genom att bygga järnvägar.⁵⁰ Det brittiska kapitalet som genom sin ankomst hade ödelagt Indien skulle i det långa loppet åter bygga upp den indiska ekonomin som en del av den globala 'materiella grunden för den nya världen' som det var bourgeoisins historiska uppgift att skapa. Den sociala revolution som skulle "förvalta resultatet av den borgerliga epoken" efter mänskliga behov låg fortfarande i händerna på 'de mest avancerade folken' i västra Europa.⁵¹

Under dessa premisser kunde Marx inte se den revolt som utbröt 1857 annat än som en blind reaktion på den misär som engelsmännen dragit över Indien. Även om han fördömde det förtryck som framkallat resningen, och de vedervärdigheter som följde när den slogs ned, hälsade Marx inte 'det indiska myteriet' som en revolutionär kamp eftersom han inte medgav att ett oberoende Indien kunde stå inför en framkomlig väg till nationell utveckling.⁵²

En brevväxling mellan Marx och Engels i oktober 1858 visar att de för en tid var medvetna om att de internationella kapitalistiska förhållandena innebar ett problem för deras teori om den proletära revolutionen som de inte hade löst.

I ett brev till Marx från den 7 oktober förklarade Engels Ernest Jones' kapitulation för den borgerliga reformrörelsen i följande ordalag:

Jag föreställer mig att Jones' nya drag, tillsammans med tidigare mer eller mindre lyckosamma försök att göra en sådan allians, i själva verket sammanhänger med det förhållande att det engelska proletariatet håller på att bli mer och mer borgerligt, och att detta det mest borgerliga av länder uppenbarligen siktar till att till slut äga en borgerlig aristokrati och ett borgerligt proletariat jäm-sides med bourgeoisin. För en nation som utsuger hela världen är detta naturligtvis i viss mån begripligt.⁵³

⁴⁶ *New York Daily Tribune* den 8 augusti 1853.

⁴⁷ *New York Daily Tribune* den 25 juni 1853.

⁴⁸ Se not 46.

⁴⁹ *New York Daily Tribune* den 11 juli 1853.

⁵⁰ Se not 46.

⁵¹ Se not 46.

⁵² Se Marx artikel om revolution i Avineri a. a.

⁵³ Marx and Engels, *Selected Correspondence*, (MESCS) Lawrence and Wishart, 1968 s. 110.

Följande dag skrev Marx till Engels: 'Den svåra frågan för oss är denna: på kontinenten är revolutionen nära förestående och den kommer omedelbart att anta socialistisk karaktär. Är den inte dömd att krossas i detta lilla hörn om man betänker att över ett vida större område är det fortfarande det borgerliga samhället som är på frammarsch?'⁵⁴ Det problem Marx formulerar här och implikationerna av Engels' anmärkningar om 'förborgerligandet' av det engelska proletariet är båda betydelsefulla för den vetenskapliga kommunismens teori. Engels' tankegång står faktiskt helt i strid med Kommunistiska manifestet. Det är därför desto egendomligare att varken Marx eller Engels gjorde ett allvarligt försök att lösa detta problemkomplex. Denna lucka i deras teori skulle senare få ödesdigra konsekvenser för den marxistiska rörelsen, då de europeiska arbetarpartierna kom att värdera sina imperialistiska förmåner så högt att de blint följde respektive härskande klass in i mellanimperialistiska krig.

Marx skulle under sina senare år revidera sin uppfattning om det indiska samhällets stagnerade karaktär ganska avsevärt, och även förneka att alla samhällen måste följa samma mönster som den historiska utvecklingen i Västeuropa.⁵⁵ Men även om Marx i detta avseende kom över sin ursprungliga eurocentrism utvecklade han ändå inte någon teori om hur kapitalismen binder samman metropol och koloni i en relation som i grunden modifierar bådas utveckling.

I dag, och tack vare utvecklingen av den marxistiska teorin om imperialismen, kan vi ge svaret på Marx' svåra fråga'. De imperialistiska metropolernas specifika form av utsugning av vad som nu är 'tredje världens' länder är inte med nödvändighet beroende av direkt politisk besittning utan kan bedrivas väl så effektivt med hjälp av marknadsrelationerna och handelns och kapitalets rörelser. Kapitalistiska produktionsförhållanden tvingar in de underutvecklade länderna i en skadlig specialisering på enstaka råvaror och förvandlar ofta hela länder till ett enda skördefält. Att utveckla industrin i dessa länder är i allmänhet omöjligt utan en strängt protektionistisk politik, eller t o m statligt monopol på utrikeshandeln, och en övergripande ekonomisk planering. Den inhemska bourgeoisin är emellertid som regel svag och knuten till imperialismen, och den är oförmögen att gå utanför den imperialistiska arbetsdelningen. Samtidigt bidrar imperialismen till att arbetarklassen i metropolerna får intresse av den kolonialistiska utsugningen, vare sig delar av överskottet överförs till en privilegierad 'arbetararistokrati' som Lenin hävdade, eller, vilket idag förefaller troligare, den möjliggör en mer dräglig levnadsstandard för metropolens arbetarklass som helhet. Ovanpå denna ekonomiska grundval har en ideologi byggts upp som på ett förödande sätt binder arbetarklassen till sina utsugare. Imperialismen är bestämmande för den historiska bana både metropolerna och kolonin tar, i vardera riktningen. De länder som förtrycks av imperialismen *kan* helt enkelt inte ta del av 'det borgerliga samhällets stigande rörelse', de kan bara utvecklas om de kastar av sig det imperialistiska oket. Efter den socialistiska revolutionen i Ryssland blev det möjligt för länder som gjorde anti-imperialistiska revolutioner att undfly världsmarknadens tyranni, och att industrialisera under socialistiska produktionsförhållanden. Problemet ligger således inte i att den proletära revolutionen i metropolerna 'blir krossad i detta lilla hörn'. Problemet är snarare att så länge dessa länder dominerar en stor del av världen är en revolutionär uppgörelse med kapitalismen i moderländerna mycket svårare, och har faktiskt inte ägt rum någonstans. Marx satte likhetstecken mellan 'civilisation' och Europa och förväntade sig att socialismen skulle sprida sig över världen i samma riktning som kapitalismen men

⁵⁴ a. a. s. 111.

⁵⁵ Om den senare punkten se Marx brev till redaktionen för *Otechestvenniye Zapiski*, november 1877, MEW 19 s. 107-112. Fastän Marx inte uttryckligen behandlade Indien i sina senare arbeten, framställde Kovalevskijs teori om landsbygdskommunen, som Marx accepterade, det indiska samhället i ett helt annorlunda perspektiv. För en bedömning av Marx och Engels teorier om asiatiska och förklassamhällen se Maurice Godeliers förord till *Sur les sociétés précapitalistes*, Editions sociales, Paris 1970. Marx brev skrevs ursprungligen på franska.

revolutionen har rört sig i rakt motsatt riktning: inte från väst till öst utan från öst till väst.

Marx uppmärksammade Kina mycket mindre än Indien, antagligen delvis på grund av Kinas mindre direkta förhållande till Storbritannien. Hans artiklar om Kina handlar huvudsakligen om omedelbara politiska händelser som Taiping-revolten och det andra opiumkriget 1856-58 och deras återverkningar på den politiska scenen i England. Ibland hittar man emellertid kommentarer av allmänt intresse för Marx' politiska teori. I en krönika i *Neue Rheinische Zeitung Revue* i januari-februari 1850 berörde Marx att det ansågs existera 'en kinesisk socialism' som han menade 'kan stå i samma relation till den europeiska socialismen som kinesisk filosofi till Hegels'.⁵⁶ Det var 'den engelska bourgeoisins bomullsbalor' som hade 'drivit det äldsta och est orubbliga imperiet på jorden. . . till randen av en social revolution', och 'en sådan revolution kan inte undgå att få de viktigaste konsekvenser för den civiliserade världen'. 'Trots den 'socialistiska' ideologin tycks Marx tillskriva den förestående kinesiska revolutionen en borgerlig karaktär, av en klassiska europeiska arten, och ser för sig hur det står skrivet på den kinesiska muren 'parollen: republiken Kina; Frihet, Jämlikhet, Broderskap'. I 'Revolution i Kina och Europa' som skrevs 1853 postulerar Marx åter en dialektisk relation mellan den kinesiska och den europeiska utvecklingen. Men även om han på en abstrakt nivå gör ett stort nummer av detta tema är det enda konkreta exempel han ner att en förlust av den kinesiska marknaden skulle åstadkomma politiskt kaos och därigenom påskynda nästa handelskris i Europa. I verkligheten var förhållandet mellan den kinesiska och den europeiska revolutionen långt mer djupgående, och tog mycket längre tid att mogna. Det är ännu inte helt klarlagt, etthundratjugo år senare.

Ryssland, Europa och Amerika

Mellan 1853 och 1856 dominerades Marx' och Engels' bidrag till *New York Daily Tribune* av 'Östernfrågan' — konflikten mellan Ryssland och Turkiet, och Krimkriget som följde. De förfäktade att om Turkiet besegrades av Ryssland skulle detta leda till en kraftig utvidgning av Rysslands makt i Europa, och därför vara 'en ousäglig olycka för den revolutionära saken'. Här sammanföll den revolutionära demokratins intressen med Englands.⁵⁷

Marx och Engels gjorde otvivelaktigt en grav felbedömning här. Om Ryssland var den europeiska revolutionens största fiende var hon inte den enda, och hennes möjligheter att intervensera i Europa var inte obegränsade. Det finns åtminstone drag av paranoia i Marx' och Engels' bestämda uppslutning kring den antiryska alliansen mellan tre andra imperier — England, Frankrike och Turkiet. Marx fördömde systematiskt den brittiska regeringen för att den underlät att föra Krimkriget energiskt nog, och försökte visa att Palmerstone, som var utrikesminister och senare premiärminister, i själva verket avlönades av ryssarna. Marx' utfall mot Palmerstone som var illa underbyggda togs tacksamt upp av torypartiets demagogiska antiryska fraktion och trycktes som flygblad i stora upplagor. Och för *Free Press*, en tidning som tillhörde den framstående turk-vännen, toryn David Urquhart, skrev Marx en serie artiklar om 'Historiken om den hemliga diplomatin under sjuttonhundratalet' där han försökte påvisa den tsaristiska utrikespolitikens säregna och genomgående expansionistiska karaktär, och hur det engelska styrande kastet ständigt föll undan för den.⁵⁸

⁵⁶ MEW 7 s. 222.

⁵⁷ *New York Daily Tribune* den 12 april 1853, i Avinire a. a. s. 63. Marx och Engels artiklar om den österländska frågan finns i Karl Marx, *The Eastern Question*, Cass, 1897 och 1969.

⁵⁸ Artiklarna, som ursprungligen skrevs på engelska, som Palmerston och om rysk expansionism är samlade i Karl Marx, *The Secret Diplomatic History of Eighteenth Century and the Story of the Life of Lord Palmerston*, red. L. Hutchinson, Lawrence and Wishart, 1969.

Det är speciellt sorgligt att Marx' bidrag till Ernest Jones' *People's Paper*, den brittiska arbetarklassens enda revolutionära organ under denna period, huvudsakligen skulle bestå av artiklar som uppmanade de brittiska arbetarna att stöda sin regering i vad som i grunden var ett interimperialistiskt krig.

För hela Europa var 1850-talet en reaktionens tid, men också en period av snabb ekonomisk utveckling. Under hela decenniet blev arbetarrörelsen och den demokratiska rörelsen nästan fullständigt tystade av kontrarevolutionen. Men de uppgifter som de besegrade borgerliga revolutionerna inte kunnat genomföra blev inte helt enkelt avfärdade. De genomfördes i stället genom en 'revolution ovanifrån', i den utsträckning som behövdes för den kapitalistiska utvecklingen och på ett förvänt och antifolkligt sätt. I samband med chocken 1848, och som svar på bourgeoisins påtryckningar, företog reaktionen omfattande moderniseringsåtgärder under 1850-talet. Den preussiska staten främjade aktivt den industriella utvecklingen genom sin styrning av bankväsendet; det österrikiska kejsardömet upphävde de lokala privilegier som återstod och byggde upp en synnerligen effektiv byråkrati; Bonaparte använde sin 'oinskränkta regering' till att befärma handels och industrins utveckling.

Den ekonomiska kris som bröt ut 1857 hade inte de revolutionära verkningar som Marx väntade sig. I stället för att utlösa folkliga resningar över hela Europa ledde den till att börja med till internationellt krig, när Louis Bonaparte försökte avleda det folkliga missnöjet genom att angripa Österrike med Italiens enande som förevändning. Efter det att 1848 års revolutionära rörelse i Italien lidit nederlag förberedde sig kungadömet Piedmont-Sardinien, som var jämförelsevis långt utvecklat i ekonomiskt hänseende, att ena Italien under sin överhöghet; Cavour som var upphovsman till det mönster Bismarck skulle följa i Tyskland ett decennium senare var den ledande figuren. Åberopande 'nationaliteternas princip' gick Bonaparte samman med Cavour för att driva ut Österrike ur Venedig och Lombardiet, och för detta belönades Frankrike med två piemontesiska provinser med blandad fransk och italiensk befolkning, Savojen och Nissa. Efter Österrikes nederlag frångick Bonaparte, efter påtryckningar från de andra staterna, sin uppgörelse med Cavour och gick med på att överlämna Venedig till Österrike. Nu utbröt en folklig rörelse i centrala och södra Italien, påverkad av Garibaldi's landsstigning på Sicilien, och den förde in hela landet utom Venedig och Rom i det nya italienska kungadömet.

Den internationella politiska krisen 1859 föranledde Marx och Engels att ge ut pamflett som skrivits av Engels och publicerades anonymt i Tyskland.⁵⁹ Den vittnar om några grundläggande felbedömningar vad beträffar den europeiska politiken under denna övergångsperiod. I sin pamflett gick Engels emot de pro-österrikiska 'stortyskarnas' argument att Tyskland, av militära skäl, måste försvaras vid Po. Men fastän han förklarade att ett enat Tyskland inte skulle behöva en tum italiensk mark för sitt försvar godtog han Habsburgarnas resonemang om att Bonaparte syftade till att annektera Rhens vänstra strand och att Tyskland (som här betydde Österrike) inte skulle ge upp sina positioner i Italien så länge det bonapartska hotet bestod. Det var inte bara det att Engels gjorde Tysklands nationella enande till den enda prövostenen för denna internationella konflikt; han gjorde också en grov överskattning av Frankrikes militära styrka i förhållande till Österrike och Preussen, och han överdrev den bonapartistiska regimens kontrarevolutionära karaktär. Dessutom förstod han inte betydelsen av Italiens Risorgimento (nationella uppvaknande). Denna rörelse åstadkom det viktiga resultatet att Italien enades, och därtill kommer att den i själva verket hade en mycket bredare folklig förankring än 1860-talets tyska enhetsrörelse.

Även om Marx insåg att 'reaktionen genomför revolutionens program',⁶⁰ uppfattade varken han

⁵⁹ MEW 13 s. 225.

⁶⁰ MEW 13 s. 414.

eller Engels i hur hög grad det revolutionära programmet från 1848 hade passerats av historien. Deras bedömning av krisen 1859 skulle säkerligen ha blivit en annan om de hade sett att den revolutionärt-demokratiska vägen till nationell enhet i Tyskland var stängd, och inte väntat sig att rörelsen från 1848 skulle återuppstå. De befann sig på avstånd från händelserna i Tyskland och de insåg inte i hur hög grad den borgerliga nationella rörelsen hade koopterats av den preussiska staten. Men på andra ställen, som i Italien, där det fortfarande fanns svaga absolutistiska regimer som inte hade borgerligt stöd var en revolutionärt-demokratisk nationalism av 1848 års modell fortfarande möjlig. Marx och Engels hade visserligen inte stora möjligheter att påverka händelserna i Italien vid denna tid, men det skulle ha varit mer konsekvent av dem om de stött Mazzini och Garibaldi trots deras begränsningar och den bombastiska retorik Marx med all rätt avskydde.⁶¹

De sista journalistiska arbetena Marx skrev, främst för *Die Presse* i Wien, handlar om inbördeskriget i Förenta staterna. Marx' ställningstagande i det amerikanska inbördeskriget är anmärkningsvärt på grund av hans ovillkorliga stöd åt Nordstaterna. Marx såg kriget som 'ingenting annat än en kamp mellan två samhällssystem: slavsystemet och systemet med fri arbetskraft. Kampen har utbrutit därför att de två systemen inte längre kan samexistera i fred på den nordamerikanska kontinenten. Den kan bara sluta med att ett av systemen segrar'.⁶²

Marx' analys av konflikten — så långt han nu för den — är korrekt, och hans stöd för nordsidan i allt väsentligt berättigat från arbetarklassens ståndpunkt. Ändå var det hela inte så enkelt som Marx skildrade det. Med det man vet idag är det omöjligt att förneka både att motståndet från småbrukarna i Södern hade en folklig karaktär och att Nordstaterna hade imperialistiska syftemål med kriget vars oundvikliga biprodukt var ödeläggelse och utsugning av Sydstaterna. Dessutom var Marx högst mottaglig för Lincolns demagogi, och trots att Lincoln helt enkelt tvingades av krigets logik att förklara slaveriet upphävt hänvisar Marx till honom som 'en rätlinjig arbetarklassens son'.⁶³

Marx' entusiasm för Lincoln och för nordsidans sak var överdriven, och vilade på en otillräcklig kännedom om den amerikanska samhällsformationens karaktär och om den federala staten. Det är lätt att förstå att Marx på 1860-talet föredrog den förverkligade borgerliga demokratin i USA framför de byråkratiska staterna på den europeiska kontinenten, och även framför det aristokratiska England. I en situation där de härskande klasserna i England var helt enade i sitt stöd åt Söderns slavägare, och där det var nödvändigt att kämpa för att hindra de engelska arbetarna att anamma den härskande klassens ideologi, är det förklarligt att Marx sträckte sig litet för långt åt andra hållet. Men den amerikanska kapitalismens populistiska retorik skymde en verklighet som var rovlysten och imperialistiskt också på 1860-talet, och kriget mot Sydstaterna var otvivelaktigt ett led i dess imperialistiska expansion.

Under 1850- och tidigare delen av 1860-talet konfronterades Marx med åtskilliga politiska fenomen av ett helt nytt slag, och han vidgade synfältet från ett europeiskt till globalt perspektiv. Han gjorde sig emellertid skyldig till flera felbedömningar. Han förstod inte det brittiska sociala och politiska systemets egenheter. Han förstod inte utvecklingen i Europa efter nederlaget för revolutionen 1848. Han överdrev det tsaristiska Rysslands negativa roll, liksom det positiva med Förenta Staterna. Den allvarligaste bristen var dock att han inte utvecklade en teori om

⁶¹ Ferdinand Lasalle, som snart kom att grunda den tyska socialdemokratiska rörelsen och som vid denna tid var i livlig brevväxling med Marx, hade en mera realistisk bedömning av förhållandena i Tyskland och vägrade att på något sätt understödja Österrike i dess försvar av tyskt territorium och tysk makt. Se även nästa kapitel.

⁶² MEW 15 s. 346.

⁶³ *Documents of the First International*, Lawrence and Wishart, 196465, vol, I. s. 51-54.

imperialismen.

Marx' analyser av klasstriderna i Frankrike är visserligen briljanta, och de övriga saker han skrev i landsflykt rymmer en del enskilda iakttagelser som är viktiga, men inget väsentligt bidrag till utvecklingen av den politiska teorin. I sista hand måste svagheterna i Marx' politiska skrifter från 1852 till 1863 återföras på att han var avstängd från politisk aktivitet, vilket i sin tur berodde på frånvaron av öppen klasskamp. I och med att arbetarrörelsen fick nytt liv på 1860- och 70-talet skulle också Marx' politiska teori göra nya landvinningar. Om det inte varit så att Marx varit tvungen att ägna sig åt journalistiskt arbete för sitt uppehälle skulle han i själva verket ha skrivit ytterst lite om politik under den här tiden eftersom hans skapande energi var inriktad på något helt annat: att utveckla sin teori om den historiska materialismen och kritiken av den borgerliga ekonomin. *Grundrisse* skrevs 1857-58, *Bidrag till kritiken av den politiska ekonomin gavs ut 1859, och år 1861 började Marx arbeta på Kapitalet. Det var här han gjorde sina verkligt betydelsefulla insatser under reaktionens år.*

Risorgimento i Italien, som Marx visade så lite intresse för, innebar i själva verket att den demokratiska rörelsen och arbetarrörelsen började leva upp igen. Denna tendens stärktes av upproret i Polen 1863, vilket också ledde till att Marx för första gången på länge gjorde ett politiskt utspel, i form av en 'Proklamation' som han utarbetade för Tyska arbetarnas bildningsförbund.⁶⁴ I och med det förändrade politiska klimatet återvände Marx till organiserad politisk verksamhet 1864. Marx' exil var till ända — inte på så sätt att han återvände till Tyskland, utan med skapandet av ett nytt centrum i England för den proletära rörelsen: *the International Working Men's Association*

⁶⁴ Marx syn på den polska frågan diskuterades i förra kapitlet och återkommer också i nästa.

Kapitel III: Den första Internationalen och tiden därefter

Det Internationella Arbetarförbundet

Efter en tidrymd på tolv år återgick Marx till organiserat politiskt arbete då det Internationella arbetarförbundet grundades år 1864. Den allmänna situationen under denna andra period av politisk verksamhet hade förändrats avsevärt sedan tiden kring 1848, och Marx ställdes inför helt nya teoretiska och taktiska politiska problem. *Kommunistiska manifestet*, där Marx formulerat den vetenskapliga kommunismens principer, hade gjort en grov överskattning av den proletära rörelsens dåtida utvecklingsnivå, och denna bristande överensstämmelse mellan program och verklighet ledde till de problem som berördes i kapitel I. Under denna period hade Marx först och främst varit tvungen att ta ställning till vilken taktik proletariatet borde använda under en borgerlig revolution, i en tid då industriarbetarklassen var en mycket liten del av befolkningen på den europeiska kontinenten och en ytterst ringa del av dessa arbetare var medvetna om den historiska uppgift de stod inför.

Vid 1860-talet hade emellertid den moderna industrin börjat göra betydande framsteg i hela Västeuropa. Industriarbetarklassen växte snabbt, och på många håll överskred den antalet förkapitalistiska hantverkare och daglönare. På 1840-talet hade den engelska chartismen varit den enda massrörelse med direkt anknytning till det moderna proletariatet, men under 1860-talet började sådana rörelser utvecklas i åtskilliga länder i Väst- och Centraleuropa, och i Förenta Staterna. Den vetenskapliga kommunismens teori kunde nu för första gången finna en betydande materiell bas. Men under det att Kommunistiska förbundet på 1840-talet, som en liten teoretisk förtrupp med små återverkningar på den historiska processen, utan svårighet kunde vara mycket disciplinerade i sin praktik gällde det för de breda massrörelser som växte fram på 1860-talet att långsamt genomgå den svåra utvecklingen till teoretisk medvetenhet, och det i en situation där var och en av dem utgick från ideologier som speglade deras olika nationella erfarenheter av ekonomisk och politisk kamp. I arbetet med dessa rörelser kände Marx sig manad att tillämpa den taktik han lagt fram i Manifestet: att inifrån den outvecklade proletära rörelsen utpeka dess egna internationella och långsiktiga intressen och att försöka leda den steg för steg fram till den vetenskapliga kommunismens ståndpunkter.

Initiativet att grunda Internationalen togs gemensamt av företrädare för den engelska och den tyska arbetarklassen. Tillskyndare på den engelska sidan var fackföreningsledare som var inblandade i *London Trade Council* som grundades år 1860. Dessa fackföreningsmän var på intet sätt revolutionära eller ens socialister, och de representerade inte den breda massan av den engelska arbetarklassen utan den yrkeskunniga och jämförelsevis privilegierade 'arbetaristokratin' som omfattade tio till femton procent av de engelska arbetarna. Deras främsta politiska mål var att åstadkomma rösträtt, och i de flesta frågor var de benägna att följa de borgerliga radikalerna. Men som arbetare hade de egna specifika intressen av internationell räckvidd, i synnerhet att förhindra importen av utländska strejkbrytare — något som var en ganska vanlig åtgärd kring mitten av artonhundratalet. Och när en serie strejker bland byggnadsarbetarnas föreningar för kravet på nio timmars arbetsdag markerat kampviljan hos arbetarklassen blev *London Trades Council* medvetet om sin styrka och började ägna sig också åt politisk agitation och fyllde på så sätt ut det politiska tomrum som skapats av chartismens sammanbrott 1858.

Det var tre händelser på den internationella arenan som bidrog till att den politiska medvetenheten hos den engelska arbetarklassen under 1860-talets början och som beredde väg för bildandet av den första Internationalen. *Risorgimento* i Italien omfattades säkert med sympati

av radikalerna i den lägre medelklassen, men de politiserade arbetarna följde den med långt större intresse. När den landsförvisade Garibaldi kom till England år 1864 hyllades han av Londons arbetares Garibaldi-kommitté, och när den brittiska regeringen tvingade honom att lämna landet efter en kort tid ledde en arbetardemonstration i London till sammanstötningar med polisen. En mer väsentlig politisk fråga var det amerikanska inbördeskriget som direkt berörde en stor andel av den engelska arbetarklassen genom den bomullsbrist som uppstod. Till en början stödde arbetarklassens båda största tidningar, *Reynolds'* och *Beehive*, de borgerliga partiernas ställningstagande för sydsidan, men efter många kontroverser ledde till slut Lincolns avskaffande av slaveriet i januari 1863 till att arbetaropinionen svängde. Man bortsåg från de kortsiktiga ekonomiska hänsynstagandena, och en serie av massmöten till stöd för Nordstaterna bidrog till att avskräcka den brittiska regeringen från att intervensera på Sydstaternas sida. Det polska upproret år 1863, slutligen, framhävde ånyo den gamla provostenen demokratisk solidaritet. De nu allt mer självmedvetna arbetarna organiserade sina egna demonstrationer till stöd för Polen och en delegation av fackföreningsrepresentanter uppvaktade Palmerstone för att kräva att England skulle ingripa mot Ryssland.

Aktionerna som gällde Italien, Amerika och Polen leddes alla av *London Trade Council*, och med Odger, Cremer och Howell som främsta namn. Dessa skulle alla komma att spela en framträdande roll inom Internationalen.¹ Samtidigt fick rösträttsrörelsen vind i seglen när *Trade Union Manhood Suffrage Association* bildades i november 1862, och genom en organiserad serie massmöten under 1863. Även om dessa kampanjer saknade chartisternas revolutionära tongångar och genomfördes i samarbete med de borgerliga radikalerna innebar de en definitiv politisk framstöt.

Solidaritetskampanjen för Polen skapade den länk mellan engelska och franska arbetare som ledde till att Internationalen grundades. Under det förtryck som rådde under den bonapartistiska regimen tog det tid för den franska arbetarrörelsen att hämta sig efter 1848 års nederlag. Blanqui hade släppts ut ur fängelset 1859, men gick snart därefter i landsflykt i Belgien. Visserligen fanns det en liten grupp av anhängare till honom kvar i Frankrike, men de var tvungna att arbeta underjordiskt och hade knappast något stöd inom den växande industriarbetarklassen. Men trots att det vid denna tid inte fanns någon förenings- eller församlingsrätt, och ingen pressfrihet, tillät Ludvig Napoleon kooperativa föreningar och försäkringskassor som säkerhetsventiler för arbetarklassens missnöje, och under dessa omständigheter fanns det en god jordmån för Proudhons idéer om att förändra samhället genom 'mutualism'.² År 1862 gav Napoleon en delegation parisiska arbetare bidrag för att resa till den internationella utställningen i London, och trots de något komprometterande omständigheterna blev för första gången kontakt etablerad mellan de proudhonistiska ledarna Tolain och Fribourg³ och den engelska arbetarrörelsen. Under året som följde hade Bonaparte lanserat 'det liberala imperiet' som sin politik för att försöka avvärja hotet om revolution genom att tillåta en konstitutionell opposition. I det förändrade politiska klimatet hade arbetarna för första gången egna kandidater i valet till legislaturen, och i februari 1864, när strejker legaliserades, gav proudhonisterna ut 'De sextios manifest' som tog upp konflikten mellan arbete och kapital. I juli 1863 reste Toulin och fyra andra deltagare åter till London, denna gång

¹ George Odger var skomakare, en av grundarna av *London Trade Council* och dess sekreterare mellan 1862 och 1872. Han var medlem av Internationalens generalråd från dess grundande till 1871 och dess ordförande till 1867, då ämbetet upphörde. William Cremer, snickare, var medlem av Internationalens generalråd och dess generalsekreterare från 1864 och 1866. Han blev senare parlamentsledamot (liberal). Georg Howell, murare, var London Trade Councils sekreterare 1861 till 1862 och medlem av Internationalens generalråd från 1864 till 1869.

² Om Pierre-Joseph Proudhon och hans idéer se kap. 1.

³ Henri Tolain, gravör, blev Internationalens Paris-sektions ledande man. Under Pariskommunen satt han emellertid i nationalförsamlingen i Versailles och uteslöts ur Internationalen. E Fribourg, som också var gravör, var en av hans nära medarbetare.

för att tala vid ett möte som arrangerats av London Trades Council till stöd för Polen. Vid detta möte tog Odger tillfället i akt att föra fram frågan om importen av lägre betalda arbetare från kontinenten till England i samband med strejker och föreslog 'fortlöpande och systematisk kontakt mellan industriarbetarna i alla länder' som en lösning på detta problem.⁴ Från och med nu blev en sådan kontakt etablerad åtminstone mellan engelska och franska arbetare, och den 28 september 1864 hölls ytterligare ett engelsk-franskt möte på St Martin's Hall där man kom överens om att bilda en internationell sammanslutning.

Bildandet av Internationalen inträffade under ett övergångsskede i Marx' liv. År 1862 fick Marx ett arv och kunde för första gången sedan han anlänt till England hålla familjen med en anständig levnadsstandard, och han behövde inte längre åta sig journalistiskt arbete. Större delen av åren 1861-63 hade Marx ägnat åt det enorma manuskript på en och en halv miljon ord som skulle bilda stommen till de fyra volymerna av *Kapitalet* (dvs. inklusive *Teorier om mervärdet*). Under denna period var Marx ofta sjuk och höll sig nästan totalt isolerad. Från början av 1863 och fram till bildandet av Internationalen publicerade han ingenting, och endast nio brev av hans hand har återfunnits, förutom de han skrev till Engels. När Internationalen grundades i september 1864 var Marx's hälsa fortfarande bräcklig, men hans ekonomiska villkor och de framsteg han gjort i sitt teoretiska arbete gjorde att han än en gång engagerade sig i organisatoriskt arbete, särskilt som de omständigheter under vilka Internationalen bildats föreföll honom gynnsamma. Marx var på det klara med att reaktionens långa natt var över och ett nytt uppsving i arbetarklassens kamp äntligen börjat. Efter det konstituerande mötet skrev han till Engels att han frångått sin vanliga hållning och engagerat sig i den nya organisationen eftersom han 'visste att den här gången var verkliga "krafter" i rörelse både på Londons och Paris' håll'.⁵

Internationalen grundades utan Marx, men den kunde inte ha hållits samman utan hans ledarskap. För det första befann sig arbetarrörelserna i Europa på sinsemellan mycket olika nivåer av ideologisk utveckling. Generalrådet i London som å ena sidan bestod av engelska fackföreningsmän, å andra sidan av emigranter från kontinenten, behövde dessutom Marx' sammanhållande perspektiv för att kunna tala i det internationella proletariats sak. De franska representanterna som valdes vid St Martin's Hall-mötet, t ex, var republikanska demokrater, och italienarna anhängare av Mazzini, och båda dessa grupper var aktiva motståndare till en oberoende arbetarrörelse. Marx lyckades genom skickliga manövrer tvinga dessa uttalat antisocialistiska tendenser att ge vika, men han var medveten om att han, för att kunna bygga upp en enad internationell organisation och för att kunna behålla sin egen position, skulle vara tvungen att gå utomordentligt varligt fram. De engelska fackföreningsmännen var visserligen politiserade men likgiltiga för socialismen och fientliga mot revolutionen, och de franska proudhonisterna som förespråkade en sorts socialism var fiender inte bara till revolution utan till allt som hade med politik att göra. Dessutom var proudhonisterna, med sin motvilja mot de republikanska demokraternas revolutionsromantiska retorik, motståndare till att ha intellektuella med i en arbetarorganisation. Som Marx skrev till Engels: 'Det kommer att ta tid innan den nyväckta rörelsen accepterar det gamla frimodiga sättet att uttrycka sig. Det kommer att bli nödvändigt att vara *fortiter in re, suaviter in modo*'.⁶

Det var i linje med denna taktik som Marx för Generalrådets räkning formulerade invigningsadressen och ett antal provisoriska stadgar. Dessa var utformade speciellt för att presentera åtminstone delar av den vetenskapliga kommunismens idéer på ett sätt som var acceptabelt för de

⁴ H. J. Collins och C. Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement*, Macmillan, 1965, s. 24.

⁵ Marx till Engels, 4 november 1864, MEW 31 s. 13.

⁶ "Stark i sak, mildt i sätt".

pragmatiska engelska fackföreningsmännen. Marx hoppades också att få med sig proudhonisterna i de franskspråkiga länderna och de tyska lassalleanerna.⁷ Privat beskrev Marx invigningsadressen som 'en sorts krönika över de arbetande klassernas äventyr sedan 1845'⁸, och som utgångspunkt tog Marx den okontroversiella tesen om den ständigt ökande klyftan mellan de rikedomar som producerades av den moderna industrin och arbetarklassens fattigdom som utmärkt de två föregående två decennierna, och 'solidariteten i nederlaget' som förenade den engelska och de kontinentala arbetarklasserna efter motgångarna 1848.

Vid sidan av Manifestets deklamatoriska språk förefaller de programmatiska formuleringarna i invigningsadressen ganska tama — de väsentliga teserna inom den marxistiska kommunismen antyds visserligen, men de är inlindade i en oklar och försiktig terminologi. Efter att ha hänvisat till tiotimmarslagen som gick igenom 1846 som 'segern för en princip. . . första gången den borgerliga politiska ekonomin i allas åsyn fick ge vika för arbetarklassens politiska ekonomi', samt till producenterna kooperativa rörelse som 'en än större seger'⁹, efter detta övergår Marx till att hävda att kapitalismen aldrig kan förvandlas med enbart ekonomiska medel. 'Nationella åtgärder' är nödvändiga för att utveckla samarbetet inom arbetarklassen på nationell skala, 'och ändå kommer alltid jordägarna och kapitalägarna att utnyttja sina politiska privilegier till att försvara och bevara sina ekonomiska monopol. . . Att erövra den politiska makten har därför blivit de arbetande klassernas främsta plikt.'¹⁰ Att Marx framhävde betydelsen av att erövra den politiska makten kan i efterhand tyckas avgörande, men i det här sammanhanget var det allt annat än entydigt, och majoriteten av Internationalens engelska anhängare tolkade det utan tvivel bara som att genomdriva allmän rösträtt. Visserligen hade Marx, på den chartistiska rörelsens tid, skrivit att 'allmän rösträtt är liktydigt med politisk makt för arbetarklassen i England',¹¹ men han betraktade sannerligen inte den andra reformbillen från 1867 som 'liktydig med politisk makt', särskilt inte under de förhållanden under vilka den tillkom. Marx var emellertid övertygad om att när arbetarklassen engagerade sig i politisk verksamhet skulle detta med nödvändighet leda den in på vägen mot den kommunistiska revolutionen, och han gjorde helt rätt i att uppfatta det som ett betydande framsteg att de arbetande klasserna i Europa samlades i en gemensam politisk organisation. Marx avslutade adressen med att understryka vikten av 'det heroiska motstånd' den engelska arbetarklassen uppvisat mot regeringens planer på krig mot Nordstaterna i Amerika. Han framhöll också att den ligkiltighet Europas överklasser visat inför krossandet av upproret i Polen hade 'lärt de arbetande klasserna att det var deras plikt att själva bemästra den internationella politikens mysterier'.¹²

Som Marx hade förutsett fick adressen särskilt starkt gehör hos det engelska fackföreningsfolket. De var stolta över det internationella anseende de byggt upp under de närmast föregående åren, de hade återupptagit kampen för rösträtt, och de förväntade sig att Internationalen skulle tillhandahålla de materiella fördelar som kan komma av internationellt samarbete. Med adressen hade Marx visat sig stödja de engelska arbetarna, och denna kombination skulle förbli Internationalens politiska centrum fram till splittringen 1871-72.

Sedan Generalrådet accepterat adressen och de provisoriska stadgarna började Marx arbeta på att bygga upp Internationalens organisation. Med hjälp av Generalrådets auktoritet lyckades han få några av Kommunistiska förbundets tidigare medlemmar och ett par andra landsflyktiga under

⁷ Om Lassalle och den rörelse han grundade se avsnittet om den tyska socialdemokratin i detta kapitel.

⁸ Marx till Engels den 4 november 1864. MEW 31 s. 15.

⁹ Den Internationella arbetarassociationens invigningsadress MEW 16 s. 11.

¹⁰ MEW 16 s. 12.

¹¹ *New York Daily Tribune* den 25 augusti 1852.

¹² Invigningsadressen MEW 16 s. 13.

sitt eget inflytande. En särskilt värdefull insats under Internationalens första år gjordes av Eccarius,¹³ en tysk landsflykting och före detta medlem av Förbundet som hade inlemmats i den engelska fackföreningsrörelsen. Två andra av Marx' anhängare, Jung och Dupont,¹⁴ blev kontaktmän för Schweiz och Frankrike, medan Marx själv fungerade som kontaktsman för Tyskland. Ett av Marx' första initiativ i Generalrådet var att formulera 'Adressen till president Lincoln'¹⁵ som gratulerade Lincoln till hans återval och som gav Internationalen en första våg av publicitet när ett hjärtligt svar som översändes genom USA:s beskickning publicerades i *The Times*. Marx fortsatte att understryka betydelsen av solidaritet med Polen, och började bedriva visst grundläggande skolningsarbete bland Generalrådets medlemmar, i synnerhet då genom att våren 1865 producera 'Lön, pris och profit'¹⁶ där han för första gången lade fram teorin om mervärdet.

Den ideologiska kamp som dominerade Internationalens första fyra år stod mellan Marx' och Proudhons idéer. Den för Proudhon karakteristiska doktrinen om 'mutualism' gick ut på att kapitalismen skulle omvandlas med hjälp av producentkooperativer som skulle finansieras av en 'folkets bank'. Proudhonisterna förkastade strejken såsom varande ett 'våldsamt' ingrepp i ekonomin, och de förkastade *a fortiori* all politisk kamp. Trots proudhonismens proletära klassbas hade Marx redan 1847 beskrivit den som en småborgerlig ideologisk riktning.¹⁷ Under 1860-talet fortsatte proudhonismen att vara uttryck för ett proletariat som bevarat hantverkstidens medvetande — inte minst i uppfattningen att kvinnans 'rätta' plats var i hemmet.¹⁸

Den första omgången i denna strid förbereddes vid Internationalens London-konferens i september 1865 och utkämpades på Internationalens första kongress som hölls i Genève ett år senare. Inför Genève-kongressen skrev Marx en serie instruktioner för Generalrådets delegater på grundval av de förberedande diskussioner som hållits. Detta dokument motsvarar ett konkret handlingsprogram för Internationalen. Det understryker betydelsen av kampen för att tvinga den existerande borgerliga staten att gå med på reformer, i synnerhet inom arbetslagstiftningen (åttatimmarsdagen m m), samt fackföreningarnas roll i denna kamp. Gentemot proudhonisterna hävdade Marx att arbetarklassen kunde genomdriva värdefulla reformer innan den åstadkom socialismen, och att det för tillfället inte fanns andra metoder att uppnå dessa än genom 'allmänna lagar, med statsmakten bakom sig'. Marx underströk att 'Genom att driva igenom sådana lagar stärker inte arbetarklassens regeringens makt. De omvandlar i stället denna makt, som nu

¹³ Johann Georg Eccarius, skrättare och författare, var vid denna tid en av Marx främsta anhängare men avföll vid slutet av 1860-talet till sina engelska kollegors reformism.

¹⁴ Herman Jung var schweizisk urmakare, Eugène Dupont fransk musikinstrumentmakare och båda var politiska flyktingar.

¹⁵ Ingår i Marx och Engels, *The Civil War in the United States*, International Publishers, New York 1961 s. 279-81. Om Marx inställning till Lincoln se kap. II.

¹⁶ MEW 16 s. 101-152.

¹⁷ I *Filosofins elände*. Efter Proudhons död skrev Marx en kortare kritik av hans idéer i ett brev till Schweitzer den 24 januari 1865.

¹⁸ Internationalen, som byggde på en allians mellan den exklusivt manliga "arbetararistokratin" i England och de aktivt anti-feministiska proudhonisterna i de fransktalande länderna, var i huvudsak "manlig" i sitt förhållningssätt, vilket själva namnet antyder. Men den stod inte oemotsagd. Under kommunen bildades en kvinnosektion i Paris i april 1871. I augusti 1871 bildade Victoria Woodhull och Tennessee Claflin en sektion av Internationalen i New York med ett uttalat feministiskt program. Marx svarade på utvecklingen i Frankrike genom att framlägga en resolution vid konferensen i London 1871 som rekommenderade bildandet av avdelningar för arbetarkvinnor, vilka inte skulle "blandas ihop med existensen eller bildandet av avdelningar bestående av båda könen." (IWMA IV s. 442). Han ville emellertid inte ha något att göra med de amerikanska feministerna och anmärkte att Victoria Woodhull var en "bankirkvinna, lösaktig och i största allmänhet en humbug." (IWMA V s. 323). Marx allmänna inställning till 1800-talets kvinnorörelse är svår att fastställa då den bara visar sig i sidoanmärkingar av detta slag. Victoria Woodhulls avdelning hade otvivelaktigt en klar medelklasskaraktär.

utnyttjas mot dem, till en kraft i dess egen tjänst.¹⁹ Historien skulle visserligen ge Marx rätt i att arbetarklassen kunde driva den kapitalistiska staten till eftergifter, men dessa formuleringar kan, om man ser dem isolerade, lätt låna sig till en reformistisk tolkning. Marx klargjorde inte i vilken utsträckning arbetarklassen kunde förvandla den existerande regeringsmakten till sitt eget redskap, och vilka gränserna för en sådan förändring var. De revisionistiska socialdemokraterna skulle senare utnyttja texter som denna för att rättfärdiga ståndpunkten att arbetarklassen kunde ta över den existerande statsapparaten och använda den för sina egna syften. Som vi skall se förkastade Marx denna möjlighet i sina två viktigaste politiska texter under den senare delen av denna period, nämligen 'Inbördeskriget i Frankrike' och 'Kritiken av Gotha-programmet'. Under Internationalens första år var Marx emellertid tvungen att operera 'suaviter in modo; och detta förhållande måste tas i beaktande när man tolkar de dokument han skrev för Internationalen.

I sin 'Instruktion till delegaterna' framhöll Marx att fackföreningarna var berättigade och nödvändiga, samtidigt som han, med de engelska medlemmarna i åtanke, betonade att de nuvarande fackföreningarna 'ännu inte helt blivit klara över sin makt att motarbeta själva löneslaveriet som system', och 'nu måste lära sig att medvetet handla som arbetarklassens organiserande centra med dess *totala frigörelse* som ledstjärna'. 'De måste hjälpa varje social och politisk rörelse som arbetar i den riktningen.'²⁰ Marx visste mycket väl att de engelska trade-unionisterna under denna tid bara representerade en minoritet av de jämförelsevis privilegierade yrkeskunniga arbetare, och han underströk särskilt att de måste lära sig att 'betrakta sig själva och handla som hela arbetarklassens förkämpar och representanter', att 'värva de icke-organiserade arbetarna till sina led' och att 'övertyga världen som helhet om att deras ansträngningar var allt annat än inskränkta och själviska utan syftade till att befria de förtrampade massorna'.²¹ Marx förväntningar på de engelska 'nya mönsterfackföreningarna' skulle emellertid komma på skam. De var vid den här tiden de enda massorganisationer arbetarklassen hade i England, och följaktligen de enda företrädare för arbetarklassen Marx kunde hålla kontakt med, men den privilegierade arbetararistokratin i den borgerliga staten skulle komma fackföreningarna att lägga sig mycket nära det liberala partiet när väl rösträttsreformen 1867 genomförts.

Mars' kamp mot proudhonismen överfördes från Genève-kongressen 1866 till kongressen i Lausanne 1867 och kongressen i Bryssel 1868. I Genève kunde Marx med stöd av de engelska trade-unionisterna, de tyska socialdemokraterna och sina personliga anhängare bland de landsförvisade i London få igenom de flesta av sina resolutioner, med några smärre eftergifter åt proudhonisterna. I Lausanne däremot, där bara ett fåtal engelska delegater deltog, var proudhonisterna i majoritet och kunde lätt behärska kongressen. Men, kongressen i Bryssel år 1868, som var den dittills största och mest representativa av Internationalens sammankomster, blev en avgörande seger för Marx. Visserligen gjordes fortfarande en läpparnas bekännelse åt 'mutualismen', men de kapitalistiska tendenserna i de pågående kooperativa experimenten framhövdes, och kongressen uttalade sig för första gången till förmån för att jorden skulle ägas av det allmänna, och innefattade häri gruvor, järnvägar, skogar, kanaler, vägar och telegrafer. Denna resolution antogs med en betydande majoritet, men med tanke på dess betydelse bordlades ämnet för ytterligare diskussion till följande år. Internationalen hade sålunda utvecklats snabbt och var nu något helt annat än bara en defensiv organisation för arbetarnas försvar.

Under senare delen av 1860-talet utökade Internationalen gradvis sin organisation. Den antog en struktur bestående av sektioner som stod i förbindelse med Generalrådet antingen direkt eller via

¹⁹ "Instructions for Delegates to the Geneva Congress" i Marx, *The First International and after*, Penguin 1974 s. 89.

²⁰ a.a. s. 91-92.

²¹ a.a. s. 92.

ett nationellt federalt råd. Själva Generalrådet fyllde funktionen av federalt råd för England. Vid sidan av individuellt medlemskap kunde fackföreningar och andra arbetarföreningar som omfattade Internationalens målsättning ansluta sig. Inte ens när Internationalen var som störst tycks de individuellt anslutna medlemmarna ha uppgått till fler än ett par tusen, men de kollektivt anslutna i England, där detta var vanligast, var över 50 000. Internationalen fick emellertid ett inflytande som vida översteg dess formella storlek. Detta skedde huvudsakligen genom det stöd den kunde tillhandahålla för strejker i olika länder, dels finansiellt, dels — vilket var vanligare — genom att förhindra import av utländska strejkbrytare och genom att verka för internationell solidaritet. År 1866 uppmanade fackföreningarnas konferens i Sheffield, en förelöpare till TUC, sina medlemsföreningar att stödja Internationalen, och Generalrådet fick ständigt flera anslutna förbund. Det är emellertid värt att lägga märke till att i England tillskotten till Internationalen nästan uteslutande kom från föreningar i traditionella småindustrier och inom byggnadsbranchen, och knappast alls från fackföreningar inom gruv- stål- eller annan tung industri, där den utländska konkurrensen under denna tid var minimal.

På kontinenten gick det till en början långsammare för Internationalen att vinna mark, men från och med 1867, då den ekonomiska nedgången följdes av en våg av strejker över större delen av Västeuropa, stärktes snabbt dess positioner. I Frankrike, Schweiz och Belgien gjorde Internationalen framgångsrika insatser i lokala strejker, vilket ledde till att starka sektioner byggdes upp. Dessa strejker innebar också ett allvarligt bakslag för den proudhonistiska ideologin, vilket blev uppenbart på kongressen i Bryssel. Men, att Internationalens franska medlemmar deltog i framgångsrika strejker ledde till att de förföljdes av den bonapartistiska regimen, och det federala rådet i Paris drabbades hårt av tre rättegångar där de flesta av ledarna fängslades. Detta i sin tur ledde till att en grupp vänster-proudhonister fick större förståelse för behovet av politisk aktivitet; denna grupp kom, under ledning av Varlin,²² att spela en viktig roll under Pariskommunen 1871.

Den tyska socialdemokratin

En av Internationalens viktigaste svagheter var det relativa kallsinne den mötte i Tyskland. Trots att Tyskland under 1860-talet hade en politisk arbetarrörelse med fler och kanske ideologiskt mer utvecklade medlemmar än på andra ställen var Marx' inflytande över den tyska socialdemokratin fortfarande svagt, även om denna rörelse senare skulle framställa sig som urtypen för ett marxistiskt arbetarparti. Den tyska socialdemokratin växte fram i ett politiskt läge som dominerades av kampen mellan Preussen och Österrike om tysk hegemoni, och den var till en början starkt präglad av sitt preussiska ursprung. Efter nederlaget för revolutionen 1848 vidtog en tid av kraftig politisk reaktion fram till 1859 då prins Wilhelm (senare Wilhelm I) inledde 'den nya eran'. Oppositionell verksamhet godtogs åter, och år 1861 bildade den liberala bourgeoisin Progressiva partiet som krävde en parlamentarisk regering — men inte allmän rösträtt. Det tog tid för den tyska arbetarklassen att utveckla något politiskt medvetande efter perioden av förtryck, och de första arbetarorganisationerna var bara en den liberala bourgeoisins svans. Den tyska politiken blev emellertid polariserad i oktober 1862 när den preussiska lantdagen förvägrade Bismarck — den nyutnämnde kanslern — de krediter han begärt för militära ändamål. Bismarck meddelade då sin avsikt att ena Tyskland med 'blod och järn', och under de fyra följande åren utkrävde han skatter utan lagligen antagen budget.

Det var mot denna bakgrund som Ferdinand Lassalle bedrev sin agitation. Lassalle hade deltagit i revolutionen 1848 men eftersom han var mindre komprometterad än de flesta kunde han stanna i

²² Eugène Varlin - bokbindare och ledare för vänster-proudhonisterna - som spelade en viktig roll i uppbygget av kommunens försvar, tillfångatogs och sköts av Versaillesarmén.

Tyskland under 1850-talet och var den som Marx och Engels hade de tätaste kontakterna med där. Lassalle sade sig stå bakom Kommunistiska Manifestet, men hade också en personlig ärelystnad och vissa opportunistiska drag som gjorde att han såg sig själv som arbetarklassens hjältemodiga räddare. Under den internationella krisen 1859 hade Lassalle emellertid visat att han tidigare än Marx och Engels förstått att styrkeförhållandena i Tyskland förändrats.²³ Han insåg att ett nytt försök till en demokratisk revolution liknande den 1848 inte längre var möjligt, och accepterade som en förutsättning för sitt handlande att Tyskland skulle enas med hjälp av preussiska vapen. I maj 1863 grundade Lassalle Allmänna tyska arbetarförbundet (ADAV) och ledde en serie massmöten som krävde allmän rösträtt och statsfinansierade 'kooperativa fabriker'. Lassalles historiska förtjänst, också enligt Marx, var att han fick den tyska arbetarklassen att åter vakna upp, och att han bildade det första socialistiska arbetarpartiet²⁴; under de förhållanden som rådde då och med Lassalle som ledare fick dock detta en högst säregen inriktning. Lassalle stod till och med hemligen i kontakt med Bismarck, och hoppades kunna mobilisera arbetarklassen till stöd för Bismarcks annekteringsplaner i utbyte mot allmän rösträtt och statsunderstödda kooperativer — Bismarck gick inte med på affären då han insåg att Lassalle inte kunde stå för sina anbud. En kort tid senare, i augusti 1864, blev Lassalle dödad i en duell.

Vad beträffar utvecklingen i Tyskland hade Marx av allt att döma fel när han menade att man kunde se den liberala bourgeoisin som en revolutionär kraft, och att arbetarklassen med framgång kunde verka pådrivande på denna i den konstitutionella kampen mot Bismarck. Däremot hade Marx otvivelaktigt rätt i sin övertygelse att arbetarklassens huvudfiende var den feodalistiska och absolutistiska staten, och att man inte, som Lassalle, fick fördunkla denna kärnfråga genom att uteslutande koncentrera sig på kapitalets utsugning av arbetarna. Att Lassalle underlät att kräva en indragning av lagarna mot sammankomster såg Marx som särskilt förödande; detta var inte något som bara följde av Lassalles felaktiga teori om 'den järnhårda lönelagen', utan ett utslag för hans ovilja att acceptera och uppmuntra direkta uttryck för arbetarklassens självverksamhet. Föreningsrätten var 'ett redskap för att bryta polisens och byråkratins välde, och att krossa *Gesindeordnung* och aristokratins välde på landsbygden'.²⁵

Marx angrep aldrig Lassalle offentligt när han verkade som agitator vilket var under den tid då Marx helt dragit sig tillbaka från praktisk politisk aktivitet. Men bara en månad efter Lassalles död förde Internationalen åter in Marx i det politiska livet. ADAV hamnade i en kris genom förlusten av sin karismatiska ledare, och Marx tog tillfället i akt och försökte neutralisera 'arbetardiktatorns' farliga kvarlåtenskap.²⁶ Som ett första steg lät sig Marx nomineras till ADAV:s styrelse i december 1864, men bara av propagandistiska skäl eftersom han inte hade för avsikt att återvända till Preussen. Detta drag misslyckades dock vilket visar att Marx var i det närmaste helt okänd för den nya generationen militanta tyska arbetare. Därefter försökte Marx få ADAV att ansluta sig till Internationalen, men inte heller detta lyckades eftersom partiet inte vågade trotsa den lag som förbjöd dylika internationella kontakter. Marx' sista försök att påverka ADAV var att anta ett erbjudande om att han och Engels skulle medverka i den lassalleanska tidskriften *Social-Demokrat*. Det enda villkoret var att tidskriften skulle hålla en kompromisslös linje gentemot den preussiska regeringen, och angripa den feodalt-absolutistiska regimen åtminstone lika hårt som den angrep bourgeoisin. Det dröjde dock inte länge förrän J.B. von Schweitzer, som nu ledde Lassalles parti, öppet uttryckte ADAV:s stöd för Bismarcks nationella politik i denna tidnings

²³ Se kap. II s. xx.

²⁴ Marx till Schweitzer den 13 oktober 1868. MEW 32 s. 568.

²⁵ Marx till Schweitzer den 13 februari 1865. MEW 31 s. 445. *Gesindeordnung* (tjänstefolkslagen) var den halvfeodala lag som var i kraft i Preussen öster om Elbe.

²⁶ Marx till Kugelman den 23 februari 1865.

spalter, varefter Marx och Engels offentligen avbröt varje förbindelse med den lassalleanska organisationen.²⁷

I februari 1865 fick Marx således tills vidare överge hoppet om att vinna ADAV för Internationalens sak, och under de tre år som följde var det bara genom kontakterna med Wilhelm Liebknecht och Johann Philipp Becker som Marx hade ett visst inflytande på den tyska arbetarrörelsen. Liebknecht som senare blev det tyska socialdemokratiska partiets ledare hade varit Marx' skyddsling i London under 1850-talet. När han återvände till Tyskland på 1860-talet arbetade han för Förenade tyska arbetarsällskapen. Denna sammanslutning bestod snarare av hantverkare än industriarbetare, var utformad som en löslig federation med ett uttalat icke-socialistiskt program och samarbetade med det småborgerliga Folkpartiet i Sydtyskland. Marx brevväxlade regelbundet med Liebknecht och försökte vägleda honom i hans arbete. Det kan inte förnekas att Liebknecht och hans kamrat August Bebel²⁸ gjorde en värdefull insats genom att föra delar av arbetarklassen utanför Preussen närmare Internationalen och år 1868 antog deras Union inledningen till Internationalens stadgar som sin egen principförklaring.²⁹ Inför det olösta problemet med Tysklands enande agerade emellertid Liebknecht i första hand som 'stortysk' och antipreussare och blott i andra hand som arbetsledare. Marx hade ofta anledning att förebrå honom hans okritiska hållning till den sydtyska småbourgeoisin och hans oförmåga att samtidigt angripa både de pro-preussiska och de pro-österrikiska borgerliga fraktionerna. Under hela denna period var det omöjligt för Internationalen att framträda offentligt som organisation i Tyskland, och J. Ph. Becker samordnade de tyskspråkiga sektionerna från Genève, där han gav ut *Die Vorbote* (Häroiden). Det var i synnerhet Beckers arbete som gjort Förenade tyska arbetarsällskapen berett att anta Internationalens program, och hans inflytande gav sig också till känna inom ADAV. Trots den vägledning han erhöll från Marx var Becker betydligt mer förvirrad i ideologiskt hänseende än Liebknecht — under 1868 anslöt han sig för en tid till Bakunin — och han kunde inte hoppas på att utöva ett effektivt ledarskap så länge han befann sig utanför Tyskland.

Under de kritiska år då Tyskland skulle enas hade Marx således inte något egentligt inflytande över den växande tyska arbetarrörelsen. När väl Preussens hegemoni efter Österrikes nederlag 1866 blivit ett *fait accompli* var ADAV inte längre låst av sitt ställningstagande i den nationella frågan och började fungera betydligt mer oberoende. När Liebknecht tillsammans med sina småborgerliga vänner i Folkpartiet vägrade att inse att Preussens seger var oåterkallelig etablerade Marx vänskapliga relationer med Schweitzer och intresserade sig särskilt för att råda honom när det gällde bildandet av fackföreningar.³⁰ År 1869 splittrades ADAV (varvid Schweitzer förblev med de ortodoxa lassalleanerna) och oppositionen inom ADAV slog sig ihop med Liebknecht och Bebels organisation för att bilda det Socialdemokratiska Arbetarpartiet (SDAP) på ett program som rymde marxistiska, lassalleanska och demokratiska idéer i en ganska förvirrad blandning. SDAP anslöt sig nu visserligen till Internationalen, men det upprätthöll vad Engels kallade 'ett rent platonskt förhållande'³¹ till den. SPAP visade sig således t o m före det fransk-preussiska kriget 1870 vara den nya, rent nationella typ av arbetarparti som skulle komma att känneteckna perioden mellan det fransk-preussiska kriget och första världskriget.

²⁷ MEW 16 s. 79.

²⁸ August Bebel, ursprungligen en handens arbetare, framträdde vid denna tidpunkt för första gången som arbetarledare. Senare blev han både den ledande taktikern i det tyska socialdemokratiska partiet och socialistisk teoretiker. Hans främsta verk är *Kvinnan och socialismen*, sv. nyutg, 1972.

²⁹ Dvs. stadgans sex första paragrafer.

³⁰ Marx till Schweitzer den 13 oktober 1868, MEW 32 s. 568.

³¹ Engels till Cuno den 7-8 maj 1872, MEW 33 s. 461.

England och Irland

Sedan Marx misslyckats med att få inflytande över den tyska arbetarrörelsen övergick han till att främst ägna sig åt England. I Generalrådet var det ett ansevärt antal inflytelserika fackföreningsmän som tog intryck av honom, och under årens lopp initierade han en lång serie diskussioner som gällde teorin om mervärdet, fackföreningarnas roll, den polska frågan, rösträttsreformer, nationalisering av jord, Kooperationer o s v. Sin ursprungliga optimism till trots lyckades Marx inte göra några verkliga framsteg när det gällde att vinna de engelska arbetarledarna för den vetenskapliga kommunismens idéer. Det första bakslaget kom med den linje *Reform League* gick in för. Denna organisation bildades våren 1865 av samma fackföreningsmän som arbetade med Internationalen, och den verkade för principen om en man — en röst, till skillnad från radikalerna som verkade för en röst per hushåll. Marx var ytterst entusiastisk och skrev den 1 maj 1865 till Engels: 'Internationalens stora framgång är detta: *Reform League* är vårt verk. . . . Vi har trotsat alla medelklassens försök att vilseleda arbetarklassen.'³²

Sommaren 1866 ledde *Reform League* militanta demonstrationer på Trafalgar Square och i Hyde Park, och den 6 maj 1867 höll de ett möte i Hyde Park som med sina 150 000 deltagare var den största arbetarmanifestationen i England sedan 1848 och som slutade i upplopp. 1860-talets brittiska arbetare hade förvisso inte helt förlorat den revolutionära potential de visat på 1840-talet. *Reform League* var emellertid aldrig den oberoende arbetarklassorganisation som Marx till en början trodde. Den finansierades av samma källor som medelklassens *Reform Union* (dvs. framsynta industrikapitalister) och den modifierade kravet på enskild rösträtt med frasen '*registered and residential*' (registrerad och bofast), och uteslöt därmed medvetet den stora 'farliga gruppen' som hade tillfälliga arbeten eller var arbetslösa. I maj 1867 hade ledarna för *Reform League* redan accepterat en röst per hushåll som en temporär kompromiss, och arbetade tillsammans med Walpole, inrikesministern, för att hålla tillbaka 6 maj-demonstrationen. Upploppet i Hyde Park ledde inte desto mindre till att Walpole avgick, och tvingade Disraeli att som en eftergift infoga '*the lodger clause*' (kravet på fast bostad) i sin reformbill. Medlemmarna i *Reform League* räknades nu i sexsiffriga tal. Men Howell Cremer och Applegarth³³ hade bokstavligen 'haft utförsäljning' till bourgeoisin³⁴, och efter det att 1867 års reformlag gått igenom arbetade de hemligen och med framgång — mot mutor från inrikesdepartementet — för att värva arbetarklassen för till det liberala partiet i valet 1868. Under denna tid var t ex Applegarth fortfarande aktivt verksam i Generalrådet, och betraktades av Marx som en lovande arbetarledare. Denna motsägelse belyser de faktum att de engelska trade-unionisterna använde Internationalen främst som en provisorisk internationell byrå till det nybildade T U C. De var redan helt inne på den reformistiska vägen, och således a priori oemottagliga för Marx' ideologiska inflytande. Från och med de 'feniska upproren'³⁵ år 1867 intresserade sig Marx och Engels allt mer för den irländska frågan som blev mer och mer betydelsefull inom den engelska politiken. Internationalens Generalråd diskuterade Irland vid ett flertal tillfällen under 1860-talets senare år, och Marx' inställning är av speciellt intresse idag. I november 1867 när Marx tog initiativet till en diskussion om Irland i Generalrådet förklarade han sin uppfattning för Engels så här: upp-

³² MEW 31 s. 110.

³³ Robert Applegarth, möbelsnickare, var medlem av London Trade Council och av Internationalens generalråd först 1865, därefter 1868-72).

³⁴ Marx skapade oro genom att i dessa termer fördöma de reformistiska fackföreningsledarna på Haagkongressen 1872. (Se H. Gerth (red), *The First International*, University of Wisconsin Press, Madison, 1958, s. 186.) Sanningen i detta påstående visas övertygande av Rodney Harrison i *Before the Socialists*, Routledge 1965, kap. IV.

³⁵ Fenianerna eller irländska republikanska brödraskapet var en konspiratorisk organisation med en föga uttalad ideologi men reflekterade de irländska böndernas nationella och småborgerliga aspirationer. De försökte genomföra ett väpnat uppror mot britterna i februari-mars 1867.

hävandet av spannmålslagarna (1846) var inledningen till ett nytt stadium av det engelska herraväldet och det kännetecknades av att Irland, från att ha haft monopol på att förse England med spannmål förvandlades till leverantör av ull och kött. 'Englands enda syfte med att behärska Irland' var nu att 'tömma landområdet Irland' (dvs. en systematisk avfolkning) och det var därför den feniska rörelsen 'uppvisade en socialistisk tendens' och var en organisation för de lägre klasserna". Vad irländarna således behövde var självstyre, jordreform och skyddstullar mot England, och Marx skulle råda de engelska arbetarna att 'göra *unionens upplösning*. . . till ett krav i sitt eget program',³⁶ ty de engelska storgodsägarna var den gemensamma fienden både för de engelska arbetarna och de irländska bönderna. 1869 gav dock Marx den irländska kampen en mycket mer väsentlig roll för den engelska revolutionen, vilket torde ha att göra med hans politiska erfarenheter åren dessförinnan, i synnerhet oviljan hos de flesta engelska fackföreningsmännen att solidarisera sig med den feniska rörelsen i Irland, och *Reform League* — ledarnas avfall till det liberala partiet.

När nu Marx fjärrat sig från de tidigare bundsförvanterna inom den engelska fackföreningsrörelsen kom han att delvis betrakta deras svek som en följd av de nationella motsättningarna mellan England och Irland. I november 1869, när han höll på att mobilisera Internationalens Generalråd till stöd för den irländska kampanjen för amnesti (för en grupp fenier som dömts för terroraktivitet) skrev Marx till sin tyska kontaktman Kugelmann att, om inte unionen upplöstes "kommer det engelska folket att hållas fjättrat av de härskande klasserna, eftersom de blir tvungna att göra gemensam front med dem mot Irland. Varenda rörelse i själva England förlamas av bråket med irländarna som utgör en ansenlig del av arbetarklassen här".³⁷

Detta hade en avgörande strategisk innebörd som Marx några dagar senare formulerade i ett brev till Engels. "Jag trodde länge att den irländska regimen skulle kunna avskaffas genom att den engelska arbetarklassen reste sig. . . . Ett närmare studium har övertygat mig om motsatsen. Den engelska arbetarklassen kommer aldrig att åstadkomma någonting förrän den blivit av med Irland. Hävstången måste placeras på Irland. Det är därför den irländska frågan är så betydelsefull för den sociala rörelsen som helhet".³⁸

Marx utvecklade denna nya tankegång i Generalrådets brev till federala rådet för franska Schweiz i januari 1870, och i ett brev till tysk-amerikanerna Meyer och Vogt ungefär tre månader senare. Han argumenterar här efter två olika linjer. Marx börjar med att framställa Irland som de engelska härskande klassernas svagaste punkt. 'Irland är den *engelska jordaristokratins* bålverk', men "att krossa den engelska jordaristokratin på Irland är ett oändligt mycket lättare företag än att göra det i själva England, ty på Irland har *jordfrågan* hittills varit den *enda* form den sociala frågan tagit sig, eftersom den är en fråga om överlevande, *en fråga om liv och död* för majoriteten av det irländska folket, och eftersom den samtidigt är oskiljaktlig från den *nationella frågan*.

Störtandet av den engelska aristokratin på Irland hör samman med, och skulle med nödvändighet följas av att den störtades i England. Således skulle en av förutsättningarna för den proletära revolutionen i England vara uppfylld".³⁹ Dessutom "är Irland den enda ursäkt England har för att hålla sig med en stor reguljär armé som, vilket vi sett, vid behov kan angripa de engelska arbetarna efter fulljord grundutbildning på Irland".⁴⁰

Men det var inte bara så att de engelska härskande klasserna var sårbara på Irland. Det viktigaste

³⁶ Marx till Engels den 30 november 1867, MEW 31 s. 389.

³⁷ Marx till Kugelmann den 29 november 1869, MEW 32 s. 637.

³⁸ Marx till Engels den 10 december 1869, MEW 32 s. 413.

³⁹ Marx till Meyer och Vogt den 9 april 1870, MEW 32 s. 665.

⁴⁰ "Generalrådet till franska Schweiz' federala råd" i Marx, *The First International and after*, Penguin 1974, s. 118.

av allt var enligt Marx den privilegierade ställning som det nationella förtrycket av Irland gav de engelska arbetarna i förhållande till deras irländska bröder. Det var därför 'den engelska arbetarklassen aldrig kommer att åstadkomma någonting förrän den blivit av med Irland'. I England bildade de engelska och de irländska arbetarna 'två fientliga läger'. Denna uppdelning hade en ekonomisk grund eftersom 'den vanliga engelska arbetaren hatar den irländska arbetaren därför att han betraktar honom som en konkurrent som sänker hans levnadsstandard', men Marx framhävde också ideologiska faktorer.

”I jämförelse med den irländska arbetaren uppfattar han /den engelska arbetaren/ sig som en medlem av den *härskande* nationen, och just av den anledningen gör han sig till ett redskap för aristokraterna och kapitalisterna *mot Irland*, och stärker därigenom deras makt *över honom själv*”.

Och, den engelska arbetaren 'när religiösa, sociala och nationella fördomar mot de irländska arbetarna' och dessa 'blir på konstlad väg underblåsta och intensifierade i pressen, från predikstolen, i skämttidningar — kort sagt med alla de medel de härskande klasserna har till sitt förfogande'. Antagonismen mellan de engelska och de irländska arbetarna var enligt Marx '*hemligheten med den engelska arbetarklassens kraftlöshet*, dess organisation till trots. Det är denna hemlighet som gör det möjligt för kapitalistklassen att bevara sin makt, något som den är väl medveten om”. I denna situation, och med tanke på Englands speciella betydelse som 'kapitalets metropol' måste Internationalen 'placera konflikten mellan England och Irland i förgrunden, och över allt öppet ta parti för Irland'.⁴¹

Marx' inlägg om förhållandet mellan England och Irland rymmer ett helt nytt inslag i hans politiska teori. Marx och Engels hade tidigare undantagslöst betraktat utsugningen av kolonierna som ett sekundärt drag i kapitalismens internationella karaktär. Kapitalismen var, trots sina barbariska bieffekter, den enda möjligheten att föra in mer efterblivna länder i 'civilisationen', och kolonisering blev således i sista hand en progressiv företeelse. Första gången Engels presenterade en ståndpunkt i den irländska frågan, 1848,

framställde han Irlands befrielse som en biprodukt av den engelska revolutionen. Det irländska folkets framtid låg i att förena sig med de engelska chartisterna, och dessas seger skulle förvandla förbindelsen mellan England och Irland från ett utsugningsförhållande till ett jämbördigt förhållande.⁴² Men tjugo år senare kom Marx att tillskriva irländarnas nationella kamp en avgörande roll för den engelska revolutionen. 'Hävstången' måste verka på Irland, och de engelska arbetarna skulle gå i den härskande klassens ledband till dess den irländska nationella befrielsen var fullbordad.

Detta tycks förebåda den teori om imperialismen som Lenin lade grunden till ett halvt århundrade senare. Här finns emellertid en avgörande skillnad. Lenins stora insats bestod i att han från ett generellt ekonomiskt förhållande mellan metropoler och kolonier (kapitalexporten) resonerade sig fram till generella politiska effekter, däribland korrupcion av en del av metropolens arbetarklass som gynnades av den koloniala exploateringen. Även om Marx' tes att den nationella frigörelsen av Irland måste föregå den proletära revolutionen i England tycks gå längre än Lenin, framställde Marx detta förhållande mellan metropol och koloni som ett specialfall, som en produkt av speciella lokala omständigheter. Marx hävdade förvisso aldrig att revolutionens

⁴¹ Marx till Meyer och Vogt den 9 april 1870, MEW 32 s. 665.

⁴² Se Engels artiklar ”The Coercion Bill for Ireland and the Chartists” ursprungligen skriven på franska och publicerad i *La Réforme* den 8 januari 1848 (MEW 4 s. 439-41) och ”Feargus O'Connor and the Irish People” i MEW 4 s. 442-3. Båda finns i Marx och Engels, *On Ireland*, Lawrence and Wishart, 1971.

'hävstång' generellt skulle finnas i kolonierna. I stället var det så att han aldrig skulle revidera sitt ursprungliga antagande att de icke-europeiska kolonierna skulle bli tvungna att följa de utsugande nationernas historiska utvecklingskurva.⁴³

Eftersom Marx inte hade någon riktig teori om kapitalismens internationella dimensioner kunde han inte ge någon tillfredsställande förklaring till varför den engelska arbetarklassen inte uppfyllde de förväntningar han hyst vid 1860-talets mitt. Den roll Marx tillskrev Irland 1869-70 var alldeles säkert överdriven, och efter 1870 anförde han aldrig något liknande som förklaring till den engelska reformismen. Och, inte ens 1870 tycks Marx helt ha uteslutit möjligheten att åtminstone början till en revolutionär arbetarrörelse kunde ha uppstått i England innan den irländska frigörelsen ägt rum. I den del av brevet till det federala rådet i franska Schweiz som diskuterar framtidsutsikterna för den engelska arbetarklassen vanpryds för övrigt Marx' resonemang av en för honom högst atypisk voluntarism. Marx hävdade här att 'Engelsmännen har allt som är *materiellt* nödvändigt för en social revolution', och saknar bara "överblick och revolutionär lidelse".⁴⁴ Marx menade att denna andliga brist kunde botas genom Generalrådets ansträngningar vilket var att tillskriva det en makt som vida översteg dess faktiska Förmåga. Generalrådet kunde ta initiativ, som att bilda *Land and Labour League*⁴⁵ 'som, när de vidareutvecklas, för allmänheten framstår som den engelska arbetarklassens spontana rörelser',⁴⁶ och genom dylika konstgrepp skulle de engelska arbetarna plötsligen genomsyras av den revolutionära lidelse de saknat. Att Marx hemfaller till så osannolika spekulationer tyder givetvis på osäkerhet och är ett uttryck för det förhållande att han inte hade utvecklat — och för den delen aldrig skulle utveckla en tillfredsställande teori om imperialismen och reformism inom arbetarrörelsen.

Pariskommunen

Den 19 juli 1870 förklarade Louis Napoleon krig mot Nord-tyska förbundet som efter Österrikes nederlag 1866 hade bildats under preussisk överhöghet. Numera vet man att det var Bismarck som med telegrammet från Ems lockade in Bonaparte i kriget. När det skedde betraktade Marx, i likhet med demokrater och socialister i allmänhet, Bonaparte som angriparen och uppfattade preussarnas inledande kampanj som ett försvarskrig.⁴⁷ Marx lät sig emellertid ingalunda påverkas av den tyska chauvinismen, och i 'Generalrådets första manifest om det fransk-tyska kriget' som skrevs bara fyra dagar efter det att kriget brutit ut betonade han särskilt att det var den tyska arbetarklassens ansvar att förhindra att kriget förlorade sin ursprungliga defensiva karaktär och urartade till ett krig mot det franska folket. Marx underströk också att de tyska arbetarna måste motarbeta en annektering av Elsass och Lothringen så snart de fick kännedom om några sådana

⁴³ Se kap. II och detta kapitel av avslutning.

⁴⁴ "Generalrådet till franska Schweiz federala råd" i Marx, *The First International and after*, s. 116. IWMA III s. 357.

⁴⁵ *Land and Labour League* bildades i november 1869 av generalrådets engelska mer vänsterinriktade medlemmar. Det byggdes upp kring kravet på nationalisering av jord, som nyligen hade ratificerats av Basalkongressen, kravet på republik - en solidaritetskampanj med den Irländska rörelsen ordnades - och på frågor av typ arbetslöshet. Dess betydelse låg däri att det förmådde organisera delar av arbetarklassen utanför arbetararistokratin särskilt i östra London, där också flera avdelningar av Internationalen bildades 1870-71. Förbundet splittrades emellertid genom Pariskommunen och föll sedan ihop, varvid vänsterflygeln blev sekteristisk och såg en valutareform som universellt botemedel. Dess erfarenheter pekar på att förutsättningarna för en ny oberoende engelsk arbetarrörelse, som skulle komma på 1890-talet genom uppkomsten av Independent Labour Party, ännu inte var för handen.

⁴⁶ se not 44. Även i IWMA III s. 358.

⁴⁷ I texten "The Role of Force in History" skriven 1887-8 accepterar Engels att Louis Napoleon hade försökt avvärja kriget, men hade "gått i en fälla". MEW 21 s. 439.

planer.⁴⁸

Den 1 september kapitulerade den franska armén vid Sedan och Louis Napoleon blev själv tillfångatagen. Tre dagar senare utropades republik i Paris och en nationalförsvars-regering bildades. Den 9 september skrev Marx ett andra manifest för Generalrådets räkning som uppmanade arbetarna i Europa och Nordamerika att agitera för ett erkännande av den franska republiken, och som redogjorde för Preussens annekteringsplaner. SDAP som en tid varit splittrat på grund av kriget samlades nu kring den antiannektionistiska position som intogs av Liebknecht och Bebel i riksdagen och genomförde en kampanj som utsattes för kraftiga repressalier.

Pariskommunen våren 1870 var resultatet av en patriotisk rörelse bland arbetarna och småbourgeoisin mot de härskande klassernas kapitulation för preussarna. Den uppkallades efter den kommunala församling som skapades i Paris 1792, och vars revolutionära och patriotiska insatser fick avgörande betydelse för den franska revolutionen. I och med det andra kejsardömets fall blev frågan om ett revolutionärt initiativ från arbetarklassen ofrånkomlig. I Lyon intog Bakunin och Cluseret⁴⁹ stadshuset och utropade 'statens avskaffande', men de blev snart oskadliggjorda. Upprorsförsök ägde också rum i Marseille och Toulouse. Till en början lyckades nationalförsvarsregeringen organisera nya styrkor från basen i Tours, men snart hade kraftmätningen avgjorts till preussarnas fördel. Från och med slutet av september ockuperade den preussiska armén hela Frankrike norr och öster om Orleans, och belägrade Paris. Under Paris' belägring gjordes två försök att bilda en revolutionär regering, det första den 31 oktober och det andra den 22 januari — båda efter misslyckade försök att bryta belägringen. Initiativet till båda dessa försök togs, liksom vid den framgångsrika revolutionen den 18 mars, av blanquisterna, som stöddes av de småborgerliga demokraterna eller 'jakobinerna'.

Mot slutet av januari erkände sig nationalförsvarsregeringen besegrad, och den 8 februari hölls val till en nationalförsamling som skulle ha befogenhet att sluta fred med preussarna. Belägringen av Paris hävdades nu, men Nationalförsamlingen föredrog att hålla sig under preussarnas beskydd i Versailles. Det enda som stod i vägen för ett fredsfördrag var Paris' avväpning, och Thiers⁵⁰ försök att åstadkomma det ledde till att centralkommittén för nationalgardet⁵¹ tog makten, att alla regeringsorgan evakuerades från Paris, och att Kommunen valdes. Nu började den andra belägringen av Paris, och den 21 maj började Versailles-styrkorna, förstärkta med krigsfångar som preussarna släppt för detta ändamål, sin invasion. Efter åtta dagars bitter strid hade det sista motståndet slagits ned. Den massaker på tillfångatagna som Thiers-regeringen anställde följde traditionen från juni 1848, men i större skala. Inalles blev flera tiotusentals offer dödade, skadade eller deporterade.

Från september 1870 fram till Kommunens fall åtta månader senare var Marx upptagen av händelserna i Frankrike. Efter Sedan förmådde Marx Generalrådet att verka för att den franska republiken skulle erkännas, och i denna fråga hade han ett nära samarbete med de engelska positivisterna (intellektuella som var efterföljare till Comte). Fram till kommunardernas revolution i mars 1871 hade Marx svårigheter att manövrera i Generalrådet, dels mot Odger, som satte likhetstecken mellan ett erkännande av den franska republiken och stöd för Thiers' och

⁴⁸ MEW 17 s. 268-71. I detta brev förutser Marx med briljant klarhet att den tyska annekteringspolitiken skulle leda till ett krig mellan å ena sidan Frankrike och Ryssland och å andra sidan Tyskland.

⁴⁹ Gustave Cluseret, fransk officer påverkad av Bakunin, blev senare stabchef för Pariskommunens trupper.

⁵⁰ Adolphe Thiers, historiker och orleanistisk politiker samt två gånger premiärminister under Louis Philippe, ledde den nationella försvarsregeringen och den blodiga repressionen mot kommunen samt var den franska republikens president mellan 1871 och 1873.

⁵¹ En folkmilism som i Paris byggdes upp distriktsvis.

Favres regering, dels mot *Land and Labour League* som förespråkade en brittisk intervention mot Tyskland. Marx' inställning till kravet på en kommunregering, som blanquisterna reste omedelbart efter Sedan, var helt entydig. Han insåg att Paris' arbetare inte var starka nog att besegra bourgeoisin och preussarna tillsammans och gjorde vad han kunde för att avvärja ett försök till revolution. Generalrådets andra manifest säger 'Varje försök att störta den nya regeringen under den nuvarande krisen, när fienden så gott som klappar på Paris' portar, skulle var en förtvivlad dårskap', och han uppmanade de franska arbetarna att 'lugnt och beslutsamt utnyttja de medel som den republikanska friheten ger dem för att grundligt genomföra organiseringen av sin egen klass'.⁵² I motsats till den myt som senare spreds ut av den franska regeringen var kommunardernas revolution inte ett Internationalens verk. När det andra kejsardömet föll var Internationalens Paris-sektion allvarligt försvagad efter tre på varandra följande rättegångar, och nu splittrades den också i frågor som gällde kriget. Höger-proudhonisterna stödde republiken, och deras ledare Tolain skulle komma att sitta i Versailles hela tiden Kommunen varade. Vänster-proudhonisterna var fortfarande i princip motståndare till revolutionär verksamhet, men under Varlins ledning understödde de Kommunen när den bildades, och kämpade tappert för att försvara den. Från september fram till maj låg det revolutionära initiativet i händerna på blanquisterna och deras bundsförvanter från medelklassen, och under Kommunens sista tid var det dessa två grupper som tog den politiska makten i en kommittéför den allmänna säkerheten. Blanquisterna och jakobinerna var i stor majoritet i den valda Kommunen, med femtiosju medlemmar mot proudhonisternas tjugotvå, av vilka sjutton var medlemmar i Internationalen.⁵³

Pariskommunen fick ett betydande stöd från Europas arbetarklasser, och det genomfördes solidaritetsmöten och demonstrationer över hela kontinenten och i England. Generalrådet deltog i solidaritetsaktioner, men det gjorde inget uttalande om Kommunen under de två månader den existerade. Detta förhållande kan antagligen tillskrivas Marx' uppfattning att kommunardernas heroiska försök 'att storma himlen'⁵⁴ på förhand var dömt att misslyckas. Marx skrev 'Inbördeskriget i Frankrike' medan Kommunen höll på att utkämpa slutstriden mot Versailles-armén. Skriften godkändes av Generalrådet den 30 maj, två dagar efter Kommunens nederlag, och trycktes omedelbart.

'Inbördeskriget i Frankrike' är den mest centrala politiska text Marx skrev under senare år, och rymmer hans mest vägande tillägg till teorin om den proletära revolutionen som han utarbetat mer än två årtionden tidigare. Liksom tidigare 'Klasstriderna i Frankrike' och 'Louis Bonapartes 18:e Brumaire' presenterar också 'Inbördeskriget i Frankrike' en analys av samtida mindre djupt förankrade i den historiska analysen. I den tredje avdelningen förklarar Marx utan omskrivningar varför Kommunen var en så viktig revolutionär modell, och vilka dess väsentliga kännetecken var. Ett värdefullt komplement till den version av 'Inbördeskriget i Frankrike' som publicerades är två utkast⁵⁵ där Marx mer grundligt utvecklar några av de teoretiska nyckelfrågor som Kommunen aktualiserade.

Marx börjar sin analys av Kommunen där 18:e Brumaire slutade — med den verkställande

⁵² "Second address of the General Council om the Franco-Preussian War, engelskt original. Se Marx, *The First International and after*, s. 185.

⁵³ Bara en medlem av kommunen var på något sätt marxist: ungraren Leo Frankel, en av Marx lärjungar i London, som fungerade som Kommunens arbetsminister. Han var senare med om att grunda det ungerska socialdemokratiska partiet.

⁵⁴ Marx till Kugelmann den 12 april 1871, MEW 33 s. 205.

⁵⁵ För de fullständiga texterna se Marx och Engels, *On the Paris Commune*, Progress Publishers, Moscow, 1971. Både utkastet och den slutliga texten skrevs ursprungligen på engelska.

makten och dess 'enorma byråkratiska och militära organisation'.⁵⁶ Nu förklarade Marx tydligare än han gjort 1852 att det borgerliga samhällets underkastelse under sin egen verkställande makt var en följd av kapitalismens utveckling, och av det växande hotet som arbetarklassen utgjorde. Tesen att kejsardömet var 'den enda möjliga regeringsformen vid en tidpunkt då bourgeoisin redan förlorat förmågan att behärska nationen och arbetarklassen ännu inte tillägnat sig denna förmåga',⁵⁷ innebär inte att det på något sätt skulle vara neutralt i förhållande till bourgeoisin och proletariatet. Även om Marx framställde den bonapartistiska staten som besittande en viss grad av autonomi, betonade han tydligare än han gjort i 18:e Brumaire att bonapartismen var en variant av den borgerliga staten, bestämd av sina funktioner för bevarandet av kapitalets utsugning av arbetet.

”I den mån som den moderna industrins framsteg utvecklade, utvidgade och fördjupade motsättningarna mellan kapital och arbete, i samma mån erhöill statsmakten mer och mer karaktären av en offentlig makt för arbetarklassens undertryckande, ett instrument för klassherravälde”.⁵⁸

”*Kejsarstaten* är den mest prostituerade och samtidigt den högsta formen av denna statsmakt... som det fullt utvecklade borgerliga samhället hade förvandlat till ett verktyg för kapitalets förslavande av arbetet”.⁵⁹

I 18:e Brumaire hade Marx förutspått att den franska revolutionens nästa åtgärd skulle bli 'att samla alla sina destruktiva krafter' mot den verkställande makten, och att krossa byråkratin och militärapparaten.⁶⁰ Det som var nytt 1871 var att Marx, på grundval av erfarenheterna från kommunen, teoretiskt utvecklat det 'regeringsmaskineri' med vilket proletariatet måste ersätta den borgerliga staten för att kunna nå sina egna syften, dvs. expropriera kapitalistklassen.⁶¹

Marx inleder sin analys av Kommunen med ett citat från nationalgardets centralkommittés manifest från den 18 mars, som säger att 'Paris proletärer... griper regeringsmakten'.⁶² I sitt första utkast till 'Inbördeskriget i Frankrike' utvecklade Marx detta avgörande faktum, och implicerar att Kommunen anammat de taktiska rekommendationer han lade fram i adressen från mars 1850, dvs. att arbetarna efter att ha störtat en existerande regering inte får lägga ner vapnen.⁶³ ”Att Paris' arbetare tagit initiativet till denna revolution och i heroisk själuppoffring bär den tyngsta bördan i denna kamp, det är ingenting nytt... Att revolutionen görs *i namn av*, och *för* folkets massor, dvs. de producerande massorna, det är ett drag som denna revolution har gemensamt med alla föregående revolutioner. Det nya draget är att folket efter den första resningen inte lagt ner vapnen och överlätit sin makt i händerna på de härskande klassernas republikanska bluffmakare; att de, genom bildandet av Kommunen, tagit sin revolution i egna händer och samtidigt, i händelse av framgång, funnit medlen att behålla den i själva folkets händer — genom att ersätta det statsmaskineri som är de härskande klassernas regeringsmaskiner med ett eget regeringsmaskineri”.⁶⁴

⁵⁶ MEW 8 s. 196.

⁵⁷ Marx, *The First International and after*, s. 208.

⁵⁸ a.a. s. 207.

⁵⁹ a.a. s. 208. Här och i allmänhet använder Marx termen ”imperialist” inte i dess nuvarande betydelse utan som ett adjektiv för det Bonapartistiska imperiet.

⁶⁰ MEW 8 s. 196.

⁶¹ Marx, *The First International and after*, s. 261.

⁶² a.a. s. 206.

⁶³ Se kap. I.

⁶⁴ Se not 61.

Enligt Marx var Kommunens 'verkliga hemlighet' denna: ”Den var väsentligen en arbetarklassens regering, resultatet av den produktiva klassens kamp mot den exproprierande klassen, den äntligen upptäckta formen, under vilken arbetets ekonomiska frigörelse kunde fullbordas”.⁶⁵ Marx' redogörelse för de strukturella grunddragen i Kommunen kan sammanfattas som följer:

1. Avskaffandet av en väpnad makt som var skild från och därför i motsättning till folket. 'Kommunens första dekret gick därför ut på att avskaffa den stående hären och ersätta den med det beväpnade folket.'⁶⁶
2. Att fördela alla politiska funktioner inte på ämbetsmän utan på avsättbara ombud. 'Kommunen bildades av de genom allmän rösträtt valda kommunalråden i de olika distrikten av staden. De var ansvariga och kunde avsättas när som helst.' 'Polisen. . . berövades genast alla sina politiska funktioner och förvandlades till kommunens ansvariga verktyg som när som helst kunde avsättas. Likaså tjänstemännen i alla andra förvaltningsgrenar.' 'I stället för att en gång vart tredje eller vart sjätte år avgöra, vilken medlem av den härskande klassen som skulle företräda och förtrampa folket, skulle den allmänna rösträtten tjäna det i kommuner organiserade folket på samma sätt som den individuella rösträtten tjänar varje annan arbetsgivare att välja ut arbetare och funktionärer till sitt företag.'
3. Att avskaffa alla materiella förmåner för de valda funktionärerna. 'Räknat från Kommunens medlemmar och nedåt måste de offentliga tjänsterna uträttas för arbetarlön. De höga statsdignitärernas förvärvade rättigheter och representationspengar försvann med dessa dignitärer själva.'
4. Att samla den verkställande, den lagstiftande och den dömande makten i samma organ. 'Kommunen skulle inte vara en parlamentarisk utan en arbetande församling, verkställande och lagstiftande på samma gång.' 'De juridiska ämbetsmännen förlorade det skenbara oberoende, som blott tjänat syftet att dölja deras underdånighet under alla de på varandra följande regeringarna.... Liksom alla andra offentliga tjänstemän skulle de vara valda, ansvariga och avsättbara.'
5. Att organisera en nationell enhet nerifrån basen och upp. ' . . .kommunen skall vara den politiska formen även för minsta by.' Varje distrikts landskommuner skulle förvalta sina gemensamma angelägenheter genom en deputeradeförsamling i distriktets huvudstad och dessa distriktsförsamlingar skulle sedan i sin tur skicka sina ombud till nationalrepresentationen i Paris.' 'De få men viktiga funktioner som sedan återstod för en centralregering skulle inte.. . avskaffas utan anförtros åt kommunala, dvs. strängt ansvariga tjänstemän.' 'Medan det gällde att operera bort de enbart förtryckande organen från den gamla regeringsmakten, skulle dess berättigade funktioner fråntagas en makt som gjorde anspråk på att stå över samhället och överlämnas till samhällets ansvariga tjänstemän.'

Det är viktigt att lägga märke till att dessa strukturella drag hos Kommunen inte explicit ger industriarbetarklassen en privilegierad position, lika litet som motsvarande drag hos den borgerliga staten, vare sig i dess parlamentariska, bonapartistiska eller fascistiska form, gör det när det gäller bourgeoisin. Men liksom upprätthållandet av kapitalets makt över arbetet kräver ett statsmaskineri som är skilt från folkets massa och inte kan kontrolleras av dem, på samma sätt behöver också arbetarklassen, för att expropriera bourgeoisin och upprätta en kommunistisk ordning, en regeringsform genom vilken folkets politiska makt direkt kan uttryckas. Och det var detta Kommunens alla institutioner var avsedda att göra, i sista hand med det beväpnade folket som garanti. Marx formulerar denna distinktion mellan härskande klass och form av stat:

⁶⁵ a.a. s. 212.

⁶⁶ a.a. s. 209. Alla citaten i de fem punkterna hänför sig till sidorna 209-11.

”Liksom statsmaskineriet och parlamentarismen inte är de härskande klassernas verkliga liv, utan endast de organiserade allmänna organen för deras herravälde, de politiska garantierna och formerna och uttrycken för tingens gamla ordning, så är Kommunen icke arbetarklassens sociala rörelse och därför en rörelse för en allmän förnyelse av mänskligheten, utan ett organiserat sätt att agera.”⁶⁷

Denna distinktion är viktig, ty Marx höll hela sitt liv fast vid att en ny klass, arbetarklassen inbegripen, bara kunde komma till makten och förändra samhället efter sitt mönster om det inte representerade blott sina egna särskilda intressen, utan också att den historiska utvecklingens universella intresse, på så sätt att endast de vars intressen var bundna till den gamla ordningen skulle göra motstånd. Kommunen var således ”en ytterst utvecklingsbar politisk form, under det att alla föregående regeringsformer varit väsentligen förtryckande”.⁶⁸ Med detta menar Marx inte att Kommun-regeringen inte behövde förtrycka den minoritet som motarbetade det framsteg som den representerade. Marx säger faktiskt särskilt:

”När väl Kommunens organisation blivit fast uppbyggd i nationell skala skulle de vedermödor den fortfarande hade att underkastas vara sporadiska uppror bland slavägarna som, även om de tillfälligt avbröt arbetet på det fredliga framåtskridandet, bara skulle verka pådrivande för rörelsen genom att ge den sociala revolutionen vapen i hand”.⁶⁹

I Kommunens 'politiska form' fann Marx den historiska erfarenhet som var nödvändig för att utveckla och konkretisera hans teori om proletär politisk makt. Den vetenskapliga kommunismens teori, sådan den formuleras i Kommunistiska Manifestet, framställer den proletära revolutionen som en förflyttning genom olika stadier: maktövertagande, expropriering av bourgeoisin, den politiska statens försvinnande. Vid tiden kring 1848 saknade Marx en konkret modell för proletär politisk makt och lämnade inget klart besked på frågan om vilket förhållande som råder mellan proletariatets diktatur och statens försvinnande. Men 1871, med Kommunen som förebild, redogjorde Marx klarare för idén om den övergående karaktären hos proletariatets diktatur. Den avgörande förändringen är att han inte längre framställde inrättandet av proletariatets diktatur och statens 'bortvittrande' som två avgränsade och oberoende stadier. I allt han skriver om Kommunen betonar Marx, att den politiska makt med vilken proletariatet ersätter det krossade borgerliga statsmaskineriet är en makt som är helt väsensskild från den borgerliga staten. Kommunens form för regering, som förmedlar proletariatets klassherravälde, har redan upphört att vara en stat i termens gamla betydelse, ty den är inte längre avskild från, och i motsättning till, det civila samhället. Det är därför Marx avsiktligt avstår från att kalla Kommunen en stat, ja, han använder termerna 'kommun' och 'stat' som motsatser som t ex 'denna nya Kommun, som bryter sönder den moderna statsmakten'.⁷⁰ Andra kejsardömet representerade för Marx en ytterlighet när det gällde hur staten lagt under sig de civila funktionerna, medan Kommunen, som dess 'direkta antites', 'skulle ha återskänkt till samhällskroppen alla de krafter som den parasitära utväxten, vilken lever på samhället och hämmar dess fria rörelse, hittills uppslukat'.⁷¹

I sitt utkast är Marx ännu mer tydlig när det gäller skillnaden mellan kommun och stat. Här beskriver han Kommunen som 'en revolution mot själva *staten*, detta naturvidriga samhällets missfoster, ett folkets återövning av sitt eget samhälleliga liv'.⁷²

⁶⁷ a.a. s. 252-3.

⁶⁸ a.a. s. 212.

⁶⁹ a.a. s. 253. ”Slavägarupproret” anspelar på det amerikanska inbördeskriget.

⁷⁰ a.a. s. 211.

⁷¹ a.a. s. 211.

⁷² a.a. s. 249.

Det är denna egenskap hos Kommunen, det att den återför de sociala funktioner som uppslukats av staten till det medborgerliga livet, att den delegerar politiska funktioner, inbegripet 'de få men viktiga funktioner som skulle återstå för en central regering', till 'strängt ansvariga befattningshavare' som skiljer den från bourgeoisins statsmaskineri med dess drift att behärska och kontrollera det civila samhället — en drift som Marx förklarar vara en produkt av klasskampen. Arbetarklassen behöver politisk makt för att bekämpa bourgeoisins motstånd mot att exproprieras, men den repressiva karaktären hos denna makt försvinner gradvis av sig själv i och med att bourgeoisins motstånd upphör; denna makt är ju inte skild från folkets massa och kontrolleras av dem. Marx betraktade således proletariatets diktatur som en politisk form som från första början tenderar att vittra bort av sig själv, och Pariskommunen som för första gången institutionaliserade denna politiska form skulle framledes tjäna Marx och Engels, och den marxistiska rörelsen efter dem, som en viktig modell att hänvisa till. Om nu Kommunen var 'väsentligen en arbetarklassregering', och tillhandahöll en generell modell för proletariatets diktatur, var Marx också medveten om att i ett land där industriarbetarklassen fortfarande utgjorde en minoritet av befolkningen var Kommunen för att överleva beroende av att arbetarna ligger sig med andra klasser — främst med en del av medelklassen, och med bönderna. En del av medelklassen anslöt sig faktiskt spontant till proletariatet, och detta framställer Marx som ett tecken på Kommunens styrka och arbetarnas historiska mission. Bondeklassen var aldrig annat än en potentiell bundsförvant, även om Marx trodde att Kommunen kunde ha fått över bönderna på sin sida om det funnits mera tid. I sitt utkast behandlade Marx mera utförligt karaktären av dessa allianser, såväl faktiska som hypotetiska. Han tillämpar på den proletära revolutionen samma typ av analys, i termer av ett härskande block och en dominerande klass eller klassfraktion inom detta, som han använt i 'Klasstriderna i Frankrike' för att analysera de utsugande klasserna stat.⁷³

Marx sammanfattar denna analys under en betecknande rubrik: 'Kommunrevolutionen som företrädare för alla klasser som inte lever av främmande arbete'.⁷⁴ Denna kategori omfattar otvivelaktigt en stor majoritet av bondeklassen, och delar upp medelklassen i dess 'verkliga vitala'⁷⁵ element som spelade en nödvändig roll för produktionen, och 'de förmögna kapitalisterna'⁷⁶ som flytt till Versailles. Arbetarklassen, bondeklassen och småbourgeoisin utgjorde sålunda det härskande block som skulle ha uppkommit om Kommunrevolutionen hade lyckats överleva och sprida sig över Frankrike som helhet. Kommunens förhållande till bondeklassen var under de omständigheter som rådde fullständigt hypotetiskt. Kommunen hade inte en möjlighet att utveckla något verkligt förhållande till bönderna, även om Marx trodde att den snart hade vunnit dem för sin sak tack vare dess avsikter att avvärja ett krigsskadestånd, avskaffa värnplikten, bilda en billig regering och skapa lokalt självstyre. Marx var i själva verket allt för optimistisk när han hävdade att 'eftersom bonden direkt gynnades av Kommunens republik skulle han snart förlita sig på den',⁷⁷ och att tre månader med Versailleregeringen vid makten skulle åstadkomma ett bondeuppror. Nu blev det i stället så att det var bönderna som besegrade Kommunen, dels på ett passivt sätt eftersom denna stora andel av den franska nationen inte stod upp till dess försvar, och dels aktivt, som soldater i den armé som översvämmande Paris i slutet av maj. Marx' teoretiska modell för en allians mellan arbetare och bönder är emellertid viktig. Den blev sedermera utvecklad och tillämpad av Lenin.⁷⁸

⁷³ Se kap. II.

⁷⁴ Marx, *The First International and after*, s. 258.

⁷⁵ a.a. s. 257.

⁷⁶ a.a. s. 214.

⁷⁷ a.a. s. 257.

⁷⁸ Fastän Marx säkerligen hävdade uppfattningen att den kommunistiska revolutionen bara kan ledas av proletariatet,

I motsats till den tilltänkta alliansen med bönderna lyckades det för Kommunen att etablera en fungerande allians mellan arbetarklassen och småbourgeoisin, delvis i patriotismens tecken men i första hand kring frågan om det krigsskadestånd på fem tusen millioner francs som preussarna krävde, och som enligt Kommunen skulle betalas främst av de högre klasserna som var ansvariga för kriget.⁷⁹ Detta gav småbourgeoisin ett direkt materiellt incitament att 'sluta upp kring arbetarklassen'.⁸⁰ Det framgår klart av Marx' utkast att han betraktade detta som ett nära förbund. Det var inte så att arbetarna bara pacifiserade den lägre medelklassen med ekonomiska eftergifter, utan de fick delta i Kommunregeringen i proportion till sitt antal.

”För första gången i historien har småbourgeoisin och den lägre medelklassen slutit upp kring arbetarnas revolution och kungjort att den är den enda vägen till räddning för dem och för Frankrike! De utgör tillsammans med dem huvuddelen av nationalgardet, de ingår tillsammans med dem i Kommunen, de talar för dem i *Union Républicaine*”⁸¹

Men inom detta härskande block bestående av arbetare och lägre medelklass och med potentiellt utrymme för bönderna lämnar Marx inget tvivel om att den dominerande klassen, den som är bestämmande för karaktären hos det härskande blocket som helhet, är industriarbetarproletariatet. Det är 'arbetarnas revolution' som de andra slöt upp kring, och, som Marx skrev i 'Inbördeskriget i Frankrike' 'den första revolutionen i vilken arbetarklassen öppet erkändes som den enda klass som ännu var i stånd att prestera ett samhälligt initiativ, också av den stora massan av medelklassen i Paris — butiks innehavare, småhandlare och köpmän — undantagna var endast de rika kapitalisterna'.⁸²

Marx trodde att om Kommunen överlevt, dvs. om den förmått vinna böndernas stöd, så skulle arbetarklassen gått vidare för att bygga socialismen i Frankrike⁸³. Detta skulle naturligtvis ha upplöst alliansen med småbourgeoisin i städerna och på landsbygden, och Marx hänvisar något kryptiskt till detta när han skriver 'Kommunen undanröjer inte klasskampen, genom vilken arbetarklassen strävar att avskaffa alla klasser... Den skulle kunna utlösa våldsamma reaktioner, och lika våldsamma revolutioner.' Ändå hävdade Marx att Kommunen 'erbjuder den rationella väg längs vilken denna klasskamp kan genomlöpa sina olika faser på mest förnuftiga och mänskliga sätt'.⁸⁴ Klasskamp av detta slag framträdde i synnerligen tillspetsad form i Ryssland efter det att en proletär revolution genomförts med bönderna som bundsförvanter, men där arbetarklassen, trots att Marx varnat proletariatet för att 'slå bonden i huvudet'⁸⁵, inte lyckades underlätta böndernas övergång till socialismen med hjälp av ekonomisk stimulans, utan tvingade till sig böndernas överskott för att skaffa medel till den industriella utvecklingen. Under dessa

uteslöt han inte möjligheten av proletära revolutioner i länder där majoriteten av befolkningen fortfarande var bönder – så var otvivelaktigt fallet i Frankrike 1871 - och betonade eftertryckligt att framgången för sådana revolutioner var beroende av böndernas deltagande. Vid sidan av Marx formuleringar om bondefrågan i "Inbördeskriget i Frankrike" och särskilt i dess första utkast, se också MEW 8 s. 204 not I (Louis Bonapartes 18:e Brumaire) och MEW 19 s. 630-4. Vad gäller Ryssland hävdade Marx under sitt sista år t o m att bönderna under vissa speciella omständigheter skulle kunna vara huvudkraften i en kommunistisk revolution, se avsnittet om Polen och Ryssland i detta kapitel.

⁷⁹ Marx, *The First International and after*, s. 254.

⁸⁰ a.a. s. 214.

⁸¹ a.a. s. 258. "Union Républicaine" var i själva verket "Alliance Républicaine des Departements", en småborgerlig grupp provinsrepresentanter i Paris som var lojala mot kommunen.

⁸² Marx, *The First International and after*, s. 214.

⁸³ I anslutning till dagens vokabulär används här "socialism" om "kommunismens lägre stadium", dvs. den kollektiverade ekonomin baserad på exproprieringen av kapitalistklassen, som fortfarande karakteriserat av materiell knapphet, uppdelningen mellan mentalt och manuellt arbete och fördelningen efter arbetsinsats. Se MEW 19 s. 20-1.

⁸⁴ Marx, *The First International and after*, s. 253.

⁸⁵ MEW 18 s. 633.

förhållanden fördes den klasskamp som blev följden ingalunda på det 'mest förnuftiga och mänskliga sätt' som Marx hade hoppats.

Under de omständigheter som rådde våren 1871 hade Kommunen inte mycket tid att genomföra åtgärder av socialistisk karaktär. Marx konstaterar själv att 'de viktigaste åtgärder Kommunen vidtar görs till fromma för medelklassen'.⁸⁶ Det som Kommunen genomförde i arbetarklassens eget intresse inskränkte sig till sådana ting som att förbjuda arbetsgivare att utmäta böter, och att avskaffa nattarbete för bagare. Verkstäder och fabriker som stängts av förlupna arbetsgivare överläts visserligen till arbetarna att själva driva, men som en provisorisk åtgärd och med tanke på att arbetsgivarna skulle kompenseras. Kommunens två arbetarpartier, blanquisterna och proudhonisterna, var båda ytterst förvirrade i sina ekonomiska teorier och skulle otvivelaktigt ha begått många misstag under socialismens uppbyggnad.

Men i Marx' ögon hade grundförutsättningen för denna utveckling redan åstadkommit i Kommunen: 'Kommunens stora samhälleliga åtgärd var dess egen arbetsfyllda existens'.⁸⁷ Om den haft möjlighet att utvecklas skulle Kommunen enligt Marx med nödvändighet ha närmat sig kommunismen, ty:

”Producenternas politiska herravälde kan inte existera jämsides med upprätthållandet av deras sociala slavställning. Kommunen skulle därför tjäna som hävstång för att omstörta de ekonomiska grundvalar på vilka klassernas existens och därmed även klassherraväldet vilar”.⁸⁸

Liksom ofta i 'Inbördeskriget i Frankrike' är det så att Marx' uttryck här — 'skulle därför tjäna' — inte hänför sig bara till kommunardernas subjektiva avsikter, utan till en objektiv tendens inom Kommunregeringens form som arbetarklassen med politisk makt i sin hand inte kunde undvika att befordra. Både i denna text och de preliminära utkastet till den rör sig Marx hela tiden från konkreta beskrivningar av faktiska skeenden till teoretiska slutsatser. Liksom i sina tidigare arbeten om Frankrike var analyser av samtida historiska händelser råmaterial till en teoretisk vidareutveckling.

I Lenins lysande kommentarer till det Marx skrivit om staten betonar han att Marx på intet sätt 'hittade på eller uppfann att ”nytt” samhälle' utan att

”... han studerar det nya samhällets *framfödande* ur det gamla såsom en naturhistorisk process, studerar övergångsformerna från det sistnämnda till det förstnämnda. Han tager den proletära massrörelsens faktiska erfarenhet och försöker ur denna draga praktiska lärdomar. Han ”lär” av Kommunen, liksom alla stora revolutionära tänkare inte fruktat att lära av erfarenheten från den förtryckta klassens stora rörelser”.⁸⁹

I Manifestet hade Marx och Engels inte kunnat klargöra vilken formell politisk omvandling som skulle krävas för att proletariatet skulle kunna befästa sig själv som den härskande klassen. När Manifestet nytrycktes 1872 tillfogade Marx och Engels ett förord där de fann det påkallat att göra en enda justering: 'Särskilt en sak bevisades av Kommunen, nämligen att ”arbetarklassen kan inte helt enkelt ta det färdiga statsmaskineriet i besittning och sätta det i rörelse för sina egna ändamål”, och de hänvisar till det avsnitt av 'Inbördeskriget i Frankrike' från vilket detta citat är hämtat.⁹⁰

⁸⁶ Marx, *The First International and after*, s. 258.

⁸⁷ a.a. s. 217.

⁸⁸ a.a. s. 212.

⁸⁹ Staten och revolutionen i Lenin, *Selected Works*, vol. II Progress Publishers Moskva 1970 s. 321.

⁹⁰ MEW 4 s. 574.

Marx hade visserligen varnat de parisiska arbetarna före revolutionen den 18 mars att varje försök att gripa makten i en isolerad stad var dömt att misslyckas, men blanquisternas, proudhonisternas och jakobinernas Kommun-regering gjorde dessutom många misstag som förvärrade dess belägenhet. Den underlät att gå till offensiv mot Versailles medan detta ännu var möjligt, liksom att erövra Frankrikes riksbank, vilket Marx trodde kunde ha inneburit en möjlighet att tvinga på Versailles en kompromisslösning.⁹¹ Vid slutet av maj 1871 hade Paris-kommunen, 'det ärorika förebudet om ett nytt samhälle',⁹² hänsynslöst krossats, efter att ungefär 14 000 arbetare massakrerats och mer än 10 000 fängslats eller deporterats.

Marx och Bakunin

Den skoningslösa reaktionens seger i Frankrike utlöste förföljelser av Kommunens anhängare nästan över allt i Europa. Marx' lysande försvar för Kommunen ledde till att Internationalen kom att betraktas som dess initiativtagare, och sammanslutningens styrka överdrevs på ett löjeväckande sätt av reaktionens huvudlösa propaganda. Undantagstillstånd förklarades råda över hela Frankrike, och i mars 1872 fick Thiers Nationalförsamlingen att anta en speciell lag enligt vilken medlemskap i Internationalen var ett brott som var straffbart med fängelse. I juni 1872 spred Jules Favre, Frankrikes utrikesminister, en rundskrivelse till regeringarna i Europa som uppmanades till gemensam aktion för att utplåna Internationalen, och en månad senare förslög Bismarck en europeisk allians mot Internationalen. Följande år var det inte bara utrikesministrarna i Österrike och Tyskland utan också de två kejsarna som vid två konferenser diskuterade hotet från Internationalen, och samma fråga togs upp av påven. I denna repressiva situation var Internationalen tvungen att avstå från sin årliga kongress för andra året i rad, men i stället kallade Generalrådet, liksom 1865, till en konferens i London med det uttryckliga syftet att konsolidera Internationalens organisation under denna svåra period. London-konferensen innebär början på Internationalens internationella kris. Denna kris kan inte behandlas om vi inte först går tillbaka till perioden före det fransk-tyska kriget och Michael Bakunins inträde i Internationalens led.

Bakunins politiska karriär hade vävts samman med Marx' från och med den unghelianska rörelsens dagar på 1840-talet. Han hade varit medlem i kretsen kring *Deutsche -Französische Jahrbücher* 1844⁹³, och aktivt deltagit i den tyska revolutionen 1848. Trots att Bakunin hade en annan åsikt än Marx och Engels i den slaviska frågan dryftade de den med honom på ett kamratligt sätt 1849, och de respekterade den revolutionära militans som kom honom att offra sig vid upproret i Dresden under kampanjen för en rikskonstitution.⁹⁴ Från 1849 till 1863 satt Bakunin i fängelse — han flyttades från Preussen via Österrike till Ryssland — och han satt isolerad i årtal på Schüsselbergs fästning innan han förvisades till Sibirien. År 1863 genomförde Bakunin en dramatisk flykt och kom kort därefter till London. Till en början arbetade han med Alexander Herzen, den dåvarande ledaren för de ryska emigranterna. Denne var liberal och hade en vacklande inställning till tsarismen, och Marx avskydde honom. 1865 bröt emellertid Bakunin med Herzen och reste till Italien. Innan han lämnade London återupprättade han vänskapliga förbindelser med Marx, och gick med på att arbeta för Internationalen i Italien.

När Bakunin väl installerat sig i Italien ägnade han sig dock inte åt arbetarrörelsen, som där befann sig i ett föga utvecklade skede, och som Bakunin än så länge förstod mycket litet av. I

⁹¹ Se Marx brev till Domela-Nieuwenhuis den 22 februari 1881, MEW.

⁹² Marx, *The First International and after*, s. 233.

⁹³ Se kap. I.

⁹⁴ MEW 6 s. 271.

stället ägnade han sina krafter åt konspiratorisk verksamhet bland den unga italienska intelligentian som samlats kring *Risorgimento* och som sedermera stötts tillbaka av dess antidemokratiska tendens. Målsättningen för Bakunins hemliga internationella broderskap var oklar, men officiellt arbetade den inte inom Internationalen, utan inom den borgerligt-demokratiska internationella organisation som kallades *League for Peace and Freedom* (Föreningen för fred och frihet). Men, vid föreningens kongress i september 1862 när dess fientlighet mot arbetarklassen blev uppenbar organiserade Bakunin några av dess vänsterinriktade medlemmar i Socialdemokratiska Alliansen och skrev i dess namn till Generalrådet och begärde anslutning.

Utgångspunkten för Bakunins politiska praktik var inte att han engagerade sig för proletariats kamp mot kapitalet, utan det att han var motståndare till staten som sådan. Bakunin gjorde gemensam sak med proletariats först när han insåg att den enda klass som hade intresse av att störta den moderna borgerliga staten var industriarbetarklassen.

Denna insikt kom samtidigt som en oberoende arbetarrörelse i Italien började ge sig till känna, och Bakunin började formulera doktrinen anarko-kommunism, som är historiskt hågkommen som en avvikelse inom arbetarrörelsen. Från sin italienska bas försökte Bakunin nu behärska Internationalen.

Bakunins grundtanke var att även om proletariats måste krossa den existerande statsapparaten för att befria sig får det inte ersätta den med en egen politisk makt, ty i så fall tillsätter det med nödvändighet en ny auktoritär apparat som kommer att fortsätta förtrycket. Arbetarrörelsen måste därför avstå från att organisera sig som ett politiskt parti, och från varje verksamhet som innebär att arbeta inom den existerande politiska staten (t ex att kämpa för reformer, delta i parlamentet). Det enda tillåtna samröret med staten är den revolution som gör slut på all politisk auktoritet en gång för alla. Proletariats måste, i stället för att bli den härskande klassen (vilket för Bakunin var nästan en självmotsägelse) och använda sin politiska makt för att förvandla samhället, bygga upp det nya samhällets organisation inom det gamla inom ramen för Internationalen. Internationalen måste därför bygga på principen om total lokal självständighet, och när Bakunin angrep Marx angående Internationalens organisation lyckades han kring sin 'anti-auktoritära' paroll ena alla de element, inklusive de engelska tradeunionisterna, som hade egna orsaker att misstycka till Generalrådets 'auktoritära' inblandning i deras affärer. Trots Bakunins angrepp på Generalrådets 'auktorianism' var han lika klar som Marx över nödvändigheten av ett revolutionärt ledarskap. En oundviklig följd av Bakunins krav att arbetarklassen inte skulle organisera ett 'auktoritärt' parti utan embryot till ett nytt samhälle var att han konstruerade ett hemligt ledarskap, otillgängligt för demokratisk kontroll, som skulle genomföra det kuppärtade störtandet av staten. Bakunins nätverk av hemliga sammanslutningar, av vilka de flesta existerade bara i hans hjärna, är legendariskt. När Bakunin första gången försökte ta över Internationalen framställde han sin Allians som en allmän front och tillskrev den 'det speciella uppdraget att studera politiska och filosofiska frågor utgående från den stora principen om jämlikhet'.⁹⁵ Men, när Internationalen vägrade Alliansen att ansluta sig med hänvisning till att en 'International inom Internationalen' inte kunde godtas övergav Bakunin gladeligen denna pappersorganisation och reducerade Alliansen till en 'central sektion' i Genève, eftersom hans egentliga syfte var att organisera sina anhängare i hemliga sammanslutningar och på så sätt infiltrera Internationalen.

⁹⁵ *Programme and Rules of the International Alliance of Socialist Democracy*. "Programmet" är tryckt i IWMA III s. 271-8 på ursprungsspråket, franska, tillsammans med Marx marginalanteckningar. Se också "The Alleged Splits in the International" i Marx, *The First International and after*, s. 272. "The Alleged Splits" publicerades ursprungligen som "Les Prétendues Scissions dans "Internationale", Genève 1872.

Den första gången Marx och Bakunin kom i konflikt med varandra var vid tiden för kongressen i Basel. Konflikten gällde 'avskaffandet av arvsrätten' som var det medel Bakunin föreslog för att förvandla kapitalismen till socialism. Marx gick emot detta, dels för att det var dömt att få bönderna till motståndare, dels därför att det speglade Bakunins felaktiga uppfattning att staten, inte ekonomin, var den viktigaste samhällsliga strukturen och grundvalen för förtrycket av proletariatet. Bakunin tog hem spelet i Basel, men det var i och för sig inte något större nederlag för marxisterna. Men en kort tid efter Basel-kongressen startade Bakunin en omfattande offensiv mot Generalrådet på flera punkter, och det är dessa attacker som framfördes i de schweisiska tidningarna *Égalité* och *Progrés*, kontrollerade av Bakunin, som Marx besvarade i januari 1870 med 'cirkulärbrevet' till Federala rådet för franska Schweiz. Under månaderna som följde lyckades Bakunin få över en grupp ur Federala rådet för franska Schweiz på sin sida, varpå detta splittrades. Louis Bonapartes fall gav Bakunins anhängare en möjlighet att arbeta i Sydfrankrike, och efter

Kommunen kom bakunisternas revolutionära militans att dra till sig ett växande antal av de arbetare som anslöt sig till Internationalens sektioner i Spanien och Frankrike.

Krisen inom Internationalen, som ledde fram till kongressen i Haag och brytningen som följde, är en av de viktigaste perioderna i Marx' politiska verksamhet och, som Engels senare skrev, 'den som är svårast att rekonstruera utifrån tryckt material'.⁹⁶ Marx förde inte bara en defensiv kamp mot Bakunins försök att ta över Internationalen. Det är uppenbart att han hade sina egna planer för dess vidare utveckling, och fastän dessa inte finns klart formulerade i något skrivet dokument tycks Marx ha hoppats på att förvandla Internationalen organisationer i de olika länderna till politiska partier med centrum i London. Redan 1867, när Internationalen börjat utvecklas till en betydande kraft på kontinenten, hade Marx skrivit till Engels: 'Vid nästa revolution som kan vara närmare i tiden än det förefaller kommer vi (dvs. du och jag) att ha denna mäktiga apparat i våra händer',⁹⁷ och i cirkulärskrivelsen från januari 1870 betonade Marx åter, eller snarare överbetonade,⁹⁸ den roll som Generalrådet skulle kunna spela. Samtidigt skriver Marx i Generalrådets Rapport till Bryssel-kongressen:

”Året 1867-8 kommer att markera en epok i Internationalens historia. Efter en period av stillsam utveckling har den antagit så mäktiga dimensioner att den framkallar bittra angrepp från de härskande klasserna och fientliga demonstrationer från regeringarna. Den har inträtt i en period av kamp”.⁹⁹

Härmed avsåg Marx antagligen att Internationalen i händelse av revolution skulle bli ett taktiskt vapen, och 1868 såg han redan en ny revolutionär kris avteckna sig mot horisonten. Det som fattades för att göra Internationalen till en mer centraliserad och disciplinerad kraft var ett visst mått av ideologisk homogenitet. I detta avseende innebar Bryssel-kongressen en stor framgång för Marx eftersom han lyckades vinna en del av proudhonisterna för sina ståndpunkter och besegra de proudhonistiska högerelementen. Marken var nu förberedd för Marx' organisatoriska planer: vid kongressen i Basel 1869, innan Bakunins manövrer blev uppenbara, fick Marx igenom en resolution som avsevärt utökade Generalrådets befogenheter. Generalrådet fick rätt att, i avvaktan på kongressens beslut, suspendera avdelningar av Internationalen som motarbetade

⁹⁶ Engels till Kautsky den 25 mars 1895, MEW 39 s. 447. I september 1870 sålde Engels sin andel i familjeföretaget och flyttade från Manchester till London, där han blev en aktiv medlem i generalrådet. Under den kritiska perioden 1870-72 kunde sålunda Marx och Engels för första gången sedan 1850 arbeta sida vid sida.

⁹⁷ Marx till Engels den 11 september 1867, MEW 31 s. 342.

⁹⁸ Se sid xx i detta kapitel.

⁹⁹ Marx, *The First International and after*, s. 94 (engelskt original)

dess principer och beslut. Marx utnyttjade inte denna makt mot Bakuningruppen men det gjorde Generalrådet mot den franska grenen av Internationalen i London — den behärskades av blanquister och komprometterade Internationalen genom att förespråka terroristaktioner såsom att mörda Bonaparte.

Efter Basel-kongressen tog Bakunin-gruppens kampanj mot Generalrådet fart, och när London-konferensen ägde rum i september 1871 svarade Marx genom att ytterligare utöka Generalrådets makt. Rådet fick rätt att utse delegater som kunde delta i vilken som helst sektion eller kommitté som tillhörde Internationalen, förbjöd grupper som ingick i Internationalen att kalla sig annat än geografiska namn, eller 'att utge sig för att genomföra speciella uppdrag inom Internationalen', och förbjöd särskilt hemliga sammanslutningar.¹⁰⁰ Marx hoppades att härigenom kunna stoppa både den hemliga och den öppna verksamheten för Bakunins Allians. Kampen mellan Bakunin och Marx var emellertid ingen personlig maktkamp, utan en kamp om principer. Den centrala fråga som stod på spel gällde arbetarklassens politiska agerande, och här var Bakunin en direkt motståndare till den inriktning Marx försökte ge Internationalen. Det viktigaste resultatet av London-konferensen var därför avsnittet i Marx' resolution om 'Arbetarklassens politiska agerande'. Denna resolution påminde Internationalen om inledningen till de egna stadgarna som Marx utformat 1864 och som talade om behovet att erövra politisk makt, och därefter beskrev detta i mer konkreta termer. Utgående från 'närvaron av en otyglad reaktion som. . . avser att med rent våld upprätthålla skillnaderna mellan klasserna och de besuttna klassernas politiska herravälde som är ett resultat av dessa, framhöll resolutionen att 'Arbetarklassen kan inte handla, som klass, utan att konstituera sig som ett politiskt parti, skilt från, och gentemot, alla gamla partier som bildats av de besuttna klasserna' och att 'Konstituerandet av arbetarklassen till ett politiskt parti är oundgängligt för säkrandet av den sociala revolutionens seger och dess yttersta mål — klassernas avskaffande.'¹⁰¹

Efter att ha lyckats driva igenom sina resolutioner på London-konferensen hoppades Marx uppenbarligen att han skulle kunna gå vidare och avvärja Bakunin både organisatoriskt och ideologiskt. Men det att Internationalen vuxit i Sydeuropa, i förening med visst missnöje med Generalrådet inom andra sektioner av Internationalen, gjorde att Bakunin kunde samla betydande skaror bakom sitt 'antiauktoritära' banér. Vid Haag-kongressen i september 1872 (som båda sidor förberett på ganska tvivelaktigt sätt) som i huvudsak ägnades åt att ifrågasätta deltagarnas fullmakter tog Marx hem spelet, men det var en Pyrrhus-seger. Haag-kongressen godkände besluten från konferensen i London och uteslöt Bakunin och Guillaume¹⁰² ur Internationalen med hänvisning till att de försökt organisera en hemlig fraktion inom den. Bakunins uteslutning hade antagligen inte gått igenom om inte Marx och Engels lagt fram indicier som antydde att Bakunin var inblandad i 'Nechajev-affären'; de tvekade inte att använda tarvliga medel när den politiska nödvändigheten så krävde.¹⁰³

¹⁰⁰ IWMA s. 440-50 (engelskt original).

¹⁰¹ Marx, *The First International and after*, s. 270.

¹⁰² James Guillaume, en schweizisk urmakare, organiserade Bakunins fraktion i Internationalen.

¹⁰³ Sergej Nechajev, en ledande man inom studentrörelsen i St Petersburg 1868-9, reste till Schweiz 1869 och upprättade förbindelser med Bakunin. I Nechajev fann Bakunin en broderkonspiratör i vars hjärna fantasi och verklighet smälte samman mer intimt än tom i hans egen. På grundval av de hemliga sällskap han uppfann tillsammans med Bakunin, hävdade Nechajev när han återvände till Ryssland att han representerade Internationalen, medan han gjorde sig allmänt känd för sin samvetslösa manipulering med revolutionära kamrater; en praktik som han rättfärdigade i sin *Chatechism of the Revolutionist*. Nechajevs arrestering 1871 och offentliggörande av hans aktiviteter, hotade att bringa Internationalen i vanrykte. Londonkonferensen förklarade därför att "Netschajeff aldrig har varit medlem av eller representant för Internationella arbetarassociationen" (IWMA IV s. 434). Vid Haag-kongressen använde Marx och Engels framgångsrikt mot Bakunin hans förbindelser med Nechajev, fastän de kände

Vid tiden för kongressen i Haag var det dock redan uppenbart för Marx att han, trots en formell majoritet, inte lyckats mobilisera tillräckligt stöd för att den omvandling av Internationalen han hade planerat skulle vara möjlig att genomföra, eller ens för att garantera att Bakunin inte skulle ta över Internationalen vid en senare tidpunkt. Som Marx skrev till Kugelmann var kongressen i Haag 'en fråga om liv och död för Internationalen; och innan jag drar mig tillbaka vill jag åtminstone befria den från upplösande element'.¹⁰⁴ Av den anledningen reste Marx själv till Haag, den första och enda gången han var närvarande vid någon av Internationalens kongresser. Marx' majoritet i Haag bestod huvudsakligen av tyskar, de franska blanquisterna i exil och en del av de engelska delegaterna, samt vissa av hans personliga anhängare i Generalrådet. Mot Marx stod krafter som i verkligheten vägde minst lika tungt: spanjorerna, belgarna, fransk-schweizarna och en del av engelsmännen. Italienarna var visserligen Bakunins mest lojala lärjungar, men de vägrade att vistas på samma kongress som de 'auktoritära'. För att förhindra att Generalrådet skulle falla i Bakunin-gruppens händer gjorde Marx sitt mästardrag; Engels föreslog att det skulle flyttas till New York vilket genomdrevs med en knapp majoritet och under motstånd från både bakuninisterna och blanquisterna. I New York kom Generalrådet i händerna på Marx' pålitliga tysk-amerikanska efterföljare, och dog där en naturlig död. Den 'anti-auktoritära' gruppen samlades till en egen konferens en vecka efter den officiella, men de tillsatte inget verkställande organ, och även om deras International formellt existerade fram till 1881 utvecklade den aldrig någon enhetlighet. Den marxistiska Internationalen avvecklades definitivt på kongressen i Philadelphia 1876.

Marx hade en utomordentligt låg tanke om Bakunin som teoretiker vilket var helt berättigat med tanke på Bakunins grumliga idéer. Så t ex krävde Bakunin i programmet för Socialdemokratiska Alliansen 'social och ekonomisk jämlikhet mellan klasserna',¹⁰⁵ en meningslös fras som Marx drev grovt med. Han deklarerade också att Alliansen var ateistisk, vilket Marx menade vara anakronistiskt och löjeväckande posering; själv hade han sedan 1840-talet hävdade att religionen kunde försvinna först när samhället förändrats. I ett viktigt avseende undervärderade Marx dock Bakunin, nämligen när han jämställde Bakunins teori med proudhonismen som en variant av 'politisk indifferentism'

Det är sant att Bakunin från Proudhon ärvt sin syn på politisk auktoritet som något odelat ont; Marx betraktade detta som en ideologisk ståndpunkt som speglade de latinska arbetarklasserna småborgerliga bindningar. Men Marx underlät att göra den viktiga distinktionen att medan Proudhons abstentionism var helt passiv så var Bakunin, alla sina misstag till trots, en revolutionär socialist som, i likhet med Marx (och med Blanqui, som Marx alltid respekterade) syftade till att störta den borgerliga staten och avskaffa privategendomen. Bakunins abstentionism avspeglade, hur missriktad den än var, hans nästan instinktiva rädsla för reformistiska avvikelser från det revolutionära målet, och för byråkratiskt maktmissbruk i det efter-revolutionära samhället.

I sina artiklar 'Politisk indifferentism' och 'Om auktoritet' gjorde Marx och Engels upp med Bakunins politiska tänkande. Marx skrev ironiskt:

”Om arbetarna ersätter borgarklassens diktatur med sin egen revolutionära diktatur gör de sig skyldiga till det förskräckliga brottet *lèse-principe*; ty, för att kunna tillfredsställa sina ynkliga profana dagliga behov och för att krossa motståndet från borgarklassen ger de, i stället för att

till att Bakunin inte var skyldig till någonting annat än ren missbedömning och godtrogenhet.

¹⁰⁴ Marx till Kugelmann den 29 juli 1872 i K Marx, *Letters to Dr. Kugelmann*, Martin Lawrence 1934. Se också MEW 33 s. 505.

¹⁰⁵ IWMA III s. 273. Se också not 95.

lägga ned vapnen och avskaffa staten, staten en revolutionär och övergående form”.¹⁰⁶

Och Engels frågade anarkisterna:

”Har dessa herrar någonsin sett en revolution? En revolution är utan tvivel den mest auktoritära sak som finns, en handling varigenom en del av befolkningen påtvingar den andra sin vilja med gevär, bajonetter och kanoner, allt mycket auktoritära medel, och den part som segrat måste hävda sitt herravälde med tillhjälp av den skräck, som dessa vapen inger de reaktionära”.¹⁰⁷

De auktoritetsfientligas misstag var att de 'kräver att den auktoritära politiska staten skall avskaffas på en gång, innan de sociala förhållanden, som frambragt den, ännu avskaffats'.¹⁰⁸ Men hur rätt Marx än hade när han underströk att det enda sättet för arbetarklassen att expropriera bourgeoisin och grunda socialismen var att själv bli den härskande klassen, och att politisk makt bara kan försvinna efter det att klasserna avskaffats, var det ändå så att Bakunins fördömande av att arbetarklassen skulle delta i det borgerliga politiska systemet, och hans varningar för de faror som en proletär erövring av den politiska makten innebar, uppenbarade frågor som Marx aldrig löste på ett tillfredsställande sätt. Den första för fram till frågan om reformismen, som är ämnet för nästa avsnitt. Vad beträffar Bakunins kritik av Marx förmenta 'statskommunism' bemötte Marx hans angrepp i sin 'Översikt över Bakunins *Etatism och Anarki*' med en serie kommentarer inströdda mellan excerpter ut Bakunins bok.

Kärnan i Bakunins angrepp på Marx finns i en klassisk anarkistisk formulering:

”Att folket väljer representanter och statsöverhuvuden.. . /är/ en lögn, bakom vilken *den styrande minoritetens* despoti gömmer sig, och det på ett än farligare sätt i den mån det framstår som ett uttryck för den så kallade folkviljan”.

Det gör det samma om arbetarna väljer sina representanter ur de egna leden — Bakunin menar att dessa representanter, när de väl blivit valda, 'upphör att vara arbetare och ser ner på den vanliga arbetarens hela värld från sin upphöjda position i staten'. 'Den som kan tvivla på detta vet ingenting om människans natur'.¹⁰⁹ Som svar på detta hävdar Marx att förhållandet mellan väljare och valda beror på 'väljarnas ekonomiska grundval, ekonomiska belägenhet'. I det kommunistiska samhället, säger Marx, 'har fördelningen av de allmänna funktionerna blivit en rent praktisk angelägenhet som inte ger någon makt över en annan', och 'väljandet har inte någonting kvar av sin nuvarande politiska karaktär'.¹¹⁰ Marx anför som exempel en fackförenings styrelse, ledningen för en kooperativ fabrik och rådet i den ryska byn för att visa att där inga antagonistiska intressen är inblandade, där är det inte heller något överhetsförhållande inblandat i valet av representanter; och att utse representanter är alltid nödvändigt för att 'de allmänna funktionerna' skall bli utförda.

Marx var förvisso medveten om faran av politisk byråkratisering. Inom Internationalen hade han angripit Lassalles och Schweitzers diktatoriska ledarskap, och understrukit hur viktiga fackföreningarna var som en skola i proletärt självstyre. Han uppfattade den form av direkt demokrati som Pariskommunen tillämpat — med avsättbara funktionärer, frånvaro av materiella privilegier, och föreningen av verkställande och lagstiftande makt — som betydelsefull just därför att den gjorde det möjligt för de omedelbara producenterna att utöva politisk kontroll.

¹⁰⁶ MEW 18 s. 300.

¹⁰⁷ MEW 18 s. 308.

¹⁰⁸ MEW 18 s. 308.

¹⁰⁹ MEW 18 s. 635.

¹¹⁰ MEW 18 s. 635.

Bakunin hade fel när han trodde att en arbetarregering med *nödvändighet* skulle leda till att det utvecklades ett nytt härskande kast, och när han återförde politiskt tvång i förening med härskande kast till 'människans natur'. Och, med den ståndpunkt Bakunin intog skulle ett klasslöst samhälle aldrig någonsin kunna uppkomma; han ger i varje fall inte något användbart svar på hur det revolutionära proletariatet skulle övervinna de gamla härskande klassernas motstånd utan att anlita politiskt tvång. Men, trots alla sina misstag var Bakunin, om än på ett ofullkomligt sätt, före revolutionen medveten om att risken för byråkratisering innebär ett verkligt problem under en efterrevolutionär period.¹¹¹

Problemet reformism

Det andra kejsardömets fall innebar en övergång mellan två perioder i arbetarklassens historia. Fram till 1870 hade den politiska utvecklingen i Europa, och i synnerhet för arbetarrörelsen, dominerats av den bonapartistiska regimen i Frankrike och problemen med Tysklands och Italiens nationella enande. Det franska nederlaget befäste systemet med nationalstater, och Marx förstod redan före Sedan att 'Detta krig har förflyttat gravitationscentrat för arbetarrörelsen på kontinenten från Frankrike till Tyskland.'¹¹² Trots Kommunens nederlag kunde det europeiska proletariatet finna, att nya möjligheter öppnats, och tom i Frankrike återhämtade sig arbetarrörelsen inom ett årtionde från detta fruktansvärda slag. Med den snabba industriella tillväxt som ägde rum var det inte längre möjligt för de härskande klasserna i de mer avancerade länderna att hålla tillbaka arbetarrörelsen med ren repression. Manlig rösträtt hade säkrats i Bismarcks Nordtyska förbundet av år 1867, och utvidgades till Tyska riket när det grundades 1871. Den tredje republiken i Frankrike kunde inte undvika att ge arbetarrörelsen frihet att organisera sig politiskt inom ramen för den borgerligt-demokratiska staten. I de länder där de demokratiska reformerna dröjde blev en demokratisering, som ju Tyskland och Frankrike visat vara möjlig, det omedelbara målet för de socialistiska arbetarna.

Den taktik som Marx formulerade för arbetarrörelsen på 1870-talet, och som Engels stödde till sin död 1895, skulle ge masspartierna inom Andra Internationalen (grundad 1889) deras handlingsprinciper. Men, dessa partier inordnade dessa taktiska ståndpunkter under en i allt väsentligt reformistisk strategi, och misslyckades fullständigt att få grepp om de nya problem och uppgifter som framkom efter det att Marx och Engels dött, under monopolkapitalismens och den moderna imperialismens epok. Eftersom Marx' utsagor om att använda sig av parlamentet, om den fredliga vägen till socialism, och om det proletära partiet har tolkats både på ett reformistiskt och på ett revolutionärt sätt, måste man undersöka exakt hur han formulerade dem, liksom i vilka sammanhang de förekom, för att kunna ta ställning till de strider om arvet efter Marx som nu pågått i tre kvarts århundrade.

För Marx var den användning arbetarklassen kunde ha av rösträtt och parlament, och frågan om den fredliga vägen till socialismen helt åtskilda frågor. Marx menade att arbetarklassen alltid skulle utnyttja den borgerliga demokratins representativa institutioner, vilka den som en majoritet av befolkningen kunde vända mot bourgeoisin själv. Valsystemet skulle 'förvandlas från det instrument för bedrägeri det varit fram till nu till ett instrument för befrielse'.¹¹³ Resolutionen från London-konferensen om arbetarklassens politiska agerande avsåg just detta. Där underströk

¹¹¹ I denna "konspektus" accepterar Marx att Bakunin tillskriver honom begreppet "arbetarstat", "om han vill kalla den det" (MEW 18 s. 635). Det är i detta sammanhang klart, liksom det är i kritiken av Gotha-programmet (MEW 19 s. 28) att när Marx ibland använder termen "stat" för att referera till arbetarmaktens politiska form, representerar detta inget avsteg från hans position i *Inbördeskriget i Frankrike* med undantag för på terminologins nivå.

¹¹² MEW 17 s. 270.

¹¹³ MEW 19 s. 238.

Marx, till anarkisternas stora harm, att arbetarklassen måste konstituera sig ”som ett politiskt parti, skilt från, och gentemot, alla gamla partier som bildats av de besuttna klasserna. . . för att säkra den samhälleliga revolutionens seger”.¹¹⁴ Detta innebar att även om arbetarklassens mål låg bortom den borgerliga staten (som Marx förklarar bara några månader tidigare i *Inbördeskriget i Frankrike*) var det med hjälp av valsystemet som de medvetna arbetarna skulle bygga upp sin styrka och dra till sig hela sin klass. Prototypen för ett sådant parti var det tyska SDAP som bildats två år före London-konferensen och som tjänade som Marx' levande förebild. Efter Kommunens nederlag framstod SDAP otvivelaktigt som den europeiska arbetarklassens 'gravitationscentrum'. Partiet hade framgångsrikt använt parlamentet som forum för agitation, byggt upp ett massparti med disciplinerade medlemmar, och utan att ta skada genomlevt att dess ledare, Liebknecht och Bebel blev fängslade för att de bekämpat annekteringen av Elsass och Lothringen. De socialistiska partier som växte fram i nästan alla länder i Europa under 1880-talet hade alla i högre eller lägre grad SDAP som förebild. Marx, och därefter Engels, gav sitt fulla stöd till bildandet av dessa partier, och betraktade dem som den riktiga organisatoriska formen för att bereda vägen för den socialistiska revolutionen.

Frågan om 'den fredliga vägen till socialismen', å andra sidan, återfinns man endast i ett klart avgränsat sammanhang i Marx' verk. Det fanns särskilda länder där Marx trodde att den proletära revolutionen kunde genomföras med fredliga medel, men han framställde dem som undantagsfall. Nyckelformuleringen av denna 'den fredliga vägens' ståndpunkt finns i ett tal som Marx höll vid ett offentligt möte i Amsterdam efter kongressen i Haag, där han sade:

”Vi vet att vi måste uppmärksamma institutionerna, sedvänjorna och traditionerna i varje land; och vi förnekar inte att det finns länder som Amerika, England, och vore jag bekant med dess institutioner skulle jag kanske också nämna Holland, där arbetarna skulle kunna nå sitt mål med fredliga medel”.¹¹⁵

Marx gav också uttryck för denna ståndpunkt, i något mer tillspetsad form, i ett brev till sin engelska vän som aspirerade på att bli hans lärjunge, Henry Mayers Hyndman,¹¹⁶ år 1880, där han skrev att 'Om den oundvikliga evolutionen (dvs. till socialism i England) blir en revolution skulle detta inte bara vara de härskande klassernas fel, utan också arbetarklassens'.¹¹⁷ Marx kontrasterade emellertid genomgående dessa undantagsfall mot den allmänna regeln. I sitt tal i Amsterdam underströk han: 'Vi måste inse att i de flesta länderna i Europa måste våld bli revolutionens hävstång; en dag blir det nödvändigt att tillgripa våld för att frambringa arbetets herravälde',¹¹⁸ och i brevet till Hyndman kontrasterade Marx läget i England mot det i Tyskland, där 'militär despoti' gjorde 'revolution' nödvändig. Här och var finner man även formuleringar av Marx som går ut på att 'de arbetande klasserna kommer att tvingas erövra rätten att befria sig på slagfältet'¹¹⁹ där inga undantag nämns; och det finns inga generella utsagor någonstans som framställer möjligheten av en 'fredlig väg' som det normala.

Vad som för Marx var avgörande för om arbetarklassen skulle kunna genomföra en icke-våldsam

¹¹⁴ Se not 101.

¹¹⁵ MEW 18 s. 160.

¹¹⁶ Kort efter Marx död bildade Hyndman den första brittiska marxistiska organisationen, The Social-Democratic Federation. Hyndman ledde emellertid in denna grupp på en mycket sekteristisk kurs och SDF förnekades av Engels. Hyndman, en före detta högerman (tory), övergav själv aldrig sina borgerliga levnadsvanor och sin chauvinism.

¹¹⁷ Marx till Hyndman den 8 december 1880, MEW 34 s. 482. Jämför ”The Curtain Raised”, en intervju med Marx i New York World den 18 juli 1871, för ett exempel på Marx tes att, även om arbetarklassen i länder som England borde ta den parlamentariska vägen till socialism skulle det fortfarande stå inför ett ”slavägarnas krig”.

¹¹⁸ MEW 18 s. 160.

¹¹⁹ Marx, *The First International and after*, s. 272.

revolution tycks vara frånvaron av en byråkratisk-militär statsapparat av den typ han analyserade i *18e Brumaire*. I ett brev till Kugelmann 1871 skriver Marx: ". . . att nästa revolutionsförsök inte, som de tidigare, kommer att nöja sig med att överlåta den byråkratiska militära apparaten i nya händer, utan krossa den. . . är förutsättningen för varje verklig revolution på kontinenten."¹²⁰ 1870-talets England och Amerika framstod tydligt för Marx som de två viktigaste länderna där det inte fanns någon byråkratisk-militär apparat som framtvungade kapitalets makt över arbetet, och där därför omvandlingen från kapitalism till kommunismen kunde uppnås utan att med våld krossa den civila byråkratin och armén. Marx åsikt vad gäller England och Amerika var därför långtifrån ahistorisk och ovillkorlig.

”Både i England och Amerika, de största och sista representanterna i hela världen för anglosachsisk 'frihet' i meningen frånvaro av militarism och byråkrati, har helt och hållet glidit ned i det allmäneuropeiska smutsiga och blodiga träsket av byråkratiskt-militära institutioner, vilka underordnar sig allt och förtrycker allt. Både i England och Amerika utgör nu *nedbrytandet, krossandet* av 'det färdiga statsmaskineriet' (som i dessa länder under åren 1914-17 utvecklades till 'europeisk', allmänimperialistisk fulländning) 'förutsättningen för varje verklig folkrevolution'”.¹²¹

En fråga som Marx emellertid aldrig behandlade, och som blev av avgörande betydelse samtidigt som den internationella kapitalismen i och med första världskriget utvecklades mot en lavinartad kris är hur, i de länder som förenar en byråkratiskt-militär apparat med institutionerna allmän rösträtt och parlamentariskt styre, arbetarklassen skall bete sig för att övergå från parlamentarisk politik till uppror. Under Marx' livstid var detta givetvis inte något omedelbart problem för arbetarnas partier, inte ens i Tyskland. Brevet till Hyndman 1880 är typiskt; samtidigt som Marx försäkrar att det kommer att behövas en våldsam revolution i Tyskland när tiden är inne, ställer han sig bakom det tyska partiets dåvarande deltagande i det parlamentariska livet som ett sätt att öka dess styrka. Den klassiska marxistiska formuleringen om övergången från parlamentarisk politik till uppror finns i Engels' Inledning från 1895 till Marx' *Klasstriderna i Frankrike*, där han hävdar den ståndpunkten (som av allt att döma också var Marx') att arbetarklassen bör vänta tills de härskande klasserna bryter mot den representativa demokratins regler och inte själva ta initiativet till en kraftmätning.¹²² Tanken bakom Engels resonemang är lätt att förstå: arbetarklassen kommer då att ha ett moraliskt överläge, vilket gör det lättare att vinna mellanklasserna och att påverka de väpnade styrkorna. Denna taktik har dock nackdelen att den frånhänder arbetarna det offensiva initiativet som alltid är en avgörande fördel vid uppror. Denna fråga rymmer fortfarande ett dilemma för marxister i många länder. Men, vad man än väljer är det en nödvändig förutsättning, om uppror blir eller kan bli nödvändigt, att arbetarnas parti under lång tid arbetar underjordiskt för att förbereda sig på den möjligheten. Lenin satte som villkor för de partier som önskade ansluta sig till Tredje Internationalen att ägnade sig både åt legalt och illegalt arbete.¹²³

Det är möjligt att det var fel av Marx och Engels att inte, redan på 1870-talet, ha framhävt underjordiskt arbete som en väsentlig verksamhet för ett revolutionärt arbetarparti. Detta kan vara en viktig anledning till att den dominerande riktningen inom Andra Internationalen kunde förena en verbal renlärighet som i detalj följde Marx med en reformistisk praktik som helt svor mot Marx' anda. (Den klassiska representanten för denna tendens var den tyska socialdemokratiska

¹²⁰ Marx till Kugelmann den 12 april 1871, MEW 33 s. 205.

¹²¹ Staten och revolutionen i Lenin, *Selected Works*, Progress Publishers, Moskva 1970 s. 309.

¹²² MEW 7 s. 511-27 (MEW 22 s. 509-27)

¹²³ Lenin, ”The Terms of Admission into the Communist International” i *Collected Works*, Progress, Moskva, 1963, vol. 31, s. 208.

reformisten Karl Kautsky, 'marxismens påve' efter Engels' död). Det var med andra ord möjligt för dessa partier att hävda, och t o m tro, att de var på väg att avskaffa kapitalismen och den borgerliga staten, medan i själva verket deras praktik ledde i riktning mot regeringsämbetet inom den.

Nu i efterhand kan man se att Andra Internationals misslyckande redan förberetts genom de omständigheter under vilka Första Internationals splittrades. Internationella arbetarassociationen klövs inte i revolutionärer och reformister, utan skiljelinjen gick mellan dem som förespråkade politisk aktivitet för arbetarklassen och 'politiska indifferentister', som Marx kallade dem. I båda lägren fanns det utrymme för reformism eftersom revolutionära marxister och 'politiska' reformister var överens om den omedelbara taktiken — att det var nödvändigt att bygga upp arbetarrörelsen inom det parlamentariska systemet. Etiketten 'socialdemokrati' skymde således från början den kärnfråga som skilde revolutionärer och reformister åt, och varken Marx eller Engels blev någonsin helt på det klara med vad det var för partier de givit sin välsignelse.

Trots att Marx ständigt angrep alla yttringar av reformism gjorde han en grov underskattning av reformismens styrka och förstod aldrig helt dess rötter. I Kommunistiska manifestet hade Marx framställt den proletära rörelsens utveckling som en process med två steg. I det första stadiet utvecklas proletariatet från en oorganiserad massa, genom kamp mot lokala kapitalistiska motståndare och genom att bilda 'kombinationer, till ett subjekt som klass; i det andra stadiet kämpar det som klass för att avskaffa kapitalet på det nationella planet. Den historiska erfarenheten har förvisso bekräftat den första delen av Marx' modell. I alla länder där kapitalistisk produktion har utvecklats har industriproletariatet bildat klassorganisationer för att försvara sina intressen mot kapitalet: fackföreningar och politiska partier. Men det är sannerligen inte alltid som hela den organiserade arbetarklassen kämpat politiskt för att avskaffa kapitalet. I allmänhet har en mer eller mindre betydande del av arbetarklassen, på grund av speciella omständigheter, valt en revolutionär, antikapitalistisk väg, medan resten av de organiserade arbetarna kämpat bara för bestämda reformer.

Marx' grundinställning till reformismen framgår av hans aforism 'Arbetarklassen är revolutionär eller ingenting.'¹²⁴

Vad Marx menade med detta framgår klart av ett brev han skrev 1871 till sin tysk-amerikanska anhängare Bolte, och som utgör en intressant kommentar till Manifestet efter mer än två årtionden. Det är förvånande hur bestämt Marx i detta brev hävdar den syn på den proletära rörelsens utveckling som Manifestet lade fram, trots allt som hänt under mellantiden. Å ena sidan: 'Det yttersta målet för arbetarklassen som politisk rörelse är naturligtvis att erövra den politiska makten', men i sin definition säger Marx att '.. varje försök av proletariatet att som klass vända sig emot de härskande klasserna och försöka tvinga dem att styra i en annan riktning är en politisk handling'.¹²⁵ Lika litet som i Manifestet lämnar Marx något teoretiskt utrymme för möjligheten av en arbetarrörelse som är organiserad politiskt som klass, och som ändå uteslutande kämpar för speciella reformer. Marx övertygelse att detta var två sidor av samma sak kan kanske vara riktig i det långa loppet. Marx trodde på grundval av sin analys av kapitalismen att fjättandet av de ständigt expanderande produktivkrafterna inom de kapitalistiska produktionsförhållandenas tvångströja med nödvändighet skulle bli mer och mer oacceptabelt för alla utom en liten grupp storkapitalister. Och hittills under 1900-talet har ju den kapitaliska världen gått från den ena krisen till den andra, och den ena delen efter den andra *har* funnit det oacceptabelt och brutit sig loss. Ändå har kapitalismens imperialistiska bana åtminstone fördröjt det andra,

¹²⁴ Marx till Schweitzer den 13 februari 1865, MEW 31 s. 445.

¹²⁵ Marx till Bolte den 23 november 1871, MEW 33 s. 327.

revolutionära stadiet av den proletära rörelsen i de kapitalistiska metropolerna för en hel historisk epok. I denna imperialismens tidsålder har det varit möjligt för ett stort antal arbetare i de avancerade kapitalistiska länderna att följa en reformistisk linje som ständigt uppmuntras av de materiella fördelar detta inneburit. De negativa förlusterna, från världskrig till den ekologiska krisen, är det inte lika självklart att hänföra till de kapitalistiska produktionsförhållandena. Marx' bristande förståelse för denna möjlighet gjorde att hans kritik av de reformistiska tendenser som var skönjbara redan under hans livstid i det tyska arbetarpartiet blev mindre effektiv, och hindrade honom från att vidta de åtgärder som behövts för att bekämpa dem.

Gotha-programmet, som Marx bestod med kritiska anteckningar i marginalen, utformades 1875 som en plattform för en sammanslagning av SDAP och det lassalleska ADAV.¹²⁶ Marx, och SDAP-ledarna själva, biföll denna förening tack vare att ADAV hade lyckats göra sig av med de värsta yttringarna av lassalleanismen. Efter det att den tyska nationella frågan lösts visade ADAV sitt oberoende i förhållande till Bismarcks manipulationer genom sitt motstånd mot annekteringsplanerna i det fransk-preussiska kriget, genom sitt stöd för Paris-kommunen, genom sitt deltagande i den tyska arbetarklassens dagliga kamp, och genom den kvantitativa tillväxt som följde av detta. Marx var emellertid allt annat än belåten med det enhetsprogram som Gotha-kongressen förberett; han ansåg det vara 'ett alltigenom förkastligt program, som demoraliserar partiet'.¹²⁷

Av Gotha-programmets lassalleska formuleringar valde Marx att skarpast kritisera diagnosen 'I förhållande till arbetarklassen är alla andra klasser en enda reaktionär massa' och tesen 'Arbetarklassen måste till en början arbeta för sin befrielse inom ramen för dagens nationalstat.' Det första av dessa påståenden tjänade bara, enligt Marx, 'till att urskulda Lassalles samröre med de absolutistiska och feodala oppositionella inom bourgeoisin.' Manifestet hade aldrig påstått att alla andra klasser var 'en enda reaktionär massa', bara att 'Av de klasser, som i våra dagar står gentemot bourgeoisin, är blott proletariatet en *verkligt revolutionär klass*' ty 'Alla de andra klasserna förfaller och går under med storindustrin, proletariatet åter är dennas egen produkt.' Marx påminner de tyska kamraterna om att Manifestet tillfogar att de lägre medelklasserna blir revolutionära 'med hänsyn till sin förestående övergång till proletariatet'. Marx, som alltid var medveten om nödvändigheten av att göra allianser som svarade mot den proletära rörelsens utveckling, frågar så 'Vid det sista valet, var det då så att vi förklarade för hantverkarna, de små fabrikanterna m fl, och för *bönderna*: i förhållande till oss utgör ni, tillsammans med bourgeoisin och feodalherrarne, en enda reaktionär massa?'¹²⁸ Vad beträffar formuleringen 'Arbetarklassen måste till en början arbeta för sin befrielse inom ramen för dagens nationalstat' påpekar Marx att 'dagens nationalstat' i själva verket var det tyska riket. Gotha-programmet deklarerade visserligen att 'Ett nödvändigt resultat av dessa ansträngningar. . . kommer att bli ett folkens internationella brödraskap', men en oförsvarbar underlåtenhet var att det fanns 'inte ett ord. . . om den tyska arbetarklassens *internationella roll*' dvs. om hur den måste 'utmana. . . herr Bismarcks internationella konspirationspolitik'. Genom Marx' hela kritik av Gotha-programmet löper en misstanke om att det inte syftar till revolution, utan till en reformistisk anpassning till det tyska imperiet, 'en stat som inte är någonting annat än en militär despoti och en polisstat, byråkratiskt hopsnickrad, dekorerad med parlamentariska former och skyld av en tillsats av feodalism, fastän denna redan står under bourgeoisins inflytande'.¹²⁹

'Kritik av Gotha-programmet' var emellertid inte riktad uteslutande mot de lassalleanska

¹²⁶ Det nya partiets namn var under en kort tid Tyska socialistiska arbetarpartiet (SAPD) senare förändrat till Tyska socialdemokratiska partiet (SPD) vilket det i allmänhet är känt som.

¹²⁷ MEW 19 s. 13.

¹²⁸ MEW 19 s. 22-3.

¹²⁹ MEW 19 s. 23-4 och 29.

elementen i den tyska socialdemokratiska ideologin; i lika hög grad angrep den de 'vulgärdemokratiska' tendenser som det nya partiet övertog från SDAP. De viktigaste av Marx' alla invändningar är kanske därför att 'Det finns ingenting i dess politiska krav utöver den gamla och allmänt bekanta demokratiska litanian: allmän rösträtt, direkt lagstiftning, likhet inför lagen, en folkets armé etc', att det inte tar upp 'vilken förändring staten kommer att undergå under övergångsperioden mellan det kapitalistiska och det kommunistiska samhället', då 'staten endast kan anta formen av en *proletariatets revolutionära diktatur*'.¹³⁰

Detta är den mest kända passagen där Marx använder 'proletariatets diktatur', men detta nyckelbegrepp som alltid, liksom Lenin påpekade, angett skiljelinjen emellan revolutionärer och reformister,¹³¹ återfinns på åtskilliga ställen i Marx' politiska skrifter. I 'Klasstriderna i Frankrike' som skrevs 1850 prisade Marx blanquisterna från 1848 för att rest parollen 'Arbetarklassens diktatur'.¹³² I sitt brev till Weydemeyer den 5 mars 1852 hävdade Marx att en av hans viktigaste upptäckter var att 'klasskampen med nödvändighet måste leda till proletariatets diktatur'.¹³³ När Marx i sitt tal med anledning av Internationalens sjuårsjubileum berörde Pariskommunen tog han upp nödvändigheten av en 'proletär diktatur',¹³⁴ och i sin artikel om 'Politisk indifferentism' från 1873 hänvisade han också till 'arbetarnas revolutionära diktatur'.¹³⁵ Som alltid är det viktiga dock inte vilka ord som använts, utan de begrepp de täcker. För Marx betyder proletariatets diktatur helt enkelt arbetarklassens oinskränkta politiska makt, i vilka politiska former den än må behöva för att slå tillbaka motståndet från de förra härskande klasserna och för att expropriera kapitalägarna. Själv såg Marx Kommunen som en prototyp för denna politiska form, även om denna modell kanske inte skulle vara tillämplig i alla situationer. Det var för att understryka att, i allmänhet, arbetarklassen måste ersätta den borgerliga staten med sin egen form för politisk makt som Marx använde termen 'proletariatets diktatur'.

Marx och Engels var nära att bryta med de tyska kamraterna med anledning av Gotha-programmet, men avstod från detta drastiska steg. När deras hot att 'publicera ett kort uttalande där vi tar avstånd från detta principprogram och förklarar att vi inte haft någonting med det att göra'¹³⁶ nonchalerades, gav de efter och samarbetade trots allt med det nya partiet. År 1879 fick de tillfälle att förnya sina angrepp i och med att Gotha-programmets reformistiska tendens fick insteg i det socialdemokratiska partiets praktik när Bismarck införde anti-socialistlagarna. Denna åtgärd för att strypa partiet var föranledd av dess växande styrka och framgångarna i valet (det hade inhöstat nära en halv miljon röster vid valet 1878), och Bismarck fann en förevändning i två försök att ta livet av kejsaren som anarkisterna gjort. Denna kris belyste den reformistiska dominansen inom partiet. När ett 'mindre belägringstillstånd' blev utropat i Berlin, som en förberedelse för att deportera dussintals socialistiska ledare från huvudstaden, förklarade Liebknecht i *Reichstag* att SAPD var ett reformparti, att det var motståndare till 'revolutionsmångleri' och att det skulle efterkomma antisocialistlagarna. SAPD's riksdagsgrupp slog in på en försonlig politik, och gav t o m på ett opportunistiskt sätt sitt stöd åt Bismarcks protektionistiska tullpolitik, och Marx deklarerade: 'De är redan så allvarligt drabbade av parlamentarisk idioti att de tror att de *står över varje kritik*'.¹³⁷ När partiledningen motvilligt gick med på att det behövdes ett partiorgan

¹³⁰ Lenin a.a. s. 311. Se också Lenins *Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky*.

¹³¹ MEW 7 s. 33.

¹³² ???

¹³³ Marx till Weydemeyer den 5 mars 1852, MEW 28 s. 503.

¹³⁴ Se not 119.

¹³⁵ MEW 18 s. 300.

¹³⁶ MEW 19 s. 13.

¹³⁷ Marx till Sorge den 19 september 1879, MEW 34 s. 410.

som skulle framställas utomlands och smugglas in i Tyskland inträffade det att de tre kamrater som utsetts att producera detta i Schweiz, däribland Bernstein,¹³⁸ i stället levererade en 'Årsbok för samhällsvetenskap och socialpolitik' som började med en kritik av partiets politik ur borgerligt demokratisk ståndpunkt och som attackerade det, inte som Marx för dess reformism', utan för dess 'ensidiga' klasskaraktär.¹³⁹

I sitt cirkulärbrev till SAPD's ledning upprepade Marx och Engels sina grundteser om klasskampen som de lagt fram i Manifestet trettio år tidigare. Nu lade de dock, i ljuset av det tyska partiets erfarenheter, starkare tonvikt vid faran att arbetarnas parti kunde smittas av borgerlig ideologi. Marx godtar, som tidigare, 'att även personer från de hittills härskande klasserna kan ansluta sig till det kämpande proletariatet och tillföras detta nya bildningselement', men han understryker att 'Om arbetarrörelsen skall ta emot personer från andra klasser, måste det första villkoret vara att de inte medför några rester av borgerliga, småborgerliga o s v fördomar, utan helhjärtat accepterar den proletära samhällsuppfattningen.'¹⁴⁰ Marx menar att partiets misstag beror på att det har borgerliga ideologer inom sina egna led, och underförstår att man kanske måste rensa partiet från dessa fientliga element för att bevara dess revolutionära anda. I ett brev skrivet ungefär två år tidigare hade han också gjort klart att denna fara inte behövde komma från personer med borgerlig härkomst: "Arbetarna själva. . . om de slutar arbeta och blir *professionella intellektuella* alstrar alltid 'teoretiskt' rackartyg och är alltid redo att sälla sig till virrpannor från det förment 'lärdä' kastet".¹⁴¹

Men, eftersom Marx och Engels inte förfogade över någon strukturell förklaring till reformism inom arbetarklassen uppfattade de fenomenet bara som en produkt av borgerligt inflytande utifrån, och trodde att dessa falska idéer kunde korrigeras medelst ideologisk kamp inom partiet, eller i värsta fall genom att ett fåtal borgerliga intellektuella blev uteslutna. De tänkte sig aldrig att reformismen kunde slå rot inom själva arbetarklassen på ett allvarligt och systematiskt sätt.

Polen och Ryssland

Ett genomgående tema i Marx' och Engels' politiska ståndpunktstagande, från 1846 fram till 1880-talet, var stöd till Polens nationella frigörelse. Det rörde sig varken om någon känslomässig solidaritet eller om någon orubblig allmän princip; denna tanke hade en viktig plats i deras uppfattning om den proletära revolutionen, sådan den kom att uttryckas i förhållande till den internationella politikens växlingar. När dessa internationella relationer förändrades, och Marx och Engels tvingades ge den proletära rörelsen nya taktiska rekommendationer, gav de kampen i Polen ändrad innebörd, men dess stora betydelse ifrågasattes aldrig.

Som vi berörde i kapitel I var huvudpunkten i Marx' och Engels' utrikespolitiska program 1848 'krig mot Ryssland, vilket också innebar återupprättandet av Polen'.¹⁴² Men, från 1870-talet och framåt inträdde avgörande förändringar i förutsättningarna för den polska frågan som en följd av Tysklands enande och av kapitalismens utveckling i östra Europa.

Vid mitten av 1860-talet höll Marx och Engels fortfarande fast vid sin linje från 1848. 1863

¹³⁸ Eduard Bernstein, senare revisionismens *grand doyé*, var redan vid denna tidpunkt en betydelsefull man i SAPD. På 1880-talet blev han en nära vän till Engels, som utnämnde honom till ansvarig för sin litterära kvarlåtenskap. Från 1881 till 1890, när socialistlagen upphävdes, redigerade Bernstein i exil *Der Sozialdemokrat*. SAPDs illegalt distribuerade organ.

¹³⁹ MEW 19 s. 159.

¹⁴⁰ MEW 19 s. 165-6.

¹⁴¹ Marx till Sorge den 19 oktober 1877, MEW 34 s. 302.

¹⁴² MEW 21 s. 19.

hävdade Marx att 'utan ett oberoende Polen kommer det aldrig att bli något oberoende och enat Tyskland'¹⁴³, men denna tes skulle snart visa sig vara falsk. Engels' artiklar från 1866 upprepar tankegångarna från 1849, inklusive distinktionen mellan 'de stora historiska nationerna' och de mindre betydelsefulla, bara med den skillnaden att den nu riktar sig mot proudhonisterna i stället för mot Bakunin. Dock finner man en antydning om den förändring som skall komma när Engels talar om möjligheten av att 'de arbetande klasserna i Ryssland. . . utformar ett politiskt program'.¹⁴⁴ Tidigare hade Marx och Engels betraktat Ryssland uteslutande som en monolitisk barbari närvarande i Europa. Men efter livegenskapens upphävande år 1861, kapitalismens utbredning och framväxandet av en radikal demokratisk opposition — den representerades vid denna tid av Cherneyshevsky¹⁴⁵, som Marx hyste en stor beundran för — började de allt mer intressera sig för utvecklingen i Ryssland. Båda lärde sig ryska, och Marx ägnade en stor del av sina krafter åt studier av ryska förhållanden under det sista årtiondet av sitt liv. På 1870-talet kunde den tsaristiska regimen, som fortfarande var lika reaktionär som någonsin på hemmaplan, inte längre diktera villkoren i Centraleuropa på det sätt som tidigare skett. Först och främst var det grundandet av ett enat Tyskland som förändrat situationen, men allt större betydelse fick skärpningen av motsättningarna inom själva Ryssland. Så tidigt som 1875 kunde Engels, om än över hövan optimistiskt, skriva 'Ryssland står utan tvivel på randen till en revolution',¹⁴⁶ och betraktade bönderna som den huvudkraft som skulle störta feodalismen och absolutismen. År 1882, ett år efter mordet på Alexander II, kontrasterade Marx och Engels uttryckligen sakernas tillstånd mot det om rått 1848:

”Under revolutionen 1848-9. . . utropades tsaren till den europeiska reaktionens överhuvud. Idag är han en revolutionens krigsfånge, i Gatchina, och Ryssland utgör den revolutionära rörelsens förtrupp i Europa”.¹⁴⁷

Vid 1870-talet var således inte kampen i Polen längre med nödvändighet förknippad med den tyska revolutionen. Marx och Engels fortfor att som företrädare för det internationella arbetarpartiet stödja polackerna, men de skäl de anförde för detta stöd förändrades gradvis. Under denna övergångsperiod är det tre av de fyra motiveringar som Marx och Engels framförde i olika tal 1875 vars giltighet kan betvivlas.

Som 'huvudorsaken till den sympati som arbetarklassen känner för Polen' anger Marx nu att polacker, i huvudsak på enskilt initiativ, deltar som 'revolutionens kosmopolitiska soldater'.¹⁴⁸ Hur mycken sympati detta än må väcka är det högst olikt Marx att argumentera på detta sätt, och utan varje objektiv bedömning av den polska kampen. Rimligare förefaller argumentet att 'så länge en nations oberoende liv undertrycks av en främmande erövrare riktar den hela sin styrka, alla ansträngningar och all energi mot den yttre fienden och att därför den sociala revolutionen i Polen kan inledas först när den nationella frågan reglerats. Principen bakom denna tankegång må vara korrekt, men, liksom 1848, gör man fortfarande antagandet att Polen, till skillnad från de övriga förtryckta nationerna i Europa, tillhörde den privilegierade kategorin 'stora historiska nationer', ett antagande som historien visat vara falskt. I själva verket var den polska nationalismen så svag hos det industriproletariat som mot slutet av århundradet växte fram i städerna i det

¹⁴³ MEW 15 s. 576.

¹⁴⁴ Marx, *The First International and after*, s. 381 (engelskt original).

¹⁴⁵ I efterordet till den andra tyska utgåvan av *Kapitalet* (1873) visar Marx en enastående uppskattning av Chernyshevskijs kritiska *Outline of Political Economy according to Mill*. Detta, mer än någonting annat pekar på Marx medvetenhet om den snabba utvecklingen av revolutionärt socialistiska idéer i Ryssland.

¹⁴⁶ MEW 18 s. 567.

¹⁴⁷ Förordet till den ryska utgåvan av Kommunistiska manifestet, MEW 4 s. 576-6.

¹⁴⁸ MEW 18 s. 574.

ryska Polen att Rosa Luxemburgs arbetarparti helt kunde förkasta den nationella frågan, vilket i och för sig kanske var ett misstag.

Polens 'speciella geografiska, militära och historiska situation' som var så betydelsefull 1848 och framåt reduceras nu till en 'ytterligare ett skäl'. Men inte ens Marx' beskrivning av detta, som 'det kitt som håller samman de tre stora militära despotierna: Ryssland, Preussen och Österrike' är särskilt övertygande. Den vikt han tidigare fast vid Polens delning var ju dess roll för bibehållandet av ett svagt och splittrat Tyskland, där ett oberoende Polen behövdes som en bastion mellan Tyskland och Ryssland.¹⁴⁹ Men efter det att det tyska riket grundats fanns det ingen anledning varför Polens delning med nödvändighet skulle hålla samman dem som delade landet. Marx hade faktiskt redan 1870 förutspått att de omständigheter under vilka det enade Tyskland kom till i sig bar fröet till ett krig mellan Tyskland och Ryssland.¹⁵⁰

Vid sidan av dessa mindre hållbara motiveringar för stödet till Polens sak, och som kanske bör betraktas som restprodukter från den tidigare ståndpunkten, finner man också hänvisningar till den helt nya objektiva betydelse kampen i Polen fick på 1870-talet och framåt. På samma sätt som Polens befrielse 1848 var av avgörande betydelse för den tyska revolutionen, så var den under detta senare skede, och av helt andra skäl, av lika stor betydelse för den tyska revolutionen. Engels sade i ett tal 1875 att år 1863 hade 'den ryska chauvinismen. . . översvämmat Polen när väl bevarandet av den ryska överhögheten över Polen stod på spel'.¹⁵¹ Polens frigörelse skulle därför nu mer än någonsin försvaga det tsaristiska väldet. Det var därför Lenin skulle komma att bli oense med Rosa Luxemburg i den nationella frågan. Bolsjevikernas nationella politik gentemot Polen och andra nationer som förtrycktes av tsarismen bidrog i icke ringa grad till segern för den socialistiska revolutionen 1917.¹⁵²

När Marx och Engels 1882 insåg att 'Ryssland utgör förtruppen för den revolutionära rörelsen i Europa' var formerna för den ryska revolutionen redan en omdiskuterad fråga bland de ryska revolutionärerna, och skulle så förbli för en lång tid framåt. År 1875 gjorde Engels invändningar mot den småborgerliga författaren Tkachov som hämtat uppfattningen att Ryssland var ett exceptionellt fall från Bakunin, och menade att Ryssland kunde hoppa över det kapitalistiska stadiet och bygga ett socialistiskt samhälle på grundval av böndernas samfällighet — *obshchina*. Engels betonade att den kapitalistiska utvecklingen hunnit en bra bit i Ryssland och redan höll på att underminera denna primitiva ägandeform. Detta skulle också komma att bli de ryska marxisternas ståndpunkt, i synnerhet då inom Plechanovs grupp Arbetarklassens befrielse som grundades 1881, att Ryssland måste genomgå en kapitalistisk utvecklingsprocess liknande den i västra Europa innan övergången till socialismen kunde ske. Det skulle visa sig att de hade rätt, men under Marx' sista år betraktade varken han eller Engels denna fråga som avgjord. År 1875 skrev Engels:

”Det finns otvivelaktigt en möjlighet att omvandla denna samhällsform /den ryska bygemen-skapen/ till en högre om. . . innan det gemensamma ägandet fullständigt brutits upp en proletär revolution framgångsrikt genomförs i västra Europa, som för den ryska bonden skapar... de materiella villkor han behöver, om inte annat så för att genomföra den revolution av hela hans jordbrukssystem som därvid blir nödvändig.¹⁵³

¹⁴⁹ Engels ”Tal om Polen” 1848, MEW 4 s. 522-5.

¹⁵⁰ Brev till SDAPs Brunswick kommitté, MEW 17 s. 269.

¹⁵¹ MEW 18 s. 573.

¹⁵² Se Lenin, ”Om nationernas självbestämmanderätt” i *Valda verk* vol. 1.

¹⁵³ MEW 18 s. 565.

I ett manuskript från 1881¹⁵⁴ gick Marx mycket noggrant igenom denna möjlighet, och till slut formulerade han och Engels sin ståndpunkt i förordet till 1882 års ryska utgåva av Kommunistiska manifestet:

”Om den ryska revolutionen blir startsignalen till en proletär revolution i väst så att båda kompletterar den andra kan det nuvarande gemensamma ägandet av jord i Ryssland tjäna som en utgångspunkt för en kommunistisk utveckling.”¹⁵⁵

Utarbetandet av sitt ställningstagande i förhållande till Ryssland skulle bli den sista milstolpen i Marx' politiska utveckling. Marx hade varit sjuk hela det sista årtiondet av sitt liv, och den 14 mars 1883 dog han i sitt hem i Hampstead.

Sammanfattning

Borgerliga kommentatorer citerar gärna, lösryckt ur sitt sammanhang, en replik Marx fällde på tal om några förmenta anhängare; nämligen att han var ”inte marxist”.¹⁵⁶ Nu är det ju så att Marx och maxismen är inte ofrånkomligen sammanfallande storheter. Marx' stora historiska insats var att grunda en vetenskap om historien (den historiska materialismen) och att använda dess resultat som vapen i proletariatets klasskamp (den vetenskapliga kommunismen). Det är just den vetenskapliga grunden för Marx' politik som skapar distinktionen mellan Marx och marxismen. En vetenskap har sin egen grundval, den byggs inte på en dag, och den tillhandahåller en måttstock enligt vilken det arbete som görs i dess namn kan bedömas. Marx och Engels lade fram den historiska materialismens grundläggande hypoteser i *Den tyska ideologin* från 1845-6, men det var först i *Kapitalet* (som förelåg i stort sett fullbordad i manuskript på 1860-talet) som Marx prövade sin teori på ett systematiskt sätt; denna prövning gällde bara ett bestämt område (analysen av det kapitalistiska produktionssättet) och föranledde redan den betydande förändringar och modifieringar av flera av de grundläggande begreppen. Den historiska materialismen utvecklas fortfarande, och än idag finna det flera områden som inte blivit tillräckligt utforskade.

Men vetenskap för vetenskapens egen skull var aldrig Marx' angelägenhet. Det var hans engagemang för proletariatets befrielse som drev honom att utveckla en vetenskap om historien, och som det måste vale för varje politiskt verksam person, styrdes hans praktik inom arbetarrörelsen av den teoretiska och faktiska kunskap han för tillfället kunde uppåda.¹⁵⁷ Marx' politiska aktivitet omfattar alla hans politiska handlingar och uttalanden. Dessa är inte alltid motsägelsefria, och ibland bygger de på felaktiga antaganden. Men den marxistiska politiken överskrider Marx' politik på samma sätt som den historiska materialismen, och för den del varje vetenskap, överskrider den insats dess grundare gjort.

Att Marx och Engels inte i förväg kunde ha behandlat alla de problem som uppenbarade sig i den proletära diktaturens efter-revolutionära period behöver knappast sägas; begrepp som kultur-revolution, t ex, är av uppenbara skäl obefintliga i Marx' politiska skrifter. Men det finns brister

¹⁵⁴ MEW 19 s. 384-406 (ursprungligen skrivet på franska).

¹⁵⁵ MEW 4 s. 576.

¹⁵⁶ Källan till denna anmärkning är ett brev från Engels till Bernstein den 3 november 1882 och lyder i sitt sammanhang: ”Den självutnämnda ”Marxism” i Frankrike är säkerligen en ganska speciell företeelse, i så hög grad att Marx sade till Lafargue: *Ce qu'il y a de certain, c'est que moi, je ne suis pas Marxiste*”. (Så mycket är säkert, att själv är jag inte en marxist). MEW 35 s. 388.

¹⁵⁷ Marxismen har alltid erkänt att proletariatets riktiga linje inte omedelbart följer av den historiska materialismens teori. Politik, liksom krig, som den är nära förbunden med, är ett område av mänsklig aktivitet med sina egna lagar, delvis allmänna, men delvis säregna i förhållande till den politiska kampens egenheter. De senare kan bara upptäckas genom den politiska praktikens erfarenheter.

också på de områden som var hans egna, och den allvarligaste av dessa är utan tvivel att han inte tillräckligt uppmärksammade den kapitalistiska utsugningens internationella dimension. Marx var naturligtvis väl medveten om att kapitalismen, från första början, innebar att några länder exploaterat andra, och i *Kapitalet* beskrev han den koloniala utsugningens roll i 'den ursprungliga ackumulationen'.¹⁵⁸ Marx' misstag var att han menade att trots utsugningen, ja t o m genom den, skulle kapital från metropolerna utveckla produktivkrafterna i kolonierna och satelliterna på samma sätt som skett i de västeuropeiska moderländerna, och att socialismen skulle komma från metropol till koloni i kapitalismens spår.¹⁵⁹ I själva verket har imperialismen¹⁶⁰ i grunden omskapat den historiska utvecklingen för metropolerna och kolonin, och i stort sett vänt på den revolutionära processens riktning. Den första framgångsrika proletära revolutionen ägde rum i Ryssland, i den europeiska kapitalismens utkant, och sedan dess har revolutionen svept över den tredje världens länder utan att ännu ha återvänt till de kapitalistiska länderna.

Marx' felaktiga perspektiv på imperialismen kom honom att grovt underskatta arbetarklassens reformism, som ständigt närs av de privilegier som arbetarklassen i metropolerna erhåller genom den koloniala utsugningen. Och därför att han underskattade reformismen var Marx oförmögen att utveckla en adekvat teori för arbetarklassens parti. Han kritiserade de socialdemokratiska masspartierna som utvecklades under 1870- och 80-talet för deras grumliga teori, men han accepterade, trots sina erfarenheter från Kommunistiska förbundet, att arbetarpartiet skulle vara en bred organisation, som var öppen för alla som stödde dess mål. Man måste komma ihåg att Marx' politiska verksamhet i huvudsak var inriktad på att lägga grunderna för oberoende arbetarpartier; det var först Lenin och hans generation som ställdes inför de problem som sammanhänger med att göra revolutionen. Under denna senare tidsperiod skulle Lenin komma att återföra de socialdemokratiska partiernas urartning i reformism och socialimperialism just på den breda organisationsform som Marx förespråkade. Lenin hävdade att det proletära partiet måste ha en mycket mer enhetlig och disciplinerad form och vara förbehållet dem som var beredda att aktivt arbeta för en överenskommen taktisk linje. Detta är utgångspunkten för leninismens utveckling av marxismen, och endast den har framgångsrikt genomfört proletära revolutioner i Ryssland, i Kina och på andra ställen.¹⁶¹

Genom att förena den historiska materialismens teori med den proletära klasskampen lade Karl Marx grunden till en politisk praktik som håller på att förändra hela den mänskliga världen. Grundsatserna i Marx' vetenskapliga kommunism, där kärnan är att proletariatet måste krossa de besuttna klassernas gamla statsapparat och ersätta den med proletariatets diktatur som en förutsättning för att förvandla kapitalism till socialism, har på ett lysande sätt bekräftats, både av arbetarrörelsens framgångar och av dess nederlag. Marx' insats var oerhörd, men han var

¹⁵⁸ *Kapitalet* vol. 1, kap. xxxi och vol. III kap xx.

¹⁵⁹ Se kap. II.

¹⁶⁰ Man måste naturligtvis göra en distinktion mellan imperialism i den specifika betydelse Lenin gav termen (baserad på monopolkapital och kapitalexport) och andra former av internationell kapitalistisk utsugning. Men även under monopolkapitalismens tidevarv finns fortfarande andra, mer traditionella former av internationell exploatering än de, som Lenin diskuterar (t ex handelsutbytets villkor) och om en term fordras för att ange den internationella dimensionen av kapitalismens allmänna exploateringskaraktär, så kan man knappast använda någon annan än "imperialism". Lenin för sin del förstod klart att den internationella kapitalistiska utsugningens negativa effekter på klasskampen i metropolerna inte helt enkelt berodde på kapitalexporten. "I Storbritannien uppenbarade sig imperialismens tendens att splittra arbetarna mycket tidigare... för två viktiga utmärkande kännetecken för imperialismen obesvarades i Storbritannien redan på mitten av 1800-talet (och ännu tidigare, DF:) — stora koloniala besittningar och en monopolistisk ställning på världsmarknaden. Lenin går vidare till att diskutera Marx och Engels värdering av detta — se också kap. II i denna bok.

¹⁶¹ Den för Lenin typiska partiteorin lades först fram i *Vad bör göras*.

naturligtvis inte ofelbar, och hans politiska handlande var ofrånkomligen präglade av den tidens erfarenheter. När jag här har kritiserat Marx är det för att jag tror att kritikens hårda ljus bara kommer höjdpunkterna i Marx revolutionära upptäckter och praktiska insatser att framstå än klarare. Det är ju den vetenskap han grundade som gör det möjligt för oss att urskilja hans svaga punkter. Och hans styrka behöver inte framhållas av mig — om den vittnar den revolutionära kamp som förs av världens folk.

Litteraturförteckning

I noterna hänvisas mestadels till MEW, Marx-Engels Werke, Diet Verlag, Berlin, DDR, vad gäller första Internationalen ofta till IMWA, Lawrence and Wishart, London 1965 samt vid några tillfällen till den av Fernbach själv redigerade Pelicanutgåvan, London 1974-75. Nedan följer en förteckning över Marx-Engels utgåvor på svenska baserad på uppgifter från Kungliga Biblioteket bearbetade av Claes Göran Jönsson. Endast senaste utgåvan är medtagen. Förlagsort används endast i de fall tryckorten inte angivits på KBs registerkort.

Karl Marx:

Filosofins elände. Stockholm/Leipzig 1972.
 Kritik av Gothaprogrammet. Stockholm 1938.
Lönearbete och Kapital. Stockholm 1970.
 Lön, pris, profit. Stockholm 1968. '
 Pariskommunen. Göteborg 1969. ("Inbördeskriget i Frankrike".)
 Till kritiken av den politiska ekonomin. Stockholm 1970.
 Grunddragen i den politiska ekonomin. Stockholm 1971. (urval.)
 Kapitalet I. Uddevalla 1969.
 Kapitalet II. Staffanstorp 1971.
 Kapitalet III. Staffanstorp 1973.
 Ekonomiska skrifter. Lund 1975.
 Klasstriderna i Frankrike. Stockholm 1971.
 Louis Bonaparte 18:e Brumaire. Göteborg 1971.
 Människans frigörelse. Lund 1971. (ett urval av Marx' ungdomsskrifter.)
 Om förkapitalistiska produktionssätt. Staffanstorp 1970. (urval)

Karl Marx/Friedrich Engels:

Om konst och litteratur. Göteborg 1971.
 Brev i urval. Stockholm 1972.
 Karl Marx Friedrich Engels i urval. Halmstad 1965.

Friedrich Engels:

Familjens, statens och privategendomens ursprung. Göteborg 1973.
 Anti-Dühring. Malung 1971.
 Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut. Göteborg 1969.
 Om feodalismen. Stockholm 1972. (urval)
 I bondefrågan. Stockholm 1946.
 I bostadsfrågan. Moskva 1974.
 Socialismens utveckling från utopi till vetenskap. Stockholm/Leipzig 1972.
 Tyska bondekriget. Stockholm 1923.
 Om kapitalet av Karl Marx. Moskva 1974.

Utgåvor av Marx och Engels på Bo Cavefors bokförlag:

Kapitalet del I, Uddevalla 1969.

Kapitalet del II, Staffanstorp 1971.

Kapitalet del III, Staffanstorp 1973.

Ekonomiska skrifter, Lund 1975.

Om förkapitalistiska produktionssätt, Staffanstorp 1970 (urval).

Lästips, mera av David Fernbach:

”Mellan kapitalism och kommunism” i samlingen [Den maoistiska vänsterns sista strid](#)